

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANA BİLİM DALI**

RAHMAN SURESİNİN KONULU TEFSİRİ

**HAZIRLAYAN
DENİZ DOĞAN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2019**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANA BİLİM DALI**

RAHMAN SURESİNİN KONULU TEFSİRİ

**DANIŞMAN
JÜRİ
JÜRİ**

**: Doç. Dr. Ahmet ABAY
: Doç. Dr. Necmettin ÇALIŞKAN
: Doç. Dr. Fatih TİYEK**

DENİZ DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN – 2019**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANA BİLİM DALI

RAHMAN SURESİNİN KONULU TEFSİRİ

DENİZ DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

Bu Tez / Proje 25 /06 / 2019 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Doç. Dr. Ahmet ABAY
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
BAŞKAN

Doç. Dr. Fatih TAYEK
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Doç. Dr. Neçmettin ÇALIŞKAN
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
Unvan, Adı Soyadı, İmzası
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RAHMAN SURESİNİN KONULU TEFSİRİ

DENİZ DOĞAN

Danışman	: Doç. Dr. Ahmet ABAY	
Yıl	: 2019, Sayfa: 73+ VI	
Jüri	: Doç. Dr. Ahmet ABAY	(Başkan)
Jüri	: Doç. Dr. Necmettin ÇALIŞKAN	(Üye)
Jüri	: Doç. Dr. Fatih TİYEK	(Üye)

Kur'an- ı Kerim, tarih boyunca farklı metod ve araçlarla araştırmaların odağında olmuş ilahi bir kelimedir. Kur'an'ın doğru anlaşılma zorunluluğu bağlamında, son dönemde çağdaş bir tefsir ekolu olan konulu tesir metodu, Kur'an araştırmalarında kullanılan önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz de bu araştırmamızda, Rahman suresinde yer alan konu ve kavramların, konulu tefsir metodu çerçevesinde inceleme ve anlama gayreti içinde olduk.

Araştırmanın amacı, Rahman suresinde yer alan bazı konu ve kavramları, ilgili sure merkezinde, Kur'an'ın bütüncül perspektifinden ortaya koymaktır. Bu maksatla suredeki konu ve odak kavramların yer aldığı diğer ayetler incelenmiş ve bu doğrultuda bir değerlendirme yapılmıştır. Surenin ilk bölümünde bulunan Rahman, Kur'an, beyan, insan gibi kavramlar başta olmak üzere, sure içindeki kavramların kelime ve istilahi manaları araştırılmış ve ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca belirlemiş olduğumuz konu ve kavramlar hakkında, tefsir alimlerinin ve tefsir ilmi ile ilgili son dönemdeki bilimsel çalışmaların ışığında bir takım tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rahman suresi, Kur'an, Konulu tefsir, Kavram

**DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

COMMENTARY ON THE SUBJECT OF RAHMAN SURAH

Deniz DOĞAN

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Ahmet ABAY

Year : 2019, Pages: 73+VI

Jury : Assoc. Prof. Dr. Ahmet ABAY (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Necmettin ÇALIŞKAN (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Fatih TİYEK (Member)

Quran is a divine word that has been the focus of research through different methods and tools throughout history. In the context of the necessity of understanding the Qur'an, the method of influence on the subject, which is a contemporary tafsir ekolu, is an important method used in Qur'an researches. In this study, we tried to examine and understand the subjects and concepts in the Surah Rahman in the framework of the tafsir method.

The main aim of the research is to reveal some issues and concepts in the Surah Rahman from the holistic perspective of Qur'an. For this purpose, other verses in which the subject and focus concepts in the period were examined and an evaluation was made in this direction. In the first part of the Surah, words such as Rahman, Qur'an, Declaration and Human, and the vocabulary and invasive meanings of the concepts in time have been investigated and examined under different headings. In addition, a number of determinations have been made in the light of recent scientific studies on the subjects and concepts we have identified, the tafsir scholars and the science of tafsir.

Keywords: Surah Rahman, Quran, Tafsir on the subject, Concept

ÖN SÖZ

Uçsuz bucaksız kainatın her yerine nüfuz etmiş ilahi verilerin, satırlara dökülmüş halidir Kur'an.. Rahman'ın varlığının belgelenmiş, vahiyle mühürlenmiş adıdır Kur'an.. Ve bu şerefli kitabın gelinidir Rahman..

Hala yankısı şu anın kulaklarında, hadsiz bir sesleniş duyulur mekkede Rahman da neymiş?.. Tüm şeffaf ve netliğiyle ilahi bir cevap gelir.. O, Rahman! nidasıyla açılır yerler, gökler ve ikisi arasındaki nimetler..O Rahman ki, belki düşünüp öğüt alırlar diye sık sık muhataplarını tenbihler..Tüm hakiketlere rağmen, yalanlama ve inkar yakışır mı, Ey insan ve cinler?

Bu tez çalışmasında Rahman suresinde yer alan konu ve kavramları, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde incelemek amaçlanmıştır.Bunun için başta Kur'an-ı kerim olmak üzere tefsir ve diğer ilmi kaynaklardan faydalanılarak konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Öncelikle surede yeralan kavram ve konular belirlenmiş daha sonra Kur'an'da ve özellikle de sure içindeki kullanım şekli değerlendirilmiştir.

Konuyu işlerken anlaşılır olmasına azami derecede özen gösterilmiş, bilimin kıstaslarına mümkün olduğunca uyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesi ve oluşumunda ilgi ve deseğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, uyarı ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren, sayın danışman hocam; Doç. Dr. Ahmet ABAY'a, çalışmam boyunca maddi manevi yardımını esirgemeyen sevgili Ayşe Seyithanoğlu kardeşime, hayatımın her evresinde bana hep destek olmuş kıymetli anne ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Deniz DOĞAN
Kahraman Maraş 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmada Takip Edilen Yöntem	1
1.3. Konu İle İlgili Önceki Çalışmalar	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	2
2.1. Tefsir	2
2.2. Konulu Tefsir	2
2.2.1. Konulu Tefsirin Tarihçesi	3
2.2.2. Konulu Tefsirin Amaç ve Önemi	4
2.3. Kavram	5
3. RAHMAN SURESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	7
3.1. Surenin İsmi	7
3.2. Surenin Nüzul Dönemi Ve Nüzul Sebebi	7
3.3. Surenin Tanıtımı ve Muhtevası	8
4. RAHMAN SURESİNDE GEÇEN KAVRAM VE KONULARIN TAHLİLİ	10
4.1. Rahman Suresinde Geçen Kavramlar	10
4.1.1. Rahman Kavramı	10
4.1.2. Kur'an Kavramı	13
4.1.3. Yaratma Kavramı	15
4.1.4. Beyan Kavramı	16
4.1.5. Mizan Kavramı	18
4.1.6. Kıst Kavramı	20
4.1.7. Secde Kavramı	22
4.1.8. Tuğyan Kavramı	23
4.1.9. İhsan Kavramı	25
4.1.10. Zü'l-Celali ve'l İkrâm İsmi	27
4.1.11. Hüsban Kavramı	28
4.1.12. Sakaleyn Kavramı	29
4.1.13. Baki İsmi	30
4.1.14. İnsan Kavramı	30
4.1.14.1. İnsanın Yaratılışı	31
4.1.14.2. İnsanın Mahiyeti ve Özellikleri	34
4.1.14.2.1. Kur'an'da İnsanın Olumlu Özellikleri	35
4.1.14.2.2. Kur'an'da İnsanın Olumsuz Özellikleri	36
4.1.15. Cin Kavramı	37

4.1.16. Sultan Kavramı.....	39
4.1.17. Tekzip Kavramı.....	41
4.1.18. Nimet Kavramı.....	43
4.2. Rahman Suresinde Geçen Muhtelif Konular.....	45
4.2.1. Alleme Fiili Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi ve İlim Kavramı.....	45
4.2.2. Tekrar Ayeti ve Diğer Ayetlerle Bağlam İlişkisi	47
4.2.2.1. Kur'an'da Tekrarın Kullanımı	47
4.2.2.2. Rahman Suresinde Ayetlerin Tekrar Amacı ve Bağlam İlişkisi.....	50
4.2.3. İki Doğu ve İki Batının Rabbi.....	54
4.2.4. İki Deniz ve Berzah Kavramı.....	55
4.2.5. Rahman Suresinde Kıyamet Tasvirleri.....	58
4.2.6. Rahman Suresinde Cennet ve Cehennem	60
4.2.6.1. Rahman Suresinde Cehennem Tasviri	60
4.2.6.2. Rahman Suresinde Cennet Tasviri.....	62
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA.....	69
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s	: Aleyhis-selam
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviri
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Edt.	: Editör
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a	: Radıyallahu anı
s.	: Sayfa Numarası
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
ss.	: sayfa sayısı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Tsr.	: Basım tarihi Yok
Üniv.	: Üniversite
Vs.	: Vesaire
y.y.	: Yüz yıl

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'an'ın anlaşılması ve günümüz Müslümanların ihtiyaçlarına cevap vermesi adına önemli bir tefsir metodu olan konulu tefsir çerçevesinde yapılan bu çalışmanın konusu, Rahman suresidir. Bu sure Mekki surelerin temel özelliği olan Yüce Allah'ın varlığı ve birliğine dalalet eden kevnî ayetlerle, ahiret inancı gibi itikadi konuları ihtiva etmektedir.

Bu çalışma Rahman suresinde geçen Kur'ani kavramları ve muhtelif konuları klasik ve modern tefsir çalışmalarının ışığında en güzel şekilde anlamak amacıyla yapılmıştır. Bunun yanı sıra tevhid hakikatının delillerini, kafirlerin inkarcı tutumlarına karşılık Allah'ın akla sunduğu ayetlerle doğru düşünmeye davetini görmek amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmada Takip Edilen Yöntem

“Rahman Suresinin Konulu Tefsiri” adlı çalışmanın araştırma ve kaynak edinme aşamasında, çalışma esnasında istifade edilecek kaynak eserlere ulaşılarak ön bilgiler toplanmış ve nasıl bir metod izleneceğine karar verilmiştir. Belirlenen kaynak ve metodlar etrafında izlenecek adımlar yazıya geçirilmiştir.

Çalışma esnasında tefsir kitaplarına, sureyle ilgili kitaplara, sure içerisindeki kavram ve ayetlerle ilgili kaynaklara, hadis ilmine dair eserlere, ansiklopedi ve lügatlara müracaat edilmiştir.

Çalışma konusu surede geçen kavramların tahlili ve konulu tefsir olması nedeniyle konulu tefsir metodundan faydalanılarak yapıldığı için öncelikle konulu tefsir ve kavram hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Sonra surenin genel özellikleri hakkında bilgiler verilmiş ve daha sonra da surede geçen kavram tahlilleri yapılmış ve içerisinde geçen muhtelif konular Kur'an bütünlüğü göz önünde bulundurulmak suretiyle ele alınmıştır.

Surenin tefsir ve açıklamasının yazıya dökülmesinde klasik tefsirlere öncelik verilmiş daha sonra da modern tefsirlerin görüşlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca surede belirlenmiş olan kavramların Kur'an'da geçtiği diğer ayetlerin tefsirleri incelenmiş ve bu hususta yazılmış kitap ve bilimsel makalelerden de istifade edilmiştir. Kavramlar ve sure içerisinde yer alan diğer konular güncel bir üslupla yazıya aktarılmıştır.

1.3. Konu İle İlgili Önceki Çalışmalar

Rahman suresi bağlamında önceki yapılan çalışmalarda karşımıza yalnızca bir çalışma çıkmıştır. Bu çalışma 2008 yılında, İdris Ertürk'ün hazırladığı “*Rahman Suresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*” başlığında Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı tarafından kabul gören bir yüksek lisans tezidir. Söz konusu çalışmanın dışında, metod olarak Konulu Tefsir yöntemiyle yapılmış çalışmalar olsa da Rahman suresi merkezinde ilgili yöntemle bizim araştırmamızın dışında yapılmış bir çalışma görülmemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tefsir

Bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak manasına gelen *فسر* kökünden türetilmiş tef'il vezninde bir mastar olup istilahi olarak; müşkil olan lafzın dalalet ettiği manayı keşfetmek anlamına gelmektedir.¹ Bedrüddin Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) tarifiyle tefsir Allah'ın Hz. Muhammed'e inzal ettiği kitabını anlamayı, manalarını açıklamayı, hükümlerini ortaya çıkarmayı sağlayan bir ilimdir.² Zürkani (ö. 1367/1948) beşer gücü nispetinde Allah'ın muradına dalalet etmesi bakımından Kur'an-ı Kerim'i araştıran bir ilim olarak tefsiri tarif eder.³

2.2. Konulu Tefsir

Kur'an-ı Kerim nüzulünden bu yana, muhatapları tarafından okunmuş ve anlaşılmaya çalışılmıştır. İlk dönem müslümanları, Hz. Peygamber ve vahiyyle birebir etkileşim içinde olmaları sebebiyle, Kur'an'ı anlamaları açısından herhangi bir zorluk yaşamamışlar ve anlam yönünden de ihtilafa düşmemişlerdir. Fakat, nüzul döneminden uzaklaştıkça, müslümanların Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmaları usul, yöntem ve metod açısından farklılar göstermiştir. Bu yöntemlerden birisi de konulu tefsir çalışmalarıdır.

Konulu Tefsir'in arapçası *et-tefsir'ül- mevdu*-idir. *Mevdu* kelimesinin kökeni *vadyani* sabitleştirmek, atmak, fırlatmak, bina etmek, icat etmek manalarına gelmektedir.⁴ *Mevdu'* ise konulmuş bir araya getirilmiş, oluşturulmuş demektir. Temel itibarıyla ilk asır tefsir çalışmalarında da rastlayabileceğimiz bu yöntemin terimsel olarak bir çok tarifi yapılmıştır. Bu tanımların içerisinde en dikkat çeken konuları bir sure ya da daha fazla sure çerçevesinde Kur'ani amaçlara uygun olarak ele alan ilim dalıdır.⁵ Diğer bir tanıma göre ise konulu tefsir; Kur'an'ın, bütünü veya herhangi bir suresi çerçevesinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde, konularını ve pratik hayata tatbik yönlerini araştıran bir bilimdir.⁶

Konulu tefsir; "Her hangi bir konuyu, Kur'an'ın bütünlüğü içinde ele alıp ister aynı , isterse değişik surelerde olsun, konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren Mekki ve Medeni tüm ayetleri toplayarak mümkün mertebe nüzul sırasını göz önünde bulundurmak suretiyle ve Kur'an'ın genel uslubu çerçevesinde çeşitli mukayeseler yaparak istenileni ortaya çıkarmaktır."⁷

Yapılan tanımlamaların ortak yönlerini gözönüne aldığımızda, konulu tefsir metodu, Kur'an'ın muhtelif yerlerinde bahsedilen konu ve kavramların herhangi birine dair ayetleri bütüncül bir bakış açısıyla tahlil edip yine Kur'an'ın, incelenen konu ya da kavram hakkında görüşünü ortaya koyma çabasıdır. Bu tanımlar çerçevesinde konulu tefsirin temel özelliklerini şu maddeler halinde sıralamak mümkündür.

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzur, *Lisânü'l- 'Arab*, Daru'l- Kütübi'l İlmiye, Beyrut, 1971, III/ 632.

² Bedrettin Muhammed Abdullah Zerkeşi, *el- burhan Fi Ulumi'l- Kur'an*, Daru'l Hadis, 2006, s. 22.

³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkani, *Menahilü'l- 'irfan*, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 17.

⁴ Ragıb el-İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 874.

⁵ Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 24.

⁶ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, Denge Yayınları, İstanbul, 2014, s.65.

⁷ Ömer Dumlu, *Konulu Tefsir Ve Düşündürdükleri*, Tefsirin Dünyu Bugünü Sempozyumu, Samsun, 1992, s.160.

1. Herhangi bir konudaki ayetlere iniş sırasına göre düzenleyerek yapılan konulu tefsir.
2. Kur'an'daki herhangi bir kavramı, o kavramın geçtiği ayetleri ele almak suretiyle yapılan konulu tefsir.
3. Sure eksenli konulu tefsir; Herhangi bir surenin özel ve genel maksatlarını ele almak ve sure içindeki birbiri içine girmiş muhtelif konuları birbirinden ayırmak suretiyle yapılan konulu tefsir.
4. Kur'an bütünlüğü çerçevesinde, Kur'an-ı kerim'in baştan sona kadar tamamını konulu tefsir yöntemiyle ele alan konulu tefsir.⁸

2.2.1. Konulu Tefsirin Tarihçesi

Hiz. Peygamber döneminde tefsirin iki kaynağı vardı. Bu kaynaklardan ilki yine Kur'an'ın kendisi diğeri ise Hiz. Peygamber'in sünnetiydi. “*Bu kitap Hakim ve Habir olan Allah tarafından desteklenmiş ve açıklanmıştır.*”⁹ ayeti bize gösteriyorki Kur'an'ın ilk müfessiri yine kendisi idi. Kur'an'ın bizzat kendisi anlaşılmayan bir kelimeyi farklı sure ve ayetlerle açıklamıştır. Örneğin Fatiha suresi üçüncü ayette “*O din gününün sahibidir*” ifadesindeki din gününden kastın İnfitar suresi 17 ve 19. ayetlerinde “*Din gününü sen nerden bileceksin. O gün hiç kimse bir başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır.*” şeklinde tefsir edildiğini görürüz. Bahsi geçen örnek, konulu tefsir çalışmalarına ışık tutacak mahiyettedir. Zira Konulu Tefsir metodunun temelini oluşturan öge; Kur'an'daki herhangi bir konunun Kur'an bütünlüğü içerisinde anlaşılması hadisesidir.¹⁰

Tefsir ilmine kaynaklık yapan diğeri önemli kaynakta yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hiz. Peygamber'in sünnetidir. Kur'an'ın, Hiz. Peygamber'enazil olmaya başlamasıyla birlikte, Hiz. Peygamber'in tebliğ ve tebyin görevinde başlamıştır. O kendisine nazil olan ayetleri açıklar, ayetlerde kapalılık varsa onları izah ederdi. Sahabenin anlayamadığı bir takım ayetleri diğeri ayetlerle beyan eder bazen de bizzat kendisi pratik hayatında yaşayarak öğretirdi. Bu bağlamda asr-ı saadette Hiz. Peygamber anlaşılmayan bir ayeti, Kur'an'dan başka bir ayet açıklığa kavuşturmuştur. Örnek verecek olursak, “*Andolsun biz sana tekrarlanan yediye ve Yüce Kur'anı verdik.*”¹¹ ayetindeki *Seb'ül mesani* ifadesini Fatiha suresi olarak tefsir etmiştir.¹² Hiz. Peygamber'in Kur'an'ı tebyin ederken uygulamış olduğu bunun gibi örnekler, Konulu Tefsir metoduyla tam olarak örtüşmese de söz konusu metodun alt yapısını oluşturan ve bu yöntemin doğuşunu hazırlayan örneklerdir.¹³

Tarihte, fıkıh alimlerden İmam Şafii (ö. 204/819), Tahavi (ö. 321/933), Cessas (ö. 370/980)'ın, ahkam ayetlerini ihtiva ettiği, *Ahkamü'l-Kur'an* adlı tefsir eserleri bulunmaktadır. Ahkamü'l-Kur'an sahasında yazılan daha sonra bu tarz eserlere örnek teşkil eden Cessas'ın eserinde sureler Kur'an'daki sıralarına göre ele alınmış, ancak bütün bir surenin değil sadece ahkam ayetlerinin açıklaması yapılmıştır. Ahkam ayetleri bulunmayan surelere eserde yer verilmemiştir. Diğeri taraftan sureler, ayetlerin ilgili

⁸Muhammed Hazir el-Mecali, *El- Veciz fi Ulum'il- Kitab'il Aziz, Min-Menşurati'l-Muhafizalel'Kur'an'il-Kerim*, Ürdün, 2005, s. 215; Bilal Gökkır, “*Konulu Tefsir: Hedef, İmkan Ve Sınırları*”, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar, İlim Yayma Vakfı, Kur'an Ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2010, s. 459.

⁹Hud 11/1

¹⁰Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 81.

¹¹Hicr 15/87

¹²Tirmizi, *Tefsirü'l-Kur'an*, no:3122.

¹³Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 85

olduğu konu ve muhtevaya göre başlıklar altında işlenmiştir.¹⁴ Aynı şekilde İmam Şafi ve talebelerinin görüş ve tahlillerini bir araya toplayan hadis alimi Beyhaki (ö. 458/1066) ayetleri fıkhi konuları esas alarak tefsir ve tahlile tabi tutmuştur.¹⁵ Bunun gibi tarihte, fakihlerin birbirine konu bütünlüğü olan ayetleri, tek konu başlığı altında toplayarak oluşturdukları çalışmalar, konulu tefsir çalışmalarının ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Konulu tefsir metodu, Tefsir Tarihiliteratüründe teorik olarak yer bulmasa da pratik olarak uygulama alanı bulmuştur. Konulu tefsir terimi, hicri 14.y.y da, Ezher Camii Usul'ud-din Fakültesi Tefsir Bölümü, dersleri arasına bu dersleri de katmaya karar verdiğinde gün yüzüne çıkmıştır.¹⁶ Ülkemizde gerek yüksek lisans gerek doktora tezlerinde konulu tefsir alanında artışlar olup 278 adet yüksek lisans tezinin yanı sıra 118 adet doktora tezi yapılmıştır.¹⁷

2.2.2. Konulu Tefsirin Amaç ve Önemi

İlk dönemlerden itibaren müslümanlar, her türlü yaşamsal ve varoluşsal ihtiyaçlarından meydana gelen çıkmazlarını, günlük hayatta karşılaştıkları problemleri, dinin kaynağı olan Kur'an ve sünneti referans alarak cevaplar aramış ve bu doğrultuda çözüm üretmişlerdir. Bu noktadan hareketle bir çok İslami ilim meydana gelmiş ve Kur'an eksenli bir medeniyetin kapıları aralanmıştır. Her dönemde, insanların ihtiyaç ve çıkmazlarına yine o dönem şartları ve bilimsel araştırmaların verileri nisbetinde çözümler üretilmeye çalışılmış aynı oranda problemler de artmıştır. Dolayısıyla yeni ilmi keşif ve tespitler, bir takım güncel konu ve kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her çağın kendine özgü olay ve gidişatına dair Kur'an'dan bir literatür bulunması söz konusu değildir. Aynı şekilde her konuya özel Kur'an'ın bir hüküm ihtiva etmesi mümkün değildir. Bununla birlikte müslüman ilim adamları, Kur'an'da beyan edilen ilkelerin *temel, genel ve evrensel* nitelik taşımasından hareketle, Kur'an araştırmaları yapmış, güncel problem ve konulara vahiy eksenli cevaplar bulmaya çalışmışlardır. Yabancı olduğu modern dünyanın, müslümanlara sunduğu hali hazırdaki konu ve kavramlar, Kur'an perspektifinden nasıl değerlendirilebilir? Bu bağlamda müslümanların pratik hayatta sınırları ve değer çizgileri ne olmalıdır? Kur'an'ın sınır ve ilkeleri nelerdir? gibi sorulara cevap olarak konulu tefsir yönteminin gerekli ve faydalı olacağını düşünüyoruz. Örneğin, herhangi bir konu ya da kavram hakkında Kur'an ne diyor? Kur'an'ın konu veya kavram hakkındaki beyanlarını bütüncül bir şekilde incelediğimizde, o konu ya da kavram hakkında genel bir yargı elde etmekle birlikte ayrıntılı veriler elde edebiliriz. Bu bağlamda konulu tefsir çalışmalarının amaç ve önemini maddeler halinde sıralayalım.

1. Bu yöntem, çağımız insanının yenilenen ihtiyaçlarını karşılamada, Kur'an'ın her alanda insana yön verecek en güzel prensiplerini yeniden ve günümüz insanının anlayabileceği bir şekilde istifadesine sunmada başvurulacak en güvenli yoldur.¹⁸

¹⁴Yunus Vehbi Yavuz, *DİA*, 1988, I/553.

¹⁵İsmet Ersöz, *DİA*, 1988, I/552.

¹⁶Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, s. 25.

¹⁷Ercan Şen, *Çağdaş Bir Tefsir Yöntemi Olarak Konulu Tefsir Ekolu Ve Örnek Bir Konulu Tefsir Denemesi, Kur'an'da Fetih Kavramı*, IV. Türkiye Lisans Üstü Çalışmalar Kongresi Bildirimler Kitabı, Kütahya, 2015, s. 167.

¹⁸ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 135.

2. Kur'an'ın tefsiri, sadece metinden anlam çıkarmak değil, realiteden hareketle tüme varım yoluyla metne anlam vermektir. Bu bir açıklama değil aynı zamanda bir kavramdır. Konulu tefsir metodu sayesinde müfessir, hem bilerek hem de farkında olarak Kur'an'ı kavramış olur.
3. Müfessir, anlamın hem alıcısı hem de vericisidir. Konulu tefsir, akıl, vahiy ve tabiat arasındaki özdeşliği keşfetmektir. Bu metot da, bütün hem parçalara ayrılarak, hem de parçalar kendi bütünlüğü içinde sunulmaktadır.¹⁹
4. Konulu tefsir, Kur'an'ın ihtiva ettiği hidayet yollarına ulaşmanın en pratik yoludur.²⁰
5. Konulu tefsir, klasik (analitik) tefsir metoduyla açıklanmış farklı ayetler arasındaki ilişkiyi öğrenme çabasıdır. Bu nedenle de önemlidir.
6. Muhammed Bakır es-Sadr (ö.1980)'a göre; Fıkıhtaki konulu tefsirin yaygınlığı, islami hukuksal düşüncüyü geliştirirken, tefsir külliyatlarında hakim olan metodun yaygınlığı, insan hayatında büyük değişimler olmasına rağmen, İslami düşünceye yeni boyutlar kazandıramamıştır.²¹

Belirli bir konuyu, derinlemesine ve etraflıca araştırma imkanı veren konulu tefsir metodu, müfessire çalışma yaptığı konu hakkında tam bir fikir verir ve müfessiri taassubtan korur.²²

2.3. Kavram

Araştırmamız Rahman suresinde geçen muhtelif konu ve kavramlar olduğundan öncelikle kavramın ne anlama geldiğinden ve öneminden bahsetmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Kavram, bir şeyin, bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı; soyut düşünme faaliyetinde kullanılan ve belli bir somutluk ya da soyutluk derecesi sergileyen bir düşünce fikir ya da ide²³ şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda, kavram kelimesi, “zihinde bir şeyi biçimlendirmek” demek olan tasavvur ve mefhumla aynı anlamda kullanılmaktadır. İbn-i Sina (ö. 428/1037)'ya göre kavram bir şey hakkında ilk bilgidir.²⁴

İnsan, bir konu, olgu ya da olay hakkında algı, kavrayış ve davranışlarını, o konuya ait zihninde beliren ilk bilgisine göre değerlendirme yapar. Bir konuyla ilgili öğrendiği kelime ve kavramlarla düşünür ve bir görüş sahibi olur. Kavramlar, kişinin dünyayı algılamasını kolaylaştıran zihinsel verilerdir. Bununla birlikte, bir düşüncenin, inancın veya herhangi bir konunun anlaşılması konusunda anahtar mahiyetinde kelimelerdir.²⁵ Kavramlar, insanların maddi-manevi varlıklara karşılık olarak kullandığı zihni olgulardır.²⁶ Bu nedenle kavramların doğru ve aslına uygun olarak bilinmesi

¹⁹ Hasan Hanefi, *Konulu Tefsir Metodu*, İslami Araştırmalar, 1996, IX/1,2,3,4, s. 158.

²⁰ Ömer Dumlu, “*Konulu Tefsir Metodu Bir Usul Sayılabilir mi Ve Bunun Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Tarihten Günümüze Kur'an ilimleri ve Tefsir Usulu Senpozyumu, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, Ankara, 2009, s. 110-112.

²¹ Mahmood Namazi/ Çev. Serpil Başar, *Kur'an Tefsirine Konulu Yaklaşım*, Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2012/2, Cilt: XIV, (26), s. 209.

²² Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s.133.

²³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2010, s. 924.

²⁴ Hidayet Peker, *İbn-i Sina'nın Kavram Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, X (1), s.165.

²⁵ Mevdudi, *İslami Kavramlar*, Çev. Süleyman Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 7.

²⁶ Mustafa Aydın, *Kur'ani Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14.

insanın dünyayı ve hayatı doğru algılaması açısından çok önemlidir. Özellikle Allah'ı ve ilahi mesajı doğru anlamak ve düşünmek, doğru kavramlarla olur. Müslüman kişinin kavramları zihninde yanlış tasavvur etmesi yanlış neticelere sebep olabilir. Eğitimde kavram yanlışları diye adlandırılan bu durum öğrencinin zihninde oluşturduğu bir kavram anlamıyla, o kavramın bilimsel anlam ve tanımının birbiriyle uyuşmaması olarak tanımlanmıştır.²⁷ Bahsettiğimiz yanlışlar basit bir yanlış değildir. Kavramın bir şey hakkında ilk bilgi olduğunu varsayıldığında, kişinin yanlış anladığı bir kavramı düzeltmesi oldukça zordur. Kur'an'dan istifade edebilmek için O'nun değerini ve içeriğini doğru bir şekilde kavramak gerekmektedir. Çünkü Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasını engelleyebilecek bir çok etken mevcuttur.²⁸ Bu bağlamda İslam'ın müntesiplerine sunduğu kavram dünyasını müslümanların iyi öğrenmeleri ve bu doğrultuda yanlışla düşmemeleri önemli bir husustur. Tüm islami düşünce ve disiplinlerde asıl ve değerli olan kaynak ilahi kelimedir. Kur'an'ın kainat tasavvurunu doğru biçimde anlamak ise yine O'nun kullandığı kavramlara yüklediği manaları doğru tesbit etmekle mümkün olacağını söylenebilir.

²⁷ Emine Malatyalı- Kaya Yılmaz, *Yapılandırıcı Öğrenme Sürecinde Kavramlar ve Önemi; Kavramların Pedagojik Açıdan İncelenmesi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/14, 2010 'dan Alıntı olarak; C. Marion, *Aspek Of Student's Understanding İn Classroom Setting: Case Studies on Motion and İntertia*, *Physics Education*, 1989, (24), s. 273-277.

²⁸ Ahmet Abay, *Algı ve Yorum*, İslam ve Yorum III, TDV Baskısı, Ankara, 2017, s. 337

3. RAHMAN SURESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

3.1. Surenin İsmi

Baştan sona Yüce Allah'ın rahmet tecellilerinin zikredildiği sureye, ilk ayet olan *Rahman* kelimesi ad olarak verilmiştir. Zira, Rahman ismi surenin muhtevasıyla alakalıdır.²⁹ Rahman suresine aynı zamanda *Arusul- Kur'an* da denilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiğine göre, “ *Her şeyin bir gelini vardır. Kur'an'ın da gelini Rahman suresidir.* ” buyurmuştur.³⁰

Kurtubi(ö. 671/1273) tefsirinde Rahman suresine ilişkin et-Tirmizi Muhammed bin Ali'den şöyle nakleder; Bu sure diğer surelerin içinde Kur'an'ın alemidir. Alem ise ordunun önderidir. Diğer askerler onun ardından gider. Bu surenin alem oluş sebebi, ilahi mülk ve kudretin niteliklerini anlatmasından gelmektedir. Yüce Allah: “*Rahman, Kur'an'ı öğretti*” diye buyurmaktadır. Surenin Yüce Allah'ın *Rahman* adı ile başlaması, bununla kullara artık bundan sonra kendisini vasfedeceği bütün fiilleri, mülkü ve kudreti ile ilgili açıklamalarıyla bunların, rahmaniyyetinin tecellisi olan büyük rahmetinden çıkıp geldiğini bildirmek içindir.³¹

3.2. Surenin Nüzul Dönemi Ve Nüzul Sebebi

Surenin nüzulüne ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Şöyleki; Sure, Hz. Osman mushafında tertip sırası 55, nüzul sırası olarak 97. sırada ve Ra'd suresinden sonra İnsan suresinden önce nazil olmuş olup Medeni sureler içerisinde. İbn Abbas mushafında ise tertip sırası 55, nüzul sıralamasında ise Şerh-Asr arasında 13. sırada olup Mekki sureler içerisinde.³² Cabir tertibinde Furkan suresinden sonra yer almaktadır.³³ Mehdi Bezargan'a göre vahyin 3. yılında nazil olmuştur.³⁴

Alusi (ö. 1270/1854) tefsirinde, surenin Mekki olduğunu söyler. Bu görüşünü cumhura nisbet eder. (Mürdeviyye, Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Aişe'den gelen rivayetler) İbn Nühas'da İbn-i Abbas'tan rivayet ederek Mekki olduğunu söylemiştir. Ayrıca Beyhaki *Dalail* adlı kitabında yine İbn-i Abbas'dan surenin medine'de nazil olduğunu söylemiştir. Mukatil b. Süleyman'da Medeni olduğunu söylemiştir. *Bahr* adlı kitapta İbn-i Mes'ud, Rahman suresinin Medine'de nazil olduğuna dair bir rivayetin varlığından bahsetmektedir.³⁵

Surenin, Mekke'de nazil olduğuna ilişkin İmam Ahmed ve İbn-i Mürdeviyye hasen bir senetle Hz. Esmâ'dan şu rivayeti naklederler: “*Ben Rasûlullah'ın daha müşriklere açıktan tebliğ yapmamışken, Hacerü'l Esved'e karşı durup namaz da aşikare -Febieyyi ala-i rabbiküma- ayetini okuduğunu işittim.*”³⁶

Hasen, Urve b. Zübeyr, Ata ve Cabir'in görüşüne göre bütünüyle Mekke'de nazil olmuştur. Fakat “*Göklerde ve yerde bulunan herkes O'ndan diler.*”³⁷ ayeti bundan

²⁹Ebü'l-A'la el Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, VI/62.

³⁰Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, Daru'l Hadis, Kahire, 2002, IX/128.

³¹el-Kurtubi, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, IX/128.

³²İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 81.

³³Mustfa İslamoğlu, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 427.

³⁴Ömer Özsoy/İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 827-831.

³⁵Şehâbeddin Mahmûd el-Alusi, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî*, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2005, XIII/96.

³⁶Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürri'l-Mensur fit-Tefsiri bil Mesur*, Daru'l İhya Terasü'l-Arabiyye, Beyrut, 2001, VII/607.

³⁷Rahman 55/29

müstesnadır. Mukatil, söz konusu ayetin Yahudilerin, “*Allah cumartesi günleri hiçbir şeye hükmetmez.*” demelerine binaen indirildiğini belirtir. İbn-i Abbas’a göre sure Medenidir.³⁸

İbn-i Mesud ve Mukatil, surenin Medine’de nazil olduğu görüşünde olsalar bile Urve ez-Züheyr’den gelen rivayet daha isabetlidir. Şöyleki bu rivayet, Mekke’de Hz. Peygamber’den sonra Kur’an’ı ilk açıktan okuyan İbn Mesud’un, Kureyşlilere Rahman suresini okuduğunu bildirmektedir.³⁹

Surenin, “*Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.*”⁴⁰ mealindeki ayetin nüzulüne ilişkin bir rivayet mevcuttur. Rivayeti İbni Ebi Hatim(ö. 327/938) ve Ebü’ş Şeyh, Ata’dan şöyle nakleder; Hz. Ebu Bekir kıyameti andı ve “*İsterdimki şu yeşillikler gibi bir yeşillik olayım da bir hayvan gelsin beni yesin ve ben hiç yaratılmamış olayım.*” dedi. bunun üzerine, “*Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.*” ayeti nazil oldu.⁴¹

Rahman Surenin tamamı için nüzul sebebi olarak müfessirlerin bir kısmı Furkan suresi 60. ayetinde müşriklerin “Rahman da neymiş”? sorusuna cevap olarak nazil olduğu görüşündedirler.⁴²

3.3. Surenin Tanıtımı ve Muhtevası

Sure, mushafta Kamer suresi ile Vakıa suresi arasında yer almaktadır. Kufe ve Şam kıraat okullarının sayımına göre ayet sayısı 78’dir. Sureyi, Hicaz okulu 77, Basra okulu ise 76 ayet olarak saymışlardır. Surenin kelime sayısı 351, harf sayısı ise 1336’dır.⁴³

Rahman suresi, eşsiz bir ifade tarzına ve ses uyumuna sahiptir.⁴⁴ Surenin ilk ayetlerinde zikredilen, *Rahman, Kur’anve beyan* kelimelerinde seci vardır. “*Göğü yükseltti, yere koydu*” cümleleri arasında da mukabele vardır.⁴⁵ Ayrıca Yüce Allah, edebiyatımızda terci-i bent olarak bilinen edebi sanat benzeri bir üslupla “*Artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkar edebilirsiniz?*” anlamındaki buyruk toplam 31 defa tekrar etmiştir.⁴⁶

Surede, insanın kendinden başlayarak dış dünyasında görebileceği dini, dünyevi bir çok nimete değinilerek, bunların sorumluluğunu idrak etmesi ve kulluk bilinci içinde hareket etmesi hatırlatılmaktadır.⁴⁷

Surenin girişinde Yüce Allah, sırayla insanoğlu için nimetlerin en önemlisi olan dinden, insanın yaradılışından ve semavi kitapların zirvesi, onları tastikleyici olan Kur’an’dan bahsetmiştir. Daha sonrasında ise, insanı diğer canlılardan ayıran *ifade etme* yani düşündüğünü konuşarak anlatma özelliği zikredilmiştir.⁴⁸

Surenin devamında, gökler ve yeryüzündeki şaşmaz denge ve uyuma dikkat çekilmiştir. Yeryüzünde insana bahsedilen hayati nimetlerden bahsedildikten sonra; “*O*

³⁸ el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/128.

³⁹ el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/128.

⁴⁰ Rahman 55/46

⁴¹ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Lübabü’n-nukul Fi Esbabü’n-nüzul*, Daru’l Kitab Arabiyye, Beyrut, 2006, s. 225.

⁴² el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/129; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, VIII/ 90

⁴³ İslamoğlu, *Kur’an Surelerinin Kimliği*, s.430

⁴⁴ İzzet Derveze, *Et-tefsir’ul- Hadis*, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, V/1,

⁴⁵ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü’l- Munir*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, XIV/168,

⁴⁶ Diyanet, *Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2014, V/196.

⁴⁷ Diyanet, *Kur’an Yolu Tefsiri*, V/195.

⁴⁸ Zuhayli, *Tefsirü’l- Munir*, XIV/167.

halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkar ediyorsunuz” denilerek insanoğluna Yüce Allah’ın onca ihsan ve lütfuna karşı duyarsız ve inkarcı tavrının nedeni sorgulanmaktadır.

Surenin son kısmında ise, kıyametin kopuş anına dair manzaralar canlandırılmaktadır. Yüce Allah’ın varlığını ve sure boyunca saydığı nimetlerini inkar edip yalanlayanların diğer dünyadaki hazin sonu, cehennem tasvirleriyle kısa bir şekilde anlatmıştır. Yine sure, Allah’a iman eden ve salih amelde bulunan kulların mükafatı olarak cenneti, oradaki ahvallerini biraz daha detaylandırarak gözler önüne sermiştir.

4. RAHMAN SURESİNDE GEÇEN KAVRAM VE KONULARIN TAHLİLİ

Çalışmanın bu bölümünde Rahman suresinde yer alan kavramların, surede özel bir manada kullanılıp kullanılmadığını, kavramın semantik anlamı ile Kur'an bütünlüğü içerisinde kullanıldığı anlamları dikkate alarak tespit etme gayreti içerisinde olacağız.

4.1. Rahman Suresinde Geçen Kavramlar

4.1.1. Rahman Kavramı

Sureye ismini veren Rahman kavramı, *rikkat* (acıma, şefkat gösterme, yumuşaklık, incelik), *taattuf* (şefkat duyma, sevgi beslemek) anlamlarına gelen رحم kökünden türemiştir.⁴⁹ Ayrıca Rahman kelimesi, ismi faile mülhak olan mübalağa binalarından fa'lan vezninde رحمت kökünden türetilmiş bir sıfattır. Bu vezin arapçada fiilin fazlalığını ve sürekliliğini ifade etmektedir. Arap dilinde bu şekil kullanımlar neden ve nedman kelimelerinde olduğu gibi çokça kullanılır.⁵⁰ Bu sebeple Rahman, çok geniş bir rahmet, rahmetle dolu anlamına gelmektedir.⁵¹

Rahman kavramı, Yüce Allah'ın uluhiyyetini belirtmekle birlikte rahmetiyle varlığı kuşattığını ifade eden, O'ndan ayrılmayan bir sıfattır. Kur'an'da rahmet ve merhamet Allah'a nisbet edildiğinde Rahman kelimesi, Rahim, erhamur'rahimin⁵², zur'rahme⁵³ ve Hayru'r rahimin⁵⁴ şeklinde gelir. Yüce Allah'ın aynı kökten gelen Rahim ismi, Tevvap⁵⁵ (tevbeleri kabul eden), Gafur⁵⁶ (çokça bağışlayıcı, affedici), Rauf⁵⁷ (çok şefkatli) isimleriyle birlikte zikredilmiştir. Yüce Allah'ın kullarına olan merhameti de ancak kendi zatı gibi sonsuzdur. O, kullardan sadır olan hata ve günahları merhametinden dolayı affeder, kullarına acır. Bu bağlamda O'nun kullarını affetmesi rahmetindendir.

Kur'an'da Allah ve insan münasebetinin ahlaki boyutuna değinen İzutsu öncelikle Yüce Allah'ın kullarına olan merhametinden bahsederek ihsan, kerem, fadl, mağfiret gibi kavramları bu doğrultuda değerlendirmiştir.⁵⁸ Kur'an'da rahmet ve merhametle ilgili ayetleri incelediğimizde cennet,⁵⁹ Kur'an,⁶⁰ nübüvvet⁶¹ ve nimet⁶² gibi kavramların Yüce Allah'ın kullarına rahmeti olduğunu görürüz. Yüce Allah'ın rahmet ve merhametinin sonsuz olduğunu belirtmekle birlikte Allah'ın kime merhamet edeceği de Kur'an'da belirtilmiştir. Şöyleki: Allah ve Rasulüne itaat edenlere,⁶³ Kur'an'a tabi olanlara,⁶⁴ namaz kılan ve zekat verenlere⁶⁵ Allah'tan hakkıyla korkanlara,⁶⁶ iman eden

⁴⁹İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, VII/209.

⁵⁰İsfahani, *Müfredat*, s. 420.

⁵¹Alusi, *Ruhu'l-Meani*, I/ 82.

⁵²Araf 7/151; Yusuf 12/64-92; Enbiya 21/83

⁵³Enam 6/ 133-147

⁵⁴Muminun 23/ 109-118

⁵⁵Bakara 2/37-54-128

⁵⁶Bakara 2/182-192-199-218; Al-i İmran 3/ 31-89-129; Nisa 4/25; Maide 5/3; En'am 6/165; Araf 7/153-167

⁵⁷Bakara 2/143

⁵⁸Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2017, s. 340.

⁵⁹Tevbe 9/21

⁶⁰Araf 7/ 203; Yusuf 12/111; Nahl 16/64-89; Neml 27/ 77; Casiye 45/20

⁶¹Hud 11/17-63; Kasas 28/46; Duhan 44/6

⁶²Hud 11/9; Şuara 26/48; Fussilet 41/ 50; Rum 30/33-36

⁶³Al-i İmran 3/132

⁶⁴Araf 7/63

⁶⁵Nur24/56

ve cihad edenlere,⁶⁷ kardeşlerinin arasını düzeltenlere,⁶⁸ Allah rahmeti ile muamele edecektir. Yukarıda açıkladığımız Yüce Allah'ın merhameti ve rahmeti Rahim isminin tecellisiyken, Rahman ismi daha geniş ve özel kapsamlı bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Ragıp el-İsfahani (ö. V/XI. yüzyılın ilk yarısı)'ye göre Rahman ismi Allah'tan başkası için kullanılamaz.⁶⁹ Çünkü bu kelimenin anlamı sadece O'nun için söz konusu olabilir. Zira her şeyi rahmetiyle kuşatan O'dur.⁷⁰ Rahman, Yüce Allah'ın zatına ait, O'nunla kaim ve daim olan merhamet etme sıfatıdır. Aynen ısı ateşin, soğuklukta buzun ayrılmaz özelliği olup ateş denilince sıcaklık, buz denilince soğukluk akla geldiği gibi Rahmanda Allah'ın zatı ile birlikte O'nunla özdeş; bu yüzden zatına delalet eden bir sıfattır.⁷¹ Razi (606/1210) Fatiha suresini tefsir ederken, Rahman kavramını, kullardan bir benzerinin çıkması tasavvur olunamayan nimetler veren şeklinde yorumlamıştır.⁷² O, rahmetinden dolayı suçluları hemen cezalandırmaz.⁷³ Ayrıca yeryüzünün canlanması da O'nun rahmetinin bir eseridir.⁷⁴ Rahman, rahmetiyle muamele ederken buna mazhar olan varlığın hak etmesine, layık olmasına bakmaz, bu sıfatın tecellisi yağmur gibi her şeyin üzerine yağar, güneş gibi her şeyi ısıtır ve aydınlatır.⁷⁵

Rahman kavramı bir taraftan Yüce Allah'ın rahmet ve merhamet gibi sıfat ve özelliklerini kapsarken diğer taraftan uluhiyyetin ikinci bir ismi durumundadır. Kur'an'da geçtiği yerlerin ekseriyetinde böyledir.⁷⁶ Kur'an dilinde, Rahman sıfat-ismi 56 yerde geçmektedir ve yalnızca Allah için kullanılır. Kulluk etmek, hayranlık duymak, korkudan birine sığınma, olağanüstü bir varlık karşısında aciz kalma, ibadet etme manasına gelen alehu⁷⁷ kökünden türemiş olan uluhiyet, ibadet ve taatta yalnızca Allah'a kul olmak, O'nu ilah kabul etmek demektir.

Arap yarımadasında ve genellikle güney Arabistan'da milattan sonraki yıllarda var olduğu anlaşılan *Rahman* inancıyla da karşılaşmaktadır. İslami dönemde olduğu gibi cahiliye döneminde de rab ve ilah kelimelerinin aksine Rahman kelimesinin çoğulunun bulunmaması bu kelimenin bir tek tanrıyı yani Allah'ı ifade ettiğini göstermektedir.⁷⁸

Rahman ismini cahiliye dönemi arap edebiyatında da görmek mümkündür. Cahiliye şairlerinden Zeyd b. Amr b. Nufeyl (ö. 605), inandığı ilahı, Rahman ve rab olarak adlandırmış ve bir şiirinde şöyle seslenmiştir:

“Ben ancak Rahman 'a Rabb 'imize kul olurum,
Şefkatli Rabb 'im günahlarımı bağışlasın diye,
Allah 'tan Rabb 'inizden daima korkun...”⁷⁹

⁶⁶Yasin 36/45

⁶⁷Bakara 2/218

⁶⁸Hucurat 49/10

⁶⁹İsfahani, *Müfredat*, s. 420.

⁷⁰İsfahani, *Müfredat*, s. 420.

⁷¹Duman Zeki, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yayınları, Kayseri, 1999, s. 41.

⁷²Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Raziet-Taberistani, *Mefatihü'l Gayb*, Daru'l Kitab el- İlmiyye, Beyrut, 2003, I/189.

⁷³Kehf 18/58

⁷⁴Rum 30/50

⁷⁵Diyanet, *Kur'an Yolu Tefsiri*, I/6-8

⁷⁶Suat Yıldırım, *Rahman Vâsfinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı*, Atatürk Üniv. İslami İlimler Dergisi, Ankara, 1980, (4), s. 28.

⁷⁷İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/1046.

⁷⁸Mustafa Çağrı, *İslam'dan Önce Araplarda Din*, DİA, 1991, III/ 317.

⁷⁹Ali Bulut, *Cahiliyye Şiirinde Bazı Dini Motifler*, On dokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (18-19), Samsun, 2005, s. 224.

Rahman kavramının geçtiği ayetleri incelediğimiz çoğunlukla Mekke dönemine ait olduklarını söyleyebiliriz. Uluhiyyeti ifade eden Rahman kavramı, özellikle tebliğin ilk yıllarında muhatablarına tevhid inancını ve vahyin sahibi Allah'ı tanıtan ayetlerde zikredilmiştir. Örneğin, Kur'an tertibinde ilk sırada bulunan Fatiha suresi ikinci ayette Yüce Allah kendini tanıtırken, Rahman ve Rahim isimlerini kullanmıştır.⁸⁰ Aynı şekilde gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra da arşa hükümler olan kim diye soracak olursak yine cevap Rahman olan Allah olacaktır.⁸¹

İnkarcıların oluşturmaya çalıştıkları yanlış ve çarpık çabaların yanlış bir din algısına yol açmaması için Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de doğru bakış açısını öğretmektedir.⁸² İlahi kelimeler cahiliye araplarının bir Allah inancı olduğunu ama inandıkları Allah'a ortak koştuklarını bildirmektedir.⁸³ Yüce Allah'ı doğru tanıyabilmenin tek yolu O'nun bize kendini tanıttığı yoldur. Doğru bir Allah algısı oluşturmada sağlam yöntemi de budur. Bazen ayetlerde bir olay anlatılır veya mesaj verilirken Allah bazı isim ve sıfatlarını zikrederek kendini tanıtır.⁸⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamberin müşriklere, inançları başta olmak üzere tüm yaşamlarının batıl olduğu gerçeğini hatırlatması ve bunu yaparken de vahyin Rahman ismini zikretmesi, onları ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Müşriklerin kendi zihinlerinde canlandırdıkları yaratıcı güçle, Kur'an'ın davet ettiği yaratıcı arasında büyük fark vardır. İşte bu noktada Yüce Allah, Rahman ismi merkezinde, kendini ilk dönem muhatabları başta olmak üzere tüm insanlığa tanıtmıştır. Rahman ismi ön planda tutularak, müşriklerin zihnindeki hakikatten uzak tanrı tasavvurunun yerine doğru Allah inancı yerleştirilmesi amaçlanmıştır.⁸⁵ Müşriklerin bu yanlış inançları, Hz. Peygambere karşı tepki ve itirazlarına da yansiyordu. İnkâr ve itirazlarına cevap veren Yüce Allah, müşriklerin kendi dünyalarındaki çarpık Allah anlayışını Rahman kavramıyla, yeniden inşa etmiştir.

Müşriklerin Kur'an'a itirazlarından birisi de Allah Rasulüne gelen vahyin insan sözü olduğudur. Kur'an, bu asılsız ve zandan ibaret itirazlara cevaben zikrettiği ayetlerde, vahyin ana kaynağının Yüce Allah olduğunu beyan etmiş ve kavramın yer aldığı ilgili ayette Yüce Allah kendini Rahman olarak tanıtmıştır.⁸⁶

Kavramın Kur'an'da yer aldığı bir diğer ayet grubu ahirette şefaât konusuyla ilgili olup söz konusu ayetler de yine Rahman ismi kullanmıştır.⁸⁷

Müşriklerin, Allah tasavvurlarındaki yanlışlıklardan bir diğeri melekleri Allah'ın kızı olarak görmeleridir. Bu bir nevi Allah'a karşı iftira niteliği taşımaktadır. Enbiya 21/26 ve Zuhuruf 43/17-18. ayetlerde müşriklerin, hakikatten uzak bu telakkileri dillendirilmiştir. Melekleri Allah'ın kızı olarak kabul eden cahiliyye inancının reddedildiği ilgili ayette Allah lafzının yerine Rahman kavramını kullanmıştır.

Cahiliye insanının yanlış tasavvurlarından birisi de dua edilecek mercinin Allah'ın dışında varlıklar olmasıyla ilgilidir. Onlar çaresizlik ve acziyet durumlarında putlardan yardım dileniyorlardı. Kur'an'da, bu inanç reddedilirken, İsra suresi 110. ayette, Allah lafzı yerine yine Rahman kavramını kullanıldığını görürüz.⁸⁸

Rahman kavramı, ilgili ayetler kapsamında, ilk dönem muhatablarına karşı tevhid akidesini temsil eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Konumuz olan

⁸⁰Fatiha 1/2

⁸¹Furkan 25/59; Ta-Ha 20/5

⁸²Ahmet Abay, *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 215

⁸³Kasas 28/61; Yusuf 12/106

⁸⁴Abay, *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, s. 216.

⁸⁵Enbiya 21/36; Mülk 67/3

⁸⁶Mu'minun 23/15; Fussilet 41/2; Zuhuruf 43/36

⁸⁷Yasin 36/23; Meryem 19/87; Enbiya 20/109

⁸⁸İsra 17/110

Rahman suresinin ilk ayetide kavramın geçtiği tüm ayetlerde olduğu gibi Yüce Allah'ın var olduğundan ziyade O'nun yetkinlik ve yaratıcı vasfında tek varlık olduğunu beyan eder. Surenin nüzul sebebi olarak Kurtubi ve Yazır (ö.1361/1942) Furkan suresi 60. ayetine işaret ederek “Onlara Rahman'a secde edin denildiği zaman: müşriklerin, Rahman da neymiş”’? şeklindeki itirazı üzerine ilahi bir cevap olduğunu bildirmişlerdir. Müşrikler, Rahman isminin ifade ettiği rahmet ve merhamet sıfatını bilmemekle birlikte daha önce bu ismi duymadıkları bilgisi kaynaklarda geçmektedir. Bu sebeple “Sen bize emrediyorsun diye secde mi edeceğiz”? dediler.⁸⁹ Bunun üzerine Rahman suresi nazil olmuştur. Bu çerçevede Hz. Peygamber'den duydukları Rahman'ın yer ve göklerdeki muntazam düzenin müsebbibi ve ölümden sonraki yaşamda dahil tüm hayatın O'nun kudreti elinde olduğu, sure boyunca ayet ayet hatırlatılmıştır.

4.1.2. Kur'an Kavramı

Yüce Allah, tüm insanlığa göndermiş olduğu son kitabın ismini Kur'an olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Kur'an kavramının kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Kur'an kelimesinin hemzesiz olduğunu savunan görüşe göre kelime “قرن” kökünden türemiştir. Bir şeyi başka bir şeyle yakınlaştırmak anlamına gelir. Sureler, ayet ve harfler bir araya toplandığı için bu isim verilmiştir.⁹¹

Kur'an isminin hemzeli olduğunu kabul edenler ise, kelimenin قر fiilinden türeyen bir isim olduğu görüşündedirler. İbn-i Abbas, “Şüphesiz O'nu toplamak ve O'nu okutmak bize aittir. O halde biz O'nu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et”! anlamına gelen Kıyamet suresi 17-18. ayetlerinde geçen قرانه kelimesine toplayıp okutmak anlamını vermiştir. Aynı şekilde İsra suresinin 106. ayetinde bulunan قرانا kelimesinin Kur'an'ın okuma kökünden geldiğini desteklemektedir.⁹² İstilahî olarak Kur'an, Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, tilavetiyle taabbud olunan mu'ciz bir kelimedir.⁹³

Kur'an'ın bir kitap olmazdan evvel, O'nun inzal oluş sürecine ilişkin yine Kur'an'da yer alan başka kavramlar mevcuttur. Kur'an, Yüce Allah ile Hz. Peygamber arasında metafiziksel bir iletişimin neticesidir. Bu bağlamda Allah ile Hz. Peygamber arasında 23 yıl süren iletişimi anlamamıza yarayan kavramlar, Kur'an kavramıyla semantik açıdan sıkı bir ilişki içindedir. Söz konusu münasebetin şekli “Doğrusu biz sana taşınması zor bir söz vahyedeceğiz.”⁹⁴ ayetinde ilka kavramıyla ifadesini bulmuştur. Kur'an bir -kavl-dir. Bu münasebeti tanımlayan ilka'ya karşılık tenzil⁹⁵; kavl'e karşılık kelim⁹⁶ kavramları kullanılmıştır.⁹⁷ Kur'an kavramıyla ilgili diğer bir kavramda -nada- kavramıdır. Nada, Allah'ın peygamberlerle konuşmasını ifade eder.⁹⁸

Kur'an kavramıyla ilintili olarak, yukarıda saydığımız kavramların dışında öne çıkan diğer bir kavram da vahy kavramıdır. Yüce Allah'ın gerek insan ve gerek diğer varlık türleriyle iletişim kurma biçimini kavramsal düzeyde ifade eden en önemli, hatta

⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/268.

⁹⁰ Hier 15/1-87

⁹¹ Süyûtî, *el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru'l İbn Kesir, Beyrut, 2002, I/62.

⁹² İsfahani, *Müfredat*, s. 842-843.

⁹³ Abdülhamit Birişik, *DİA*, 2002, XXVI/ 383.

⁹⁴ Zümer 39/18; Müzzemmil 73/5

⁹⁵ Yasin 36/5

⁹⁶ Bakara 2/75; Tevbe 9/6

⁹⁷ Nasr Hamid Ebu zeyd, *Kur'an Vahyi*, çev. M.Emin Maşalı, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi. Dergisi, 1994, VI, (8), s. 445.

⁹⁸ Ta-ha 20/11; Şura 26/10

bu düzlemdeki odak kavram vahy kavramıdır.⁹⁹ Kur'an, biz insanlara Allah'ın elçisine vahy- ilka- tenzil buyurduğu kavli ve kelimadır.

Kur'an kavramı, yine Kur'an'ın kendi tanımlamasıyla Allah tarafından indirilen¹⁰⁰ insanlara bir rehber olan, onları doğru yola götüren, Hakkı batıldan ayıran en parlak delilleri ihtiva eden¹⁰¹ bir kitaptır. Kur'an, insanlığa sorumluluklarını hatırlatan bir uyarıcı,¹⁰² Yüce Allah'ın mümin kullarına işledikleri salih ameller karşılığında vaad ettiği cenneti müjdeleyen,¹⁰³ İlahi kaynaklı bir vahiy ürünüdür. Kur'an kendini oluşturan ayetler söz konusu olduğunda, muhatapları tarafından anlaşılması kolay ve ifadeleri açık olan,¹⁰⁴ muhataplarını düşünmeye davet eden,¹⁰⁵ değerli ve şerefli¹⁰⁶ bir kitaptır. Kur'an insanlara, hakikatleri bildirirken öğütler verir,¹⁰⁷ birtakım misaller¹⁰⁸ getirerek muhatabın anlamasını kolaylaştırır ve örneklerle düşünmesine yardımcı olur. Kur'an, inanlar için bir rahmet ve şifadır.¹⁰⁹

Kur'an kavramı, Rahman suresinin ikinci ayetinde zikredilmiştir. "*Rahman Kur'an'ı öğretti.*" Razi'ye göre, ayetin başındaki *öğretti* kelimesi, *alamet kıldı* manasındadır. Buna göre, Yüce Allah Kur'an'ı, Hz. Peygamber (s.a.v)'in peygamberliğinin alameti ve bir mucizesi yapmıştır. Yine Razi tefsirinde başka bir yoruma daha yer vermiştir. Bu yoruma göre Yüce Allah Kur'an'ı, önce Cebrail (a.s) ve diğer meleklerle öğretmiştir. Sonra da Cebrail (a.s), Allah'ın kulu Muhammed (s.a.v)'e indirmiştir. Nitekim Yüce Allah bu hususu, "*(O Kur'an'ı), Ruhul-emin (Cibril) senin kalbine indirdi.*"¹¹⁰ ayetiyle belirtmiştir. Söz konusu ayette geçen Kur'an'ın öğretilme meselesine nasıl bakarsak bakalım surenin girişinde Kur'an'ın zikredilmesi O'nun insan için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Kur'an'ın öğretilmesinin önce zikredilmesi, bu işin nimetlerin en mükemmeli olduğuna bir işarettir. Yüce Allah, bundan sonra, Kur'an'ı nasıl öğrettiğini belirtmek üzere; "*İnsanı yarattı. Ona, beyanı O öğretti.- buyurmuştur ki bu tıpkı bir kimsenin: "falancaya edebi ben öğrettim. Onu bu işe ben teşvik ettim ve malımı onun için harcadım" demesi gibidir. Buradaki, "Onu bu işe ben teşvik ettim ve malımı onun için harcadım" ifadeleri, ilk cümlelerin (falancaya edebi ben öğrettim.) bir açıklaması olmuş olur. Yüce Allah çok büyük bir nimet olduğu için, Kur'an'ı öğrettiğini önce zikretmiştir*".¹¹¹ Böyle bir açılışın gerçek maksadı, Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in bir eseri olmadığı ve Allah'ın nazil ettiği bir vahiy olduğunun vurgulanmasıdır. Çünkü vahyin ilk muhatapları Hz. Peygamber'e gelen ayetleri sürekli yalanlama yoluna gitmişlerdir. Yüce Allah, bu noktada müşriklere meydan okumuş ve onların Kur'an hakkındaki iddalarını asılsız çıkarmıştır.¹¹² Kur'an, Mekke'li putperest topluma Hz. İbrahim (a.s)'in geleneğini hatırlatan ve Yüce Allah'ın bir rahmeti¹¹³ gereği Hz. Peygamber'e nazil olmuştur. O, bir insan sözü değildir. Bu bağlamda Yüce Allah'ın surenin başında Kur'an'ı zikretmesi, Kur'an'ı yalanlayan

⁹⁹Zekariya Pak, *Allah- İnsan İletişimi*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2005, s. 63.

¹⁰⁰Yunus 10/37-39

¹⁰¹Bakara 2/185; Hicr 15/9

¹⁰²Enam 6/19; Yasin 36/70; Kaf 50/2

¹⁰³Tevbe 9/111

¹⁰⁴Hicr 15/1

¹⁰⁵Muhammed 47/24; Kamer 54/17

¹⁰⁶Vaki'a 56/77; Buruç 85/22

¹⁰⁷Kehf 18/54; Kamer 54/17

¹⁰⁸Kasas 28/5; Haşr 59/21

¹⁰⁹Yusuf 12/82; Neml 27/77

¹¹⁰Şuara 26/193-194

¹¹¹Razi, *Mefatih'ül Gayb*, XXIX /66.

¹¹²Yunus 10/16; İsra 17/ 88; Ankebut 29/ 48

¹¹³İsra17/81

müşriklere bir cevap niteliğindedir. Rahman suresine, Kur'an'ın öğretilmesiyle başlanmasının hikmetinin bir diğeri de dindir. Yüce Allah kendini ve buyruklarını vahiyle bildirmiştir. Bu, irade ve akıl sahibi varlıklar için nimetlerin en büyüğüdür. Dolayısıyla insanlığa bahsettiği nimetler arasında, satırlara dökülmüş vahiy zirve noktasındadır.¹¹⁴ Ayrıca Yüce Allah'ın diğeri isimlerinden herhangi birini değilde Rahman ismini tercih etmesi kanaatimizce özel bir anlam içerir. Bu da Kur'an'ı nazil etmesi, Allah'ın rahmetinin bir gereği olmasıdır. Çünkü O'nun rahmeti, kendi mahlukatını karanlıkta bırakmaya elvermez. İşte bu yüzden Kur'an bir yol gösterici, dünyada ve ahirette kurtuluşun bir vasıtası olmak münasebiyle gönderilmiştir.¹¹⁵

Görüldüğü gibi Yüce Allah, söz konusu kavramın ne olduğuna dair Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde bilgiler vermiştir. Rahman suresi ikinci ayette, müşriklerin Kur'an'ın kaynağına dair delilsiz iddalarına karşılık O'nun Rahman'a ait olduğunu bir kez daha bildirmiştir.

4.1.3. Yaratma Kavramı

Yaratma (خلق) kavramı yaygın olarak, takdir etmek, istiva haline getirmek, bir işi ölçüp biçerek hikmetin gerektirdiği olgunluk ve kıvamda yapmak, planlamak anlamlarına gelmektedir.¹¹⁶ Yaratma kavramının İslam'dan önce takdir etme manasında kullanıldığını cahiliye dönemi Arap şiirlerinde rastlanmaktadır. Ünlü muallaka şairlerinden Züheyr b. Ebi Sülma (h.ö 13/564)'ın Herim b. Sinan'ı överken yaratma kelimesini bu şekilde kullanmıştır:

“Şüphesiz sen *takdir ettiğin (planladığın)* şeyi yaparsın Bazıları da *plan yapar* ama uygulamaya koymazlar.”¹¹⁷

Kur'an'da yaratma kavramı, toplam 261 defa kullanılmıştır.¹¹⁸ Kavramın ayetlere dağılımına baktığımızda 190'a yakın kullanımın Mekki surelerde geçmektedir.

Yaratma kavramını “*haleka*” fiili bağlamında ele alırsak, “*والله خلق كل دابة من ماء*” ayetinde¹¹⁹ olduğu gibi *haleka* fiilinden sonra sıklıkla kaynak veya neden madde manasını gösteren min harf-i ceri gelmektedir. Min harf-i cerinin bu kullanımına rağmen Yüce Allah'ın yoktan yarattığına dair hiç kuşku yoktur.¹²⁰ Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a nisbet edilen halk kavramının çeşitli konu ve muhtevalarının başında göklerin ve yerin¹²¹ yani kainatın yaradılışı aklı gelir. Bundan sonra herşeyin icat edilişi, tabiat düzeninin kurulup korunması, insanın ve insana bahşedilen yeteneklerin, eşinin¹²² halk edilmesinden ve herhangi bir konu belirtmeden mutlak manada yaratmadan da söz edilir.¹²³

Kur'an'da yaratma kavramı Yüce Allah'ın dışında, Hz. İsa'ya da nisbet edilmiştir.¹²⁴ Yaratma kavramı, din;¹²⁵ uydurmak, iftira etmek,¹²⁶ şekil ve suret

¹¹⁴Diyanet, *Kur'an Yolu*, V/197.

¹¹⁵Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VI/ 65.

¹¹⁶İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, V/ 807; İsfehâni, *Müfredat*, s. 359.

¹¹⁷İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, V/808.

¹¹⁸Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî, *el-Mu'cemü'l-müfreh li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Darul- Hadis, Kahire, 2001, s. 296.

¹¹⁹Nur 24/45; Rahman 55/15

¹²⁰Roger Arnaldez, çev. Sadık Kılıç, *Kur'an'da Yaratma Kavramıyla İlgili Ayetler Hakkında Semantik Bir Tahlil*, Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2007, (28), s. 306.

¹²¹Araf 7/54

¹²²Nisa 4/1; Al-i İmran 3/59; Nahl 16/4; Fatır 35/11; Kehf 18/37; Mü'min 40/67; Mearic 70/39

¹²³Bekir Topaloğlu, *DİA*, 1997, XV/303.

¹²⁴Al-i İmran 3/49; Maide 5/110

¹²⁵Nisa 4/119

vermek¹²⁷ anlamlarında kullanıldığı gibi kavramın, ölümden sonra tekrar dirilme hadisesinin anlatıldığı bir takım ayetlerde de kullanıldığını görürüz.¹²⁸

İslam gelmeden önce cahiliye insanı, yaratma düşüncesine yabancı değildi. Fakat O dünyada çok rahat yaşamayı düşünür ama bu hayatın menşei ile ilgilenmezdi. Halbuki Kur'an, müslümanları, yaratılmış olduklarını, yaratılışlarının nereden geldiğini düşünmeye sevk etmiştir.¹²⁹

Kur'an, baştan başa yaratma düşüncesiyle doludur. Kur'an'ın bütününe baktığımızda, ilahi yaratma sıfatını vurgulayan ayetlerin, Allah ile kainat arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu, Yüce Allah'ın kainat, insan ve tarihe müdahil olduğunu, özelde ise insanı varlık sahasına çıkarıp sayısız nimetlerle donatan Rabbine şükran borcu mesajını taşıdığını söyleyebiliriz.¹³⁰

Yaratma kavramı, Allah'ın kendi dışında bilinen bilinmeyen, görünen görünmeyen tüm varlıkları var ettiğini,¹³¹ insanın ve kainatın halihazırda bulunduğu duruma gelene kadar tüm süreçlerin Allah'ın güç, kudret ve rahmetinin bir tecellisi olduğunu hatırlatma amacıyla kullanılmıştır. Kur'an, yaratma kavramının eş anlamlısı olarak *enşe'e*, *fatara*, *bedee*, *ceale* kavramlarını kullanır. Yüce Allah'ın kavli (söz) ile ya da dilemesi ile yoktan varetmek anlamını yükleyebileceğimiz Kane nakıs fiilinin emri olan "كن" yani ol sözü yaratma kavramının semantik alanına girer. Kur'an'da toplam sekiz ayette yer alan¹³² *كن* kavli ile yaratma hadisesi Yüce Allah'ın dilediğini dilediği şekilde irade etmesidir.

Yaratma kavramı Rahman suresinin 2,¹³³ 14¹³⁴ ve 15.¹³⁵ ayetlerinde yer alır. İlk zikredildiği ayette, *insanı yarattı* ifadesi daha çok, insanoğlunu var eden yaratıcıyı yani Rahman'ı işaret etmek içindir. Bunun hikmeti, insan ve cinin varlığını Allah'a borçlu olduğunu hatırlatmadır. Diğer iki ayette ise insan ve cinin hangi maddeden yaratıldığı bilgisi verilmiştir. Böylece Kur'an, muhataplarına kendi varlıkları üzerinde tefekkür, tezekkür etme fırsatı sağlar. Argümanlarıyla muhataplarına düşünmeleri için zihinsel malzeme verir. İnsana düşen görev, bu zihinsel faaliyetlerin neticesinde kendi varoluş farkındalığını ve aslında ne kadar acziyet içinde olduğunu kavrayıp, yüce Yaratıcının lütuf ve ihsanının sınırsızlığını idrak etmek olacaktır. Bu farkına varış sonrası insan, Yüce Allah'a teşekkür ve tazim edecek, başıboş bir hayatın anlamsızlığını hissedecektir. Görüldüğü gibi Rahman suresi ve Kur'an'ın bütününde Yüce Allah'ın yaratıcı, başlatan ve bitiren güç olduğuna dair mana birliği olduğunu söyleyebiliriz.

4.1.4. Beyan Kavramı

Beyan kelimesi, arapçada بان kökünden gelmiştir. Beyan, açıklamak, bir şeyi olduğu gibi ortaya çıkarmak demektir.¹³⁶ Söz manası da verilir çünkü; söz ile açıklanması amaçlanan mana ortaya konulmuş olur.¹³⁷

¹²⁶Şuara 26/137; Ankebut 29/17; Sad 38/7

¹²⁷Maide 5/110

¹²⁸Yasin 36/81; Saffat 37/11; Naziat 79/27

¹²⁹Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.142

¹³⁰Mustafa Öztürk, *Kur'an Perspektifinden Yaradılış*, ÇÜİFD, XVI (2), 2016.

¹³¹Aydın, *Kur'ani Kavramlar*, s.25

¹³²Bakara 2/117; Al-i İmran 3/47-59; Enam 6/73; Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yasin 36/82; Mümin 40/68

¹³³*Rahman, insanı yarattı.*

¹³⁴*Allah insanı pişmiş çamurdan yarattı.*

¹³⁵*Cinleri öz ateşten yarattı.*

¹³⁶Ibn Manzur, *Lisanül'Arap*, V/634.

¹³⁷İsfehani, *Müfredat*, s.185.

Kur'an-ı Kerim'de 523 civarında bu kökten gelen kelime mevcuttur. Beyan kavramı, Kur'an'da yalnızca iki ayette geçmektedir.¹³⁸ Beyan, başta Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamber'in hakikatleri, şüphe götürmez haliyle muhataplarına ifade edip açıklamasıdır.¹³⁹ Cahiliyye döneminde de beyan kavramı kullanılmıştır. Örnek olarak, nüzul dönemi şairlerinden Lebid b. Rebia el-Amiri 'den (ö. 41/661) şöyle bir şiir nakledilmektedir. *فقد رت الورد المغلس عدوة فوردت قبل تبين الاوان* “*Erkenden yaklaştım gecenin son zulmeti çıkmış bir kaynağa... Vardım gün tebeyyün etmeden henüz, ırsınlar düşmeden toprağa*”¹⁴⁰ şiirde, tebeyyün kelimesi, ortaya çıkmak, açığa çıkmak anlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah, insanla vahiy yoluyla iletişim kurmuştur. İnsanlığın kemal noktasına erişebilmesini vekurtuluşunu amaçlayan Yüce Allah, muhataplarının anlayabilmesi için açık ve şüphe götürmez bir şekilde hak ile batılın ayrımını Kur'an ile yapmıştır.¹⁴¹ Bu bağlamda, beyan kavramı, Al-i İmran suresi 138. ayette bizzat Kur'an'a isim olmuştur. “*Bu beyan (Kur'an), insanlara bir açıklama, takva sahipleri için ise bir öğüttür.*” zikredilen ayetten hareketle, beyan sahibi Allaktır ve O'nun kelimelerinden oluşan Kur'an, tüm güzellikleri açığa çıkaran bir beyandır dememiz mümkündür.

Yüce Allah, insanla iletişiminde konuşma yeteneği olarak adlandırabileceğimiz dili vasıta kılmıştır. Bu nedenle beyan kavramı, çok önemli bir nimettir. Rahman suresi dördüncü ayet bu görüşü desteklemektedir. “*Ona beyanı öğretti.*” anlamına gelen söz konusu ayette zikredilen beyan kavramına Yazır, “*Ona beyanı öğretti.*” yani Yüce Allah insana, onun vicdanına, aklına gelen duygu ve düşüncelerini, kendi dışındaki diğer insanlara, açık ve güzel bir ifade ile meramını anlatmak ve anlamak olan konuşma ve dil nimetini öğrettişeklinde tevîl eder.¹⁴² Aynı şekilde Kurtubi söz konusu ayette beyan ifadesi hakkında farklı görüşleri hatırlattıktan sonra kelimeyi *dil* olarak yorumlamıştır.¹⁴³

İnsana verilen özelliklerin en önemlisi, duygu ve düşüncelerini açıklayabilme, konuşma ve anlatma yetisidir. Anlamak, anlatabilmenin ön şartı olduğuna göre ilgili ayette ifade edilen beyan kavramının idrak ve ifade yetisi olduğudur.¹⁴⁴ Yüce Allah, insana konuşma ve kendi içinde olan fikirleri ve hisleri başkalarına anlatmayı öğretmiştir.¹⁴⁵ Beyan; konuşma, iletişim kurma ve düşündüklerini dil ile ifade etme becerisidir. Gerçekten insan, konuşabilen ve düşünebilen bir varlıktır. Bu onu diğer canlı türlerinden bir çırpıda ve kesin bir hatla ayırt eden en temel özelliktir. Konuşma ve düşünme bir ve aynı şeydir. Konuşma sesli düşünmedir, düşünme ise sessiz konuşmadır. Dil bizatihi bir yetenek olarak insanın kendi başarısının ürünü değildir. Dil bir veri(muta)dır.¹⁴⁶ Yüce Allah'ın insana bahşettiği en büyük nimetlerden biri dil ve kendini ifade yeteneğidir. Söz konusu ayette, Yüce Allah'ın insana *beyanı* öğretmesinden maksat Allah'ın insana bu yeteneği vermesidir.

Dil bilimcilerinde dediği gibi, beyan ve dil, sözün gücünün anlamıyla ve manalara işaret eden ses simgelerinin varedilmesi ile insanın, toplumla ilişki sırasında

¹³⁸ Abdalbaki, *Mücem'ül- müfrehes*, s. 141.

¹³⁹ Zuhuf 43/14; Nahl 16/44

¹⁴⁰ Abdurrahman Özdemir, *Lebid b. Rebia el- Amiri Ve Divanı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2007, s. 275.

¹⁴¹ Bakara 2/185

¹⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/95.

¹⁴³ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/129.

¹⁴⁴ Diyanet, *Kur'an Yolu*, V/197.

¹⁴⁵ Razi, *Mefatih'ül Gayb*, XXI/66.

¹⁴⁶ Durmuş Hocaoglu, *Dil Üzerine Notlar: İnsan'ın Ve Dilin Sıfır Noktası*, S D.Ü Fen Edeb. Fak. dergisi, 2007, (13), s. 5-36.

ortaya çıkıp zuhur eden fitri özelliklerindendir. Doğaldır ki insan önce hissedebilen, dokunulabilen anlamlar ve hakikatlerle irtibat halinde olarak lafızları onların karşısına ve ön şartı intikal ettirmek amacıyla zihne yerleştirmiştir.¹⁴⁷ Kur'an, beşerden ziyade birey olarak varlık bulan insanı kendine muhatap saymıştır. Kişinin sorumlu, özgür bir birey olması dili kullanmasıyla mümkündür. Çünkü birey ve insan oluş serüveni dil ile başlar; bütün insan başarılarının temeli dildir. İnsan dili üretir, dil de insanı üretir. İnsanın kendisinde içinde yaşadığı toplumdan alıp kullandığı dilden ibarettir.¹⁴⁸

Dil, bilgi, düşünce kelimeleri ayrı ayrı bilgilerin adları olmayıp, aynı insan faaliyetinin ancak birlikte varolabilen görüntüleridir. Bu yüzden bunlar arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi düşünmek mümkün değildir. Birlikte vardır ve birlikte yokturlar.¹⁴⁹ Kur'an'ın insan için gerekli ve değerli bir nimet olduğunu ve bir yaratıcının varlığının anlaşılması, ancak akıl ve bilinçle kavranabilecek hususlardır. Bu nedenle beyan yani dil, Yaratıcıyı farkedip zihinde işlemenin, özümsemenin olmazsa olmazıdır. Allah'ı idrak etme aracı olarak dil (beyan kabiliyeti), yukarıda da bahsettiğimiz özelliklerinden dolayı, yeryüzünde medeniyet ve tarih oluşturmuş insana Yüce Allah'ın önemli bir ikramı olduğunu söylememiz mümkündür.

Rahman suresi boyunca inkarı mümkün olmayan nimetler tek tek sıralanmış ve ilk dört ayette odak kelimelerin Rahman, Kur'an, vahyin muhatabı insan ve beyan yani dil becerisi olduğunu görürüz. Rahman'ın kelimelere dökülmüş beyanı Kur'an'dır. Yüce Allah, kendini ve kelamını zikrettikten hemen sonra insanı yarattığından bahseder. Daha sonra ise kendi beyanından bahsettiği gibi insana dil becerisini ihsan ettiğini de zikreder. Bahsi geçen kavramlar, peşpeşegelen ayetlerde, birbirinden tek tek ayrılmış gibi dursalar dasurenin hakim bütünlüğünü koruyarak kendi içlerinde anlamlı bir uyum/tenasuk oluşturdıklarını söyleyebiliriz.

4.1.5. Mizan Kavramı

Bir şeyin ağırlığını, değerini bilmek, ölçüye vurmak demek olan و-ز-ن kökünden türemiş bir isim olan mizan; tartı aleti, tartmada kullanılan ölçü, adalet manalarına gelir.¹⁵⁰

Istilahi anlamda ise mizan; ahiret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükafatı gerektiren amellerinin nitelik açısından değerlendirilmesidir.¹⁵¹ Mizan kavramının, günümüzde kullanım şekli ile Kur'an'da geçtiği ayetleri incelediğimizde anlam daralmasına uğradığını müşahade etmekteyiz. Şüphesiz bir kısım hadisler ve ayetler bizlere amellerin tartılacağını haber vermektedir. Bu konuda “ *O gün tartı tam olarak doğrudur, kimin tartısı ağır gelirse işte onlar kurtulanlardır. Kimin de tartısı hafif gelirse işte onlar ayetlerimize haksızlık etmeleri sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.*”¹⁵² şeklinde ifadesini bulmuştur. Söz konusu ayette söz mizan (tartı), adil bir muhakeme anlamındadır.¹⁵³ Dünya hayatında yapılan her amelin karşılığı hiçbir insan haksızlığa uğramadan, tam olarak verilecektir.¹⁵⁴ Kur'an'da mizan kavramı,

¹⁴⁷ Muhammed Bakır, *Kur'an Dilinin Analizi*, el-Mustafa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 272.

¹⁴⁸ Günay Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s. 7.

¹⁴⁹ Karaağaç, *Dil Tarih ve İnsan*, s. 9.

¹⁵⁰ İsfahani, *Müfredat*, s. 2155.

¹⁵¹ Kahraman Alim, *DİA*, 2005, XXX/211.

¹⁵² A'raf 7/8-9

¹⁵³ Aydın, *Kur'ani Kavramlar*, s.199-200

¹⁵⁴ Enbiya 21/47; Mu'minun 23/101-102; Zilzal 99/7-8; Karia 101/6-7

ahirette amellerin tartılacağı bir ölçü olmakla birlikte adalet, hukuk anlamlarına da gelmektedir.

Şura suresi 17. “Allah, hak ile kitabı ve mizanı indirendir. Ne bilirsin, saat belki de yakındır.” ve Hadid suresi 25. “Andolsun ki Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik. Onlarla birlikte insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye Kitabı ve Mizanı indirdik.” ayetlerinde mizan kavramı, adalet ilkesi ve değerler ölçüsü anlamında kullanılmıştır. Şura suresi 17. ayetinde mizan kavramıyla kastedilen, İbn Abbas ve müfessirlerin çoğuna göre adalettir. Adalet'e mizan (terazi) adı verilir. Çünkü mizan hakların, hak sahipleri arasında bölüşülmesinin ve adaletle paylaşılmasının aracıdır. Allah'ın mizanı indirmesinin anlamı ise, insanlara mizan (terazi) yapmalarını ve hakkı gözeterek amelde bulunmalarını ilham etmesidir.¹⁵⁵ Hadid suresi 25. ayette ise “Adaleti yerine getirsinler diye” ibaresi mevcuttur. Kavramın geçmiş olduğu ayetlerden hareketle, Kur'an ve mizanın indirilmesinden kastın insanlar arasında adaleti tesis edecek gerekli ilke, ölçüt ve değerlerin, hüküm ve hikmetlerin Yüce Allah katından insanlığa sunulması anlamını çıkarabiliriz.

İnsan temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olan adalet, bireysel ve toplumsal huzurun sağlanmasında elzem olan bir değerdir. Toplum içerisinde adalet ise ancak hukuk ve yasalarla sağlanabilir. Hak ve hukukun kaynağı beşeri ve ilahi olabilmektedir.¹⁵⁶ Söz konusu ayetlerde, adaleti sağlamak amacıyla yapılan hukuk, yasa ve kanunların temel ilke ve ölçütü hak ile yaratıcı tarafından çizilmiştir.

Kur'an'da, mizan kavramının konu olduğu kıssalardan birisi Şuayb (a.s.)'ın kıssasıdır.¹⁵⁷ Şuayb (a.s.) ticaretle uğraşan Medyen halkına peygamber olarak gönderilmişti. Medyen halkı özellikle ticaret ahlâkı bakımından bozulmuştu. Esasen Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu; yani onların böyle ahlâk dışı davranışlara sapmaları yoksulluktan kaynaklanmıyordu. Hz. Şuayb bu konu üzerinde çok durdu; ölçüyü, tartıyı eksik tutmamalarını, adaletle ve düzgün ölçüp tartmalarını, kendi çıkarları uğruna insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde fesat çıkararak ülke düzenini bozmamalarını emretmiş; böylece hak dinin tevhid ve adalet ilkelerini toplumda yerleştirmeye çalışmıştı. Özellikle dürüstlük ilkesi üzerinde durmuştu.¹⁵⁸

Ticari ilişkilerde ölçü ve tartı tam adil bir şekilde yapmak Kur'an'ın üzerinde ısrarla durduğu bir konudur.¹⁵⁹ Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak olarak görülen ölçü-tartı eksikliği konusunda, ilgilileri uygun bir dille uyarmak gerektiğini, helal kârın aslında yeterli olacağını, hepsinden önemlisi kişinin söyledikleriyle davranışlarının dengede olması gerektiğini, hile ve aldatmanın gayri ahlaki olduğunu veciz bir şekilde dile getirmektedir.¹⁶⁰

Rahman suresi yedi, sekiz ve dokuzuncu ayetlerinde, mizan kavramı şöyle geçmektedir; “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız. Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tatmayasınız.” Klasik tefsirler söz konusu ayetlerde geçen mizan kavramına, sosyal hayatın karşılıklı güven esasına dayanması için ölçü ve tartıda noksanlıktan kaçınma anlamı vermişlerdir.¹⁶¹ Rahman suresi yedi ve dokuzuncu ayetlerin siyak-sibak ilişkisi göz önüne alındığında, günümüz kozmik denge olgusuna

¹⁵⁵ el-Kurtubi, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Şur'ân*, VIII/338.

¹⁵⁶ Nihat Dalgın, *İslam Hukuku ve Evrenselliği*, Mehir Dergisi, 1999, (3) s. 77.

¹⁵⁷ Araf 7/85; Hud 11/84-85

¹⁵⁸ Diyanet, *Kur'an Yolu*, III/192.

¹⁵⁹ En'am 6/152; Rahman 55/9; Mutaaffifin 83/1-2-3

¹⁶⁰ Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 118.

¹⁶¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, XIV/7640; el-Kurtubi, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Şur'ân*, IX/131; Razi, *Mefatih'ül Gayb*, XXIX/ 81.

işaret ettiğini de söyleyebiliriz.¹⁶² Surede, ilk ayetten son ayete kadar evren ve onda yer alan varlıklardan bahsedilmekte, Allah'ın kudret ve yüceliği "*Rahman da neymiş*"? diyen cahiliye insanına tanıtılmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın evrensel bir metin olduğunu düşündüğümüzde Rahman suresi yedi ve dokuzuncu ayetlerde YüceAllah, kurduğu kozmik dengeyi koruması ve bu düzene riayet etmesi hususunda insanoğlunu uyarmaktadır. Söz konusu ayetlerde, modern çağın tüm teknik verilerine hitap edecek düzeyde, ekolojik dengenin korunması gereğine vurgu yapılmakta; bunu bir buyruk ve öğreti formu dahilinde ortaya koymaktadır. İlk ayette Kur'an göğün kozmik nizamına kavuştuğunu belirtirken, pasajın devamında yer alan: "*Yeri de tüm canlılar için elverişli hale koydu.*"¹⁶³ ayetinde, -metinde yer alan ve yeryüzünde tüm canlılar anlamına gelen *enam* lafzının delaleti doğrultusunda yerin tüm canlı türleri için; gerek yerin üzerinde gerek iç katmanlarındaki şeylerle faydalanıp, beslenmelerini sağlayabilecekleri şekilde yaşanabilir hale getirdiğini açıkça dile getirmektedir. Böylece *gök* ve *yeryüzü* bazında bütün bir kozmik düzenin Yüce Allah tarafından kurulduğu bildirilmiştir.¹⁶⁴ Bu noktada insana düşen görev kozmik dengeyi (mizanı) sarsıcı, yeryüzünü fesada uğraticı her türlü davranıştan uzak durmaktır.

Ölçülü yapmak ölçüye vurmak manalarına gelen mizan kavramı Kur'an'ın bir kısım ayetlerinde adalet, tartı, ilke, kanun gibi anlamlarda kullanılırken Rahman suresinde hem kozmik denge ve düzen anlamında hem de ölçü ve tartı işlerinde adaletten ayrılmama manasında kullanıldığını ifade edebiliriz.

4.1.6. Kıst Kavramı

Kıst (قسط) adil olan pay, ölçü anlamına gelmektedir.¹⁶⁵ Master olarak kullanıldığında karşıt anlamlı kelimelerden (ezdad) olup hem adaletli olma, birine hakkını ve payını adaletli bir şekilde verme hem de adaletsizlik yapma, birine hakkını ve payını adaletli bir şekilde vermeme manalarına gelmektedir.¹⁶⁶

Terim manası ise, hak sahibine payına düşen hakkı adil bir şekilde vermektir.¹⁶⁷ Kıst kavramı taşıdığı anlam itibarıyla hem hukuki hem de ahlaki bir kavramdır. Kur'an'da kıst kelimesi türevleriyle birlikte toplam 25 yerde geçmektedir.¹⁶⁸

İslam'ın inşâ etmek istediği medeniyetin mihenk taşı olan adalet, toplumların ve fertlerin huzur ve refahı için olmazsa olmaz şartlardandır. Çünkü adaletle yönetilmeyen toplumların ayakta durması, birbirlerini sevip dayanışma göstermeleri olası bir durum değildir.¹⁶⁹ Bu nedenle Kur'an defaatle adalet kavramının üzerinde durur. Kur'an'da adalet kavramı, adl ve kıst kelimeleriyle ifade edilir. Bu kelimeler nezair (anlamdaş) grubuna girer. Bazen bu iki kelimenin aynı ayetlerde birlikte kullanıldığını görmemiz mümkündür.¹⁷⁰ Bakara suresi 282. ayetinde Yüce Allah, "*Ey iman edenler belirlenmiş bir zamana kadar borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın.*" diye belirttiikten sonra yazım şartlarını açıklamıştır. Yazım işlemi ve şahit tutma işi için; "*Böyle yapmanız Allah*

¹⁶² Şemseddin Işık, *Rahman Suresi 7-9. Ayetlere Dair Bağlamsal Çerçeve Bir Meal Çalışması*, Ekev Akademi Dergisi, 2014, (58) s.169.

¹⁶³ Rahman 55/10

¹⁶⁴ Necdet Çağır, *Kur'an Işığında Çevre Gerçeği ve Çevre Bilinci*, Ekev Akademi Dergisi, 2008, (36), s.25.

¹⁶⁵ İbn-i Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, IV/788; İsfehani, *Müfredat*, s. 845.

¹⁶⁶ Mustafa Çağır, *DİA*, 2002, XXV/503.

¹⁶⁷ Mustafa Çağır, *DİA*, 2002, XXV/503.

¹⁶⁸ Abdalbaki, *Mucem'ül-Müfrehes*, s.653.

¹⁶⁹ Ahmet Abay, *Kur'an'ın Bireye ve Topluma Kazandırdığı Ahlaki Değerler*, Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu, 2018, s. 646.

¹⁷⁰ Bakara 2/282; Nisa4/4-135; Maide 5/8; Hucurat 49/9

katında daha adil.” buyurmuştur.¹⁷¹ ilgili ayette adalet diye tercüme edilen ifade *اقسط* kelimesidir.

Maide suresi beşinci ayette Yüce Allah “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle (*بالقسط*) şahitlik edenler olun..” Nisa suresi üçüncü ayette; “Yetimlerin (*الأتقسطوا*) hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız..” ve Hucurat suresi dokuzuncu ayette; “ Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle kavgaya tutuşurlarsa aralarını hemen düzeltin” dedikten sonra “ dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese (*واقسطوا*) hakkını verin.” buyurmaktadır. Ayetleri incelediğimizde aynı cümle içerisinde aynı manaya gelen hem adl hem de kıst kelimelerinin kullanılması bizleri bu kelimelerin anlam ve içerik olarak aynı yönü işaret etseler dahi aralarında anlam yönünden farklılıklarının olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Bu farklılığı destekler mahiyette Hüseyin Hatemi bir makalesinde adalet ve kıst kavramlarını şöyle açıklar;

“Kur’an eşitlik adaletini adl kavramıyla; istihkak, liyakat ve oran adaletini ise kıst kavramıyla açıklar. İnsan hakları alanı eşitlik adaleti alanıdır. Dil, din, ırk ayırımı yapılmaksızın bütün insanlar arasında insan hakları açısından tam bir eşitlik sağlanmalıdır.”¹⁷² Eşitlik adaletinin istisnası yoktur.”¹⁷³ Hatemi’ye göre adalet kavramı çatısı altında, Kur’an, adl kelimesiyle eşitlik adaletini; kıst kavramıyla hak adaletini açıklamıştır. Kıstsız adl doğru yoldan udul(sapma) anlamına gelir. Adlsız kıstda doğrudan doğruya zulumdür. Bu sebeple istihkak ve liyakat adaletine uyana “muksit”, bu adaletle riayet etmeyip zalim olana da “kaasit” denir.¹⁷⁴ Kıst; eşitlik adaletinden sonra gelen oran adaletidir. Mizan gerektirir.¹⁷⁵ İnsanlar arasında sadece adl ile hükmetmek yetmez kıst ile de hükmetmesini bilmek gerekir.¹⁷⁶ Bir toplumda kıst sağlanmadıkça kamil bir hukuk devleti olması mümkün değildir.¹⁷⁷

Kıst kavramının geçtiği ayetlerden birisi de Al-i İmran suresi 18. ayettir. Yüce Allah bu ayette şöyle buyurmaktadır: “Allah, şehadet etti ki, gerçekten O’ndan başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de adaleti ayakta tutarak buna şehadet ettiler; O’ndan başka ilah yoktur. O, Azizdir, Hakimdir.” Yüce Allah, en büyük hakikat olan tevhid hakikatine bizzat bu ayette kendisi şahitlik etmektedir. Melek ve ilim ehli şüphe, zan götürmeyecek şekilde birnevi Allah’ın hakkını koruyarak, zulm etmeden (şirk en büyük zulumdür.)¹⁷⁸ Allah’ın varlığına ve birliğine şahit olmuşlardır.

Rahman suresidokuzuncu ayette geçen kıst kavramı anlam ve kullanım olarak, yer aldığı diğer ayetlerdeki anlamla örtüşmektedir. Yüce Allah ilgili ayette “tartıyı adaletle doğru tutun, eksiltmeyin.” buyurmaktadır. Bu ayette mizan kavramıyla kıst kavramı birlikte gelmiştir. Tartarken adaletle yani terazinin dilini doğru tutun, hakkı teslim edin demek istemiştir. Ayetin devamında tartıyı ağıdarak eksiltmeyin yani hile yapmayın anlamı çıkmaktadır. Söz konusu ayet ve ölçme-tartma işlemlerinde adaleti emreden ayetlerden¹⁷⁹ hareketle şunu söyleyebiliriz ki, Kur’anticari hayatın önemli bir kısmını oluşturan ölçme-tartmaya dayalı muamelelerde son derece hassas ve adil

¹⁷¹ Razi, *Mefatih’ül Gayb*, VII/101.

¹⁷² Hucurat 49/13

¹⁷³ Hüseyin Hatemi, *İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı*, Doğuda ve Batıda İnsan Hakları Kutlu Doğum Haftası 1993-1994, (12) s. 12

¹⁷⁴ Maide 5/42; Hucurat 49/4; Mümtetine 60/8Cin 72/14-15

¹⁷⁵ Enam 6/152; Hud 11/85; Muhammed 47/25; Rahman 55/9

¹⁷⁶ Nisa 4/58; Maide 5/42

¹⁷⁷ Hatemi, *İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet kavramı*, s. 13.

¹⁷⁸ Lokman 31/13

¹⁷⁹ İsra 17/35; Şuara 26/182

davranmayı, aksi bir durumda insanların haklarından eksilterek, haksız kazanç elde etmenin bozgunculuk olduğunu beyan etmiştir.

4.1.7. Secde Kavramı

سجد kökünden türemiş olan secde kelimesinin sözlük anlamı, boyun eğmek, başı eğmek, itaat etmek demektir.¹⁸⁰ Araplar, meyvesinin bolluğundan dolayı dalları yerlere eğilen hurma ağacına *nahletün-sacidetün*(secde eden, sarkan hurma ağacı) demişlerdir.¹⁸¹ Kur'an'da, secde kavramı ve türevleri toplam 95 yerde geçmektedir.¹⁸² Secde kelimesinin, İslam öncesi Arap toplumunda alını yere koyma, tazim manasında kullanıldığını görmekteyiz. Şair en-Nabiğa (ö. 604) bir kızın harikulade güzelliğini anlatırken¹⁸³ Tanrıya tazim amacıyla alını yere koyma eylemini secde kelimesiyle ifade etmiştir.¹⁸⁴

Terim anlamı olarak secde, Allah'a ibadet etmek maksadıyla namaz içerisinde ve müstakil olmak üzere alının yere değmesiyle yapılan bir ritüeldir.¹⁸⁵ Kur'an'ın bütününe baktığımızda secde kavramının aşağıda sıralayacağımız anlamlarda kullanıldığını görürüz.

1. Secde eyleminin geçtiği ayetlerde, secde edenler (özne) melek, secde edilen ise Allah'ın emriyle insandır.¹⁸⁶ İnsana yapılan secdenin mahiyetini Taberi (ö. 310/923) şöyle açıklamaktadır; Meleklerin Hz. Adem (a.s)'e secde etmeleri, ona ibadet için değil saygı göstermeleri ve Allah'ın emrine itaat etmeleri içindir.¹⁸⁷ Sabuni (ö. 2015)'ye göre; melekler, Hz. Adem'e ibadet secdesi ile değil de, selam ve hürmet niyetiyle secde etmişlerdir.¹⁸⁸ Melekler özelde Hz. Adem'e, genelde insanoğluna ilahi ruh üflenmesinden kaynaklı üstünlük nedeniyle saygı secdesi etmişlerdir.

2. Secde kavramının geçtiği diğer ayet grubunda ise özne, kainatta bulunan her şeydir. Yüce Allah'a isteyerek ya da istemeyerek secde ederler. Gök ve yeryüzündeki her canlı,¹⁸⁹ güneş, yıldız, dağlar, ağaçlar, ay, hayvanlar,¹⁹⁰ gövdeli ve gövdesiz bitkiler¹⁹¹ yaratılışlarının gereği olarak yaratıcının kendileri için koyduğu yasalara tabii olurlar. Söz konusu ayetlerde secde kavramı, Yüce Allah'a tam bir itaatle boyun eğmek manasında kullanılmıştır.

3. Secde kavramının diğer bir kullanımı ise, Yüce Allah'a ibadet etmek maksadıyla, O'na kulluğun bir göstergesi olarak alını yere koyma şeklindedir.¹⁹² Yüce

¹⁸⁰İsfehani, *Müfredat*, s. 480 ; İbn Manzur, *Lisânü'l- 'Arab*, II/ 597.

¹⁸¹İbn Manzur, *Lisânü'l- 'Arab* , II/598.

¹⁸²Abdülbaki, *Mucem 'ül-Müfhehes*, s. 422.

¹⁸³ *Bir sedef incisine benzer ki, sevinçle onu çıkaran dalgıç*

Onu görür görmez tehlil ve secde eder.

Şayet bu kız ak saçlı bir rahibe görünse, ömrünü bekar olarak

İbadetle geçiren rahip, kızın güzelliğinden

(Kızın güzelliğine hayran kalarak) Tanrıya secde eder.

¹⁸⁴ Mehmet Soysaldı, *İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekat, Oruç Ve Hac Uygulamaları*, 8.Tefsir Akademisyenleri Buluşması, 2011, İstanbul, s.148, 147-170' den naklen; Nâbiğa ez-Zübyânî, *Divan*, (Tahkik ve Şerh: Kerem el-Bustânî), Daru Sadır, Beyrut, s. 40, beyt:2, s. 71, beyt 6.

¹⁸⁵ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 582.

¹⁸⁶Bakara 2/34; Araf 7/11-12; Hicr 15/29-30-31; İsra 17/61; Kehf 18/50; Sad 38/ 73

¹⁸⁷Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî , *Camîu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l- Kur'an*, Daru'l Hazm, Beyrut, 2002, I/294.

¹⁸⁸Muhammed Ali es-Sabuni, *Saffetü't-tefasir*, Daru'l- Kur'an-ı Kerim, Beyrut, 1981, I/ 50.

¹⁸⁹Rad 13/15; Nahl 16/149

¹⁹⁰Hac 22/18

¹⁹¹Rahman 55/6

¹⁹²Al-i İmran 3/43; Hac 22/77; Furkan 25/60; Fetih 48/29; Necm 53/26

Allah, Hz. Peygamber'den ve müminlerden kendisine secde etmesini istemiştir.¹⁹³ Secdeye kapanmak, Allah'ın has kullarının ayırt edici bir özelliğidir.¹⁹⁴ Secde kavramı, kul olarak tapınma, ibadet etmek manasında yalnızca Allah için yapılan bir eylemdir.¹⁹⁵ Kur'an'da Rabb-abd (efendi-kul/köle) ilişkisi içerisinde *secde* fiili sadece Allah'a yapılır. Hz. Peygamber de Allah'ın dışında başka şahıs ve ya varlıkların önünde secde yapılmasını katiyyen yasaklamıştır.¹⁹⁶

Secde, basit bir eylemden öte Yüce Allah'a kulluğun bir göstergesi, özel bir eylemdir. Bu nedenle secde yapacak olan müminin önce kendisini sonrada secde yapılacak olan mahali temiz tutmasını istenmiştir.¹⁹⁷ Kur'an secde kavramıyla birlikte secde yapılacak yer yani mescitlerden de bahsetmektedir. Çoğulu mesacit, ism-i mekan formunda yaklaşık 27¹⁹⁸ yerde geçmektedir. Kişilerin, Yüce Allah ile ve diğer insanlarla olan münasebetlerini tanzim ve organize eden prensiplerin mekanı mescitlerdir.¹⁹⁹

Rahman suresinde geçen secdenin mahiyeti yukarıda işaret ettiğimiz gibi ikinci gruba dahildir. Kavramın geçtiği ayette gövdeli (şecer) ve gövdesiz (necm) bitkilerin Allah'a secde halinde olduğu bildirilmektedir. Yani Yüce yaratıcının isteğine doğaları gereği diğer tüm iradesiz varlıklar gibi boyun eğler, yasaları karşısında esneklikle istediği durumu alırlar.²⁰⁰ Söz konusu ayette Yüce Allah'ın ayrıntı diyebileceğimiz noktaları zikretmesi insana varlığının gayesini bir kez daha düşünmeye sevk etmektedir. Kur'an'ın bir çok ayetinde bitkilerin kendisini tesbih ettiğini²⁰¹ hatırlatan Yüce yaratıcı, yerkürede biten otların bile uçsuz bucaksız kainatın seslendirdiği tevhid notasına dahil ederken biz insanlardan bu sese kulak vermemizi dahası kainatın varlık ahengine uymamızı istiyor diyebiliriz.

4.1.8. Tuğyan Kavramı

Aslı طغى fiilin'den türeyen tuğyan kelimesi herhangi bir şekilde haddi aşmak, azmak ölçüsüz şekilde hareket etmek demektir. Suyun veya selin her zamanki olağan seviyesinin çok üzerinde yükselip bendinden taşması, denizin dalgalarının aşırı derecede kabarıp çöşmesi tuğyan kelimesiyle ifade edilir.²⁰²

Terim anlamında ise Zemahşeri (ö.538/1143) tuğyanı; küfürde aşırı gitmek, azgınlıkta sınırı aşmak şeklinde ifade eder.²⁰³ Tarihte, azmış, yoldan çıkmış, isyanda, küfürde, zulümde ve cehalette çok aşırı gitmiş birçok azgın kişi ve topluluk hakkında kullanılan ve barbarlık zihniyetinin bir tezahürü olarak görülen tuğyan; inançta, sözde ve eylemde doğruluk ve adalet sınırlarını aşmayı, cahilce ve ahmakça hareket etmeyi de ifade eder.²⁰⁴

Tuğyan; Allah'a isyan, inkar, başkaldırma, büyülenme ve insanlara zulmü kapsayan bütün aşırı eylemlere denir. Allah insan için bir takım sınırlar koymuştur ve

¹⁹³ Al-i İmran 3/43; Neml 27/25; Kaf 50/40; Alak 96/19

¹⁹⁴ İsrâ 17/107; Furkan 25/64; Secde 32/15; Zümer 39/9; Fetih 48/29

¹⁹⁵ Neml 27/24-25; Fussilet 41/37

¹⁹⁶ Halil Hacımuftuoğlu, *Kur'an'da ve Hadislerde 'Rab' Sıfatının ve 'Ruku' ve 'Secde' Fiillerinin Tahsisi*, Bilimname, 2013, XXIV, (1) s. 121.

¹⁹⁷ Bakara 2/125; Araf 7/31; Hac 22/26

¹⁹⁸ Abdülkâfi, *Mu'cemü'l Müfrehes*, s. 423.

¹⁹⁹ Ahmet Önkâl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Esra Yayınları, Ankara, 1997, s. 389.

²⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/98.

²⁰¹ Rad 13/15; Nahl 16/49; İsrâ 17/44; Hac 22/18; Nur 24/41

²⁰² İsfahani, *Müfredat*, s. 636-637.

²⁰³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, Mektebetü'l ubeykan, Riyad, 1998, I/176.

²⁰⁴ Diyanet, *Kur'an Yolu*, V/152.

bu sınırları aşmasını yasaklamıştır. İnsanın isyan ve gınahta ölçü tanımayacak şekilde ileri giderek kendisi için konulmuş olan ve ötesine geçmesi yasaklanan bu sınırları aşmasıdır.²⁰⁵

Tuğyan ve türevleri Kur'an'da 39 yerde geçmektedir.²⁰⁶ Tuğyan kavramını incelediğimiz ayetlerin büyük çoğunluğunun nüzul itibariyle Mekki surelerde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bir tüzel kişiliği ifade etmesi açısından tağut kavramının da Medeni ayetlerde bulunması dikkat çekmektedir.

Yüce Allah'ı ve O'nun gönderdiği peygamberleri inkar etmek dünden bugüne süregelen bir olgudur. Peygamber ve kendilerine kitap gönderilmiş kavimler inkaretmekle kalmayıp peygamberlere ve Allah'a düşmanca davranmışlardır. Onların Allah'ı inkar sebepleri azgınlıkları yani tuğyanları yüzündendir.²⁰⁷

Her varlık onu başkalarından ayıran özellikleriyle tanınır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği ise aklı ve bu aklını; ihtiyaçları, istekleri doğrultusunda kullanabilme yetisidir. İnsan kendi istek ve ihtiyaçlarını yine kendi yetenekleriyle karşıladıkça bencilleşmiş bu sebeple tuğyana sürüklenmiştir.²⁰⁸ İnsanların tuğyan içerisinde olma nedenlerini istigna, istikbar, inat, maddi güç ve heva- hevese uyma olarak sıralayabiliriz.²⁰⁹ Kur'an, bu saydığımız sebeplerden dolayı azmış (tuğyan etmiş) geçmiş ümmetlerden bahseder. Bu örneklerden biri Mısır hükümdarı Firavundur. Firavun, eski Mısır inancında hem tanrı hem de tanrının oğlu kral yani tanrıdır. Kur'an'da 74 yerde geçen Firavun, Hz. Musa'nın karşısında yer alan, büyüklük taslayan, böbürlen, ilahlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, Musa'nın tanrısına ulaşmak için kuleler yaptıracak kadar taşkınlık gösteren, halkını küçümseyip zayıfları ezen, gerçeklere sırt çeviren bir kral olarak tasvir edilmektedir.²¹⁰ Kur'an, Hz. Musa ve Firavun kıssasını anlatırken, Firavun'u hep azmış olarak nitelendirmiştir.²¹¹

Allah'ın varlığını inkar ve azgınlıkta sınır tanımayan kavimlerden İrem, Ad, Semud ve Nuh kavmi²¹² kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamışlardır. Allah'ın kendilerine verdiği bol servet, güç ve iktidarı halkın aleyhine kullanmışlardır. Ahlaki dejenerasyona uğramış, haddi aşmış böylece bu kavimler yeryüzünü fesada uğratmışlardır. Kendilerine gelen uyarıcılar onların yalnızca tuğyanlarını arttırmıştır.²¹³ Firavun, İrem, Ad, Semud ve Nuh kavmi; sağduyu, adalet, hakikat ve tevhid temsilcisi peygamberlerin karşısında inatla durarak kahredici azaba yavaş yavaş yaklaşmışlar ve nihayetinde helak olmuşlardır.²¹⁴ Dünya, Allah'a karşı azgınlık eden kavimlerin helakına şahit olurken, ahiretteki barınakları da cehennem olacaktır.²¹⁵

Kur'an, tuğyan kavramını yalnızca insanın içinde bulunduğu durumu tanımlarken kullanmamıştır. Hud suresi 112. ayette Yüce Allah, Hz. Peygamber'e "emrolunduğun gibi dosdoğru ol." dedikten sonra "aşırı gitmeyin (تَطْغَوْا)" ifadesini kullanmıştır. SeyyidKutub (ö. 1966) bu ifadeyi şöyle yorumlar; Burada dikkat edilmesi gereken husus, emredildiği şekliyle dosdoğru olmaya ilişkin emirden sonra yeralan yasaklamanın, dinde kusur etmeyi, dini eksik yaşamayı önlemeye yönelik bir yasaklama

²⁰⁵Süleyman Gür, *Kur'an'a Göre Tuğyan ve Tağut*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s. 23.

²⁰⁶Abdülkaki, *Mu'cemü'l Müfehres*, s. 523.

²⁰⁷Zariyat 51/53; Tur 52/32

²⁰⁸Alak 96/ 6-7

²⁰⁹Gür, *Kur'an'a Göre Tuğyan Ve Tağut*, s. 52-61.

²¹⁰Ömer Faruk Harman, *DİA*, 1995, XII/ 119.

²¹¹Ta-Ha 20/24-43-45; Naziat 79/17

²¹²Necm 53/52; Fecr 89/11; Şems 91/11

²¹³İsra17/60

²¹⁴Araf 7/72-136; Hud 11/44; Necm 53/52; Hakka 69/5; Nazi'at 79/25

²¹⁵Nazi'at 79/37

olmadığıdır. Tersine yasaklanan azgınlık ve belirlenen sınırları aşma eylemidir. Çünkü dosdoğru olmaya ilişkin emir, arkasından vicdanda meydana gelen uyanıklık ve dikkatlilik durumu insanı aşırılığa ve abartılı davranışlara itebilir. Bu da Allah'ın dinini kolayken zorlaştırır. Oysa Yüce Allah, dinini nasıl indirmişse, öyle yaşanmasını ister.²¹⁶

İsm-i fail vezninde tuğyan kelimesinden türemiş, Yüce Allah'a isyanı adet haline getiren anlamına gelen tağut kelimesi, tevhid hakikati açısından önemli bir kavramdır. Kur'an'da sekiz ayette geçen tağut kavramı, Allah'tan başka tapılan herşey manasına gelmektedir.²¹⁷ Zemahşeri, tağutu put ve şeytan olarak tanımlar.²¹⁸ Yüce Allah, her millete tevhid hakikatini hatırlatmak, insanı istikametinden uzaklaştıracak hertürlü düşünce, yaşantıyı reddetmek²¹⁹ için uyarıcı peygamber göndermiştir.²²⁰ Kim Allah'ın rasullerine iman ederse Allah onların dostu ve yardımcısıdır. Kim de inkar ederse tağut onların dostu ve yardımcısıdır.²²¹

Rahman suresi yedinci ayette “Ölçüde haddi aşmayın (tuğyan).” buyrulmaktadır. Bu ayetteki ölçüyü aşma meselesini hangi anlamda kullanıldığına dair, mizan kavramında değinilmiştir. İlgili ayet bağlamında Kur'an'da kavramın geçtiği diğer ayetlerden farklı olarak, haddi aşmak anlam itibarıyla daha somut bir içeriğe sahiptir. Kavramla ilgili farklı ayetlerde insanın insanla münasebetinden yola çıkarak Allah'ın sınırlarını aşmama, azgınlık gösterme eğilimi söz konusuysa, Rahman suresi yedinci ayette insanın kozmolojik düzen diye adlandırabileceğimiz doğayla ilişkisi üzerinden Allah'ın sınırlarına, kanunlarına riayette haddi aşmama söz konusudur.

4.1.9. İhsan Kavramı

Her hoş a giden, arzu edilen şeyi ifade eden حسن kökünden²²² türetilmiş bir mastar olan ihsan kavramı, başkasına iyilikte bulunmak ve yaptığı işi güzel yapmak şeklinde iki anlamda kullanılmaktadır.²²³ İsfahani, ihsanın adalet kavramının üstünde bir kavram olduğunu söyler. Çünkü adalet olması gereken zorunlu/vacip bir davranış dinamiğiysen; ihsanda bulunmak mendup ve sünnet bir davranıştır.²²⁴ Bu bağlamda örnek verecek olursak, Yüce Allah Bakara suresi 178. ayetinde şer'i bir hüküm olan diyet uygulamasında adalet tesis edilmesini istemiş ve bunu yaparken güzellikle, iyilikle uygulanmasını istemektedir. Bahsi geçen ayetin dışında Bakara suresi (229) boşanmayla ilgili ayette adaleti sağlamayı emreden Yüce Allah, bunu yaparken de (ihsan) güzel muamele edilmesini tavsiye etmektedir.

Kur'an, ihsan kavramıyla yakın anlamli olarak *salih, birr, maruf, hayır, tayyip, helal* gibi kavramları da kullanmıştır.²²⁵ Kur'an'da, ihsan ve aynı kökten türemiş kelimelerin iyi ve güzel sıfatına haiz her şeyi kapsadığını görürüz. Yine İhsan ve ahsene fiili, Kur'an'da kilit öneme sahip ahlaki kavramlardan biridir.²²⁶ İhsan, dindarlık ve gönülden bağlılığın diğer bir ifadeyle takvanın ve Allah'a teslimiyetin muadili bir

²¹⁶Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fi Zıllali'l-Kur'an*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, trs, VI/168.

²¹⁷İsfahani, *Müfredat*, s. 636.

²¹⁸Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I/487.

²¹⁹Bakara 2/256

²²⁰Nahl 16/36

²²¹Bakara 2/277

²²²İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VII/708; İsfahani, *Müfredat*, s. 284.

²²³Mustafa Çağrı, *DİA*, 2000, XXI/545.

²²⁴İsfahani, *Müfredat*, s. 285.

²²⁵Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.55.

²²⁶Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 336.

kavramdır.²²⁷ İhsan kavramının ne anlama geldiğini bize en güzel biçimde açıklayan Hz. Peygamber (s.a.v) olmuştur. Meşhur Cibril hadisinde, ‘Hz. Peygamber’in yanına gelen zat, O’na islam nedir? İman nedir? Ve ihsan nedir? Sorularını yöneltmiş Hz. Peygamber de cevaplamıştır. Hz. Peygamber’in ihsan sorusuna verdiği cevap şu şekildedir: “Allah’a O’nu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O’nu görmüyor olsanda O seni muhakkak görür.”²²⁸ Zikeredilen hadisten hareketle ihsan kavramını, iç dinamik olan imanın dışı vurumu, kişinin imanın hayata ve topluma yansımaları olarak tanımlayabiliriz. Hz. Peygamber’in yaptığı tanımlamada, Allah’a iman eden bir kimse imanın göstergesi olarak, Allah’a samimi bir teslimiyetle hayatını sürdürmesi gerekmektedir. İhsan, kuldaki imanın en güzel halini, kalp ile davranışların birlikte hareket etmesinden kaynaklanan uyumu anlatan kapsamlı bir kavramdır.

Kur’an ayetlerine baktığınızda, bir kimse Allah’a iman ettiği takdirde güzel (iyi) davranışta bulunur.²²⁹ Buradan hareketlediyebiliriz ki mümin kimse, ihsan sahibidir. Yüce Allah, ihsan sahibi kulları (Muhsinleri) sever ve böyle davranan kullardan razı olur.²³⁰ Muhsin sıfatına haiz kimselerin özelliklerini Kur’an’dan hareketle şöyle sıralayabiliriz:

1. Muhsinler yeryüzünde fesat çıkarmazlar.²³¹
2. Allah yolunda her türlü sıkıntıya katlanırlar.²³²
3. Onlar, Allah yolunda Allah için her türlü mücadeleyi verirler.²³³
4. Bollukta ve darlıkta infakta bulunurlar. Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.²³⁴
5. Sabretmesini bilirler,²³⁵ Allah’a dua ve ibadet ederler.²³⁶
6. Onlar namazlarını kılar, zekatlarını verir ve kesinkes ahirete iman ederler.²³⁷
7. Muhsinler, Allah’a karşı sorumluluklarının farkında ve kendilerini Allah’a adayan kimselerdir.²³⁸

Yukarda sıraladığımız davranış özellikleri kişiyi Allah’a yaklaştıracak birer yoldur. Yüce Allah, ihsanda bulunan (güzel ve iyi davranan) kulların mükafatlarını muhakkak verecektir.²³⁹

Kur’an’da 70’i aşkın ayette bulunan ihsan kavramı,²⁴⁰ Allah’a nisbet edildiğinde, yaratıp şekil verdiğini en güzel biçimde yapan, muazzam bir yaratıcı olduğuna işaret etmektedir.²⁴¹

İhsan kavramı, suremizin 60. ayette geçmektedir. “İhsanın karşılığı yalnızca ihsandır.” buyuran Yüce Allah, ilgili ayette dünya hayatında Allah’a iman ettikten sonra, güzel ahlak sahibi kullarının yaptığı güzel amellerin karşılığının da yalnızca ihsan olacağını beyan etmektedir. Surenin 46. ayetinde *Rabbinin makamından korkan kimse* ifadesi bizlere bir nevi ihsan sahibi olan kulları tarif etmektedir. Dünya hayatında

²²⁷ İzutsu, *Kur’an’da Dini Ve Ahlaki Kavramlar*, s. 337.

²²⁸ Buhari, *İman*, no :357.

²²⁹ Bakara 2/83; Nisa 4/36; En’am 6/181; İsra 17/23; Nahl 16/60; Ahkaf 46/15

²³⁰ Bakara 2/195; Nisa 4/ 125; Tevbe9/100

²³¹ Ar’af 7/56

²³² Tevbe9/120

²³³ Ankebut 29/69

²³⁴ Al-i İmran 3/134

²³⁵ Hud 11/115

²³⁶ Zariyat 15/17-18

²³⁷ Lokman 31/3-4

²³⁸ Bakara 2/112; Zümer 39/33-34

²³⁹ Bakara 2/58-60-125; Maide 5/85; En’am 6/84; Araf 7/161; Hud11/115; Zümer 39/34

²⁴⁰ Abdalbaki, *Mu’cemül- Müfrehes*, s. 250.

²⁴¹ Secde 32/7; Teğabün 64/3

Allah'a inancın şuuruyla hem hal olup her an O'nun (makamında) huzurundaymış gibi hareket eden kullar için Allah da lütfedecektir. Çünkü o iyi kullarının hakkını zayi etmez.²⁴² Hatta güzel davrananların karşılığı misli değil daha da fazladır.²⁴³ Rahman suresinde zikredilen cennetin iki oluşu, ikramların ziyadesiyle tekrarlanması ve içindeki ikramların tafsilatlı anlatılışı, ihsan sahibi kulların kavramın geçtiği ayetteki verilecek ihsanın bir açıklaması niteliğindedir.

4.1.10. Zü'l-Celali ve'l-İkram İsmi

Zü'l-celali ve'l-ikram kavramı, bir terkip olup Allah'ın isim ve sıfatlarından birisidir. ذو sahiplik edatıdır.İsim tamlamasının başına gelir ve daima muzaaf/tamlanan konumundadır.²⁴⁴ Zü'l-celali ve'l-ikram kavramı, Allah'ın celal ve kerim isimlerinden meydana gelmiştir. Kur'an'da yalnızca Rahman suresi 27 ve 78. ayetlerinde geçer.

Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celal ve cemel olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü zuhur ve tecelliden bahsederler. Allah'ın kahr ve gadabına delalet eden isim ve sıfatlarını celal, lütf ve rızasına dalalet eden isim ve sıfatlarını da cemel tabiriyle ifade etmiştir.²⁴⁵ جلال ismi nefy babından olan her sıfata bir işaret olup Allah'ın azametini ve insanların idrakini aşacak büyüklükte olduğunu anlatan esmalarındandır. Celal, Allah'ın azameti kibriyası ve övgüye layık olması demektir.²⁴⁶ اكرام ise müsbet babından olan her sıfata bir işarettir.²⁴⁷ el-İkram, kerim olanın eylemidir.Cömertlik manasına gelen kerem, hem özünde olan herşeyden dolayı, hem de ahlaki bir haslete sahip olduğu için, şeref, kalite ve üstünlük sahibi olmaktır.²⁴⁸ Bu özelliklerin tümüne fazla fazla sahip olan Allah, kullarına ikram sahibidir. Kerem kavramı 10 yerde Allah'a nisbet edilmiştir.²⁴⁹

Rahman suresinde, kavramın geçtiği ayetlerden ilki “*Ancak azamet ve ikram sahibi rabbinin zatı baki kalacaktır. Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir.*” mealindeki 27. ayettir. Surenin ilk ayetlerinde Kur'an'ın öğretilmesi, insanın yaratılışı, yeryüzü ve üzerinde faydalanılan şeyler, gökyüzü ve deniz gibi nimetler sıralanmıştır. Manevi ve maddi çeşitliliğe sahip olan bu nimetler, surenin girişindeki Rahman'ı işaret etmektedir. Söz konusu bu nimetlerin ortak ve fitrı özellikleri hepsinin geçici ve ihtiyaç sahibi varlıklar olmalarıdır. Surede, söz konusu ayetten önce bu vurgulandıktan sonra, yalnızca Rahman'ın zatının sonsuz olduğu hatırlatılmak istenmiştir. Çünkü insanoğlunun hayrete düştüğü, korktuğu, tutkunu olduğu ve kendini ölümsüzleştirdiğine inandığı herşeyin asıl sahibi Zü'l-celali ve'l-ikram olan Allaktır. Bu ismin kullanılmasından murad geçmişte, anda ve gelecekte; dünyada ahirette, azamet ve ikramını gösterecek yegane varlığın Allah olmasıdır. Tüm bu olanlar hakikatte Rahman ve Zü'l-celal'in rahmet tecellileridir. Vahiy, Yüce Allah'ın ayetlerini yalanlama ve inkar etme gibi küstahça tutum sergileyenleri uyarmaktadır.

Surede Zül-celali ve'l-ikram kavramının geçtiği diğer ayet ise “*Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir.*” mealindeki 78. ayettir. Söz konusu ayet surenin son ayetidir. Ayetteki “*Rabbinin adı*”dan maksat surenin kendisi ile başlayan Rahman

²⁴²Yusuf 12/90

²⁴³Yunus 10/26

²⁴⁴Mustafa İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, II/98.

²⁴⁵Celal Süleyman Uludağ, *DİA*, 1991, III/240.

²⁴⁶el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, IX/139.

²⁴⁷Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/95.

²⁴⁸İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, s. 99.

²⁴⁹Bekir Topaloğlu, *DİA*, 2002, XXV/287.

ismini kasdediyor olabilir. Çünkü Yüce Allah sureye Rahman ismiyle başlamıştır.²⁵⁰ Allah, celal ve ikram sahibi olmanın görünen ve görünmeyen alemdeki tüm tezahürlerini sure boyunca sıralamıştır. Bu tezahürler yokluk değil varlık içindir. Bu bağlamda Allah'ın fiilleri varlıktan yana olup Rahman isminin bereketindendir. Sureyi bu isimle bitirmekle Allah muhataplarına bir kez daha hatırlatma yapmış ve böylesi kudretli bir yaratıcıya karşın teslimiyet ve şükürün daha çok yakışacağını belirtmiştir.

4.1.11. Hüsban Kavramı

Hüsban kavramı, sayıların kullanılması manasına gelen حسب kökünden türemiş olup, ölçülü bir miktar manasına gelmektedir.²⁵¹ Kur'an'da bu kavram üç yerde geçmektedir. Kehf suresi 40. ayette yıldırım, afet manasında kullanılan hüsban kavramı, Rahman suresi beş ve En'am suresi 96. ayetlerde, güneş ve ayın belirli bir hesap ile hareket etmesi anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah, başta güneş ve ay olmak üzere kainattaki her şeyi hesaplı bir düzen içinde yaratmış ve bu yaratış her an olup, fevkalade işleyen bu hesap bir fonksiyonellik arz etmektedir. Rastlantısallığa yer olmayan bu alemde insanın yaratılışının da amacı Yüce Allah'a kul olmaktır.

Kur'an'da, güneş, ay ve gök cisimlerinin hareketlerine dair kullanılan hüsban kavramının yanısıra *feleka* ve *sehhar* kavramları da kullanılmıştır. Güneş ve ay belirli bir yörüngede (فلق)²⁵² kendilerine tayin edilen matematiksel kanunlara tabi olarak (سخر)²⁵³ işlemektedir. Kur'an'da, düşünüp öğüt alınması açısından sıkça geçen ay ve güneş hareketleri, cahiliye insanın dünyasında önemli bir yer işgal ediyordu. Cahiliye Arapları kainata baktıklarında hissiyatlarını çoşturan güzellikleri şiirsel bir dille ifade etmeyi²⁵⁴ tercih etmişlerdi. Bunun dışında görüp hissiyatlarına dokunan düzen ve ahengin yüce bir aklın, matematiksel bir sistemin parçası olduğunu algılamıyorlardı. Kur'an, cahiliye insanını, gördüğü gerçek deliller karşısında tefekküre davet ettiği gibi doğru düşünmeyi de öğretmeye çalışmıştır.

Güneş ve ayın bir hesapla dönüşünden oluşan (gece-gündüz, vakit hesaplama, yön bulma vs.) pratik hayattaki işlevsellik, insanoğlu için bir nimettir. Kavramın geçtiği, Enam suresi 96. ayette Yüce Allah, tamda bu noktaya değinmiştir. Güneş ve ayın hareketleri vakit tayin edici olduğu gibi Rahman suresi beşinci ayette değinildiği üzere onların hareketleri de bir hesap üzeredir. Kavramın geçtiği ilgili ayetten hareketle kainattaki her şeyin bir matematiğinin olduğunu ve tıkr tıkr işlediği belirtilmektedir. Hesapla ve bir kanunla oluşan bu düzen, uyum ve denge selim bir aklın fark etmesi gereken hayati bir nimettir. Buna karşın cahiliye insanın yaptığı ise güneşe ve aya tazim edip tapmak olmuştur. Hakikatte güneş ve ay, insana hizmet etmektedir. İnsan ise kainatta gözlemlediği her şeyde duygusuyla birlikte aklını işleterek varolan denge ve uyumun asıl kaynağı olan yaratıcıyı bulmalı ve Allah'ın insan için indirdiği vahve tabii olmalıdır.

Son olarak Kehf suresi 40. ayette²⁵⁵ geçen hüsban kavramı Rahman ve Enam surelerinden bağımsız bir anlam içerir. İki bağ sahibinin anlatıldığı meselde yer alan hüsban kavramı, bağlamına göre değerlendirildiğinde ölçü miktar anlamından sıyrılıp afet, yıldırım anlamlarına gelmektedir.

²⁵⁰ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, IX/139.

²⁵¹ İsfahani, *Müfredat*, s. 280

²⁵² Enbiya 21/33; Yasin 36/40

²⁵³ Lokman 31/29; Fatır 38/13; Zümer 39/5

²⁵⁴ Enbiya Yıldırım, *Hiz. Peygamber'in Evren Tasavvuru*, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2006, IV, (1) s. 74.

²⁵⁵ *Belki rabbim bana senin bağından daha iyisini verir; senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağ kupkuru bir toprak haline gelir.*

4.1.12. Sakaleyn Kavramı

Sakaleyn kavramı, ثقل kökünden türemiş bir kelimedir. Tartılan veya ölçülen her şeyin ağır basan tarafına ثقل adı verilir ve hem cismani, hem de manevi ağırlık anlamına gelmektedir.²⁵⁶ Kur'an, kelimeyi iki anlamda da kullanmıştır. ثقل kökünden türemiş kelimeler Kur'an'da toplam 28 yerde geçmektedir.²⁵⁷ Sakaleyn kavramı da bu kelimedenden türemiş olup Kur'an'da yalnızca Rahman suresi 31. ayette “*Sizin içinde hesap sorma vaktimiz olacak ey ağırlık yüklenmiş iki varlık.*” şeklinde geçmektedir.

Rahman suresinde geçen sakaleyn kavramı, *ağırlık yüklenmiş iki varlık* manasına gelmektedir. Sakaleyn kavramı hakkında müfessirler şu iki sorunun cevabını bulmaya çalışmışlardır. Birinci soru: Ağırlık yüklenmiş iki varlıktan kasıt nedir? İkinci soru ise: ağırlıktan maksat nedir? Bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda kavram hakkında yaptığımız değerlendirme şu şekildedir.

Rahman suresi 31. ayette zikredilen *sakaleyn* yani iki ağırlıktan murad insanlar ve cinlerdir.²⁵⁸ Sakaleyn kavramının geçtiği söz konusu ayetten 45. ayete kadar hitap insanlara ve cinlere yöneliktir.²⁵⁹ Özellikle 33. ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ey ins ve cin toplulukları, eğer göklerin ve yerin bucaklarından aşip-geçmeye güç yetirebilirseniz, hemen aşip geçin; ancak üstün bir güç olmaksızın aşip-geçemezsiniz.*” Söz konusu bu ayet, aşikar bir biçimde bahsi geçen iki varlığın yani insan ve cinnin ismini beyan etmiştir. Aynı şekilde “*İşte o gün ne insana ne de cine günahından sorulmaz.*” buyurularak Rahman suresi 39. ayetinde de isimler daha net olarak zikredilmiştir. Bu bağlamda sakaleyn kavramının cin ve insana dalalet ettiğini ifade edebiliriz. Yüce Allah'ın söz konusu ayette, insanları ve cinleri *ağırlık* olarak nitelendirmesi hakkında müfessirler farklı görüşler belirtmişlerdir. Kurtubi insan ve cine bu ismin verilmesinin nedenini söz konusu iki varlığın, Allah'a karşı yükümlü (sorumlu) olmalarıyla ilişkilendirmiştir.²⁶⁰ Yüce Allah'a karşı sorumluluğun ağırlığı hem dünya hem de ahiret hayatında geçerlidir. Bu ağırlık bir yandan cismani bir yandan da manevi ağırlık olarak yorumlanabilir. Razi tefsirinde insanın toprak maddesinden, cinin de ateş maddesinden yaratılmasından dolayı yeryüzünde maddesel ağırlık teşkil ettiklerini²⁶¹ belirtmiştir. Bu görüşü Sabuni de desteklemektedir.²⁶² Söz konusu ayette kastedilen ağırlığın maddesel ağırlık olduğu görüşünü destekleyen bir diğer ilgilide Yüce Allah, “*Ve yer ağırlıklarını attığında*”²⁶³ buyurmaktadır. Kıyametin kopuşunun sahnelendiği bu ayette yerin ağırlığından maksat kabirlerinde ölü bulunanların (maddesel ağırlık) çıkması şeklinde izah yapılabilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz görüşler sakaleyn kavramındaki ağırlıktan kastın insan ve cinlerin cismani ağırlığını öne çıkarmaktadır. Diğer bir görüş ise sakaleyn kavramını oluşturan ağırlıktan maksadın manevi ağırlık olduğu görüşüdür. Kavramın geçtiği ayette Yüce Allah, insan ve cin topluluğuna hesap soracağını hatırlatmıştır. Hesap ise, akli, iradi ve sorumlu varlıklardan sorulur. Akıl, irade sahibi olmak ve de sorumluluk taşımak insan ve cin için manevi bir ağırlıktır. Çünkü insan ve cinlere bu ağırlık boşuna verilmemiş, Yüce

²⁵⁶ İsfahani, *Müfredat*, s. 206.

²⁵⁷ Abdülbaki, *Mu'cem'ül- Müfrehes*, s. 195.

²⁵⁸ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/142; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/109; Diyanet, *Kur'an Yolu*, V/207; Kutup, *Fi' Zilal*, XIV/228; İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bedrettin Çetiner, Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, İstanbul, Trs, XIV/7651; Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VI/79.

²⁵⁹ Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VI/79.

²⁶⁰ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/142.

²⁶¹ Razi, *Mefatih'ül Gayb*, XXIX/ 99.

²⁶² Sabuni, *Saffetü't-Tefasir*, III/297.

²⁶³ Zilzal 99/2

Allah'ın da Zariyat suresi 56. ayette buyurduğu gibi, insan ve cinler Allah'a kulluk gibi ulvi bir gaye için yaratılmışlardır.

4.1.13. Baki İsmi

Bir şeyin ilk hali üzere kalması demek olan بقاء kelimesinden²⁶⁴ türemiş Baki kavramı, Allah'ın isimlerinden biri olup gelecekte varlığının sona ermesi, nihayeti mümkün olmayan anlamına gelmektedir. Fani kavramının zıddıdır.²⁶⁵ Kur'an'da baki isminin ihtiva ettiği mana, aynı kökten türeyen fiil ve ism-i tafdil sıgaları ile Allah'a nisbet edilmiştir.²⁶⁶ Ba-ki kelimesinin geçtiği ayetlere baktığımızda, *kalıcı olan ve varlığı süreklilik arzeden* anlamına geldiğini görürüz. Yüce Allah'ın varlığı her şey yok olup gitse dahi kalıcıdır.²⁶⁷ Yine Allah'ın katında olan, Allah'ın inananlara vaad ettiği nimetlerde aynı şekilde kalıcıdır. İnanlar için dünya mı yoksa ahiret hayatı mı esas teşkil etmeli? Şeklinde soru sordüğümüz takdirde Allah'ın ve O'nun katındaki nimetlerin istenmeye daha layık ve kalıcı olduğunu, kavramın geçtiği ayetlerden çıkarabiliriz.²⁶⁸ Bu bağlamda insan hayatı için önemli olan varoluş kaygısı, sürekli hayatı anlamlandırma çabası ancak kalıcı olanla anlam kazanmaktadır. Sonsuz ve bu sonsuzluğu sürekli olana inanma ve dayanma, insanın ruhunu tatmin eder. İnsanoğlu da ancak Baki yani sonsuz ve kalıcı olan Allah'a yönelerek varoluş anlam ve amacını tatminkar bir şekilde besleyebilir. Yüce Allah'ın varlığının sonsuz ve kalıcı olması, varlığının bir sonu olduğu korkusu taşıyan insana yalnız olmadığını hatırlatarak, insanın kendini iyi hissetmesine sebep olmaktadır.²⁶⁹ Çünkü O Allah Hayy ve Kayyumdur.²⁷⁰ O'nun varlığı mahlukatta görülen ve maddenin ittisalinden doğan geçici ve maddi bir hayat olmayıp ezeli ve ebedidir. Bütün varlıkların kaynağı olan bir hayattır.²⁷¹ Allah'ın Hayy ve Kayyum isimleri, Baki kavramını bütünleyen önemli kavramlardır. Yüce Allah'ın varlığının sonsuz oluşunu ifade eden Ahir ismi de Baki kavramıyla yakın anlamlı bir kavramdır. Allah'ın Baki isminin sıfat olarak karşılığı kelam ilminde bekadır. Baki kavramının en güzel tarifini Hz. Peygamder'in "*Allahım sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktur; senahirsin, senden sonra hiçbir şey olamaz.*" şeklindeki duasında görmek mümkündür.²⁷² Rahman suresi 26. ayette Yüce Allah, yeryüzü ve dolayısıyla yeryüzü nimetlerinin fani olduğunu vurguladıktan sonra 27. ayette şöyle seslenmektedir: "*Azamet ve Kerem sahibi Rabbinin zatı ise Baki kalır.*" Surenin baştan beri sıraladığı tüm nimetlerin bir gün sonunun geleceği ve tek gerçeğin Yüce Allah olduğu söz konusu ayetle hatırlatılmıştır. Baki kavramıyla Allah'ın, insanoğlunun ölüm, yalnızlık gibi bilinçaltı gerginliklerini geçici şeylerle temellendirmesi yerine, sonsuz ve varlığı sürekli olan yaratıcıya teslim olması gerçeğini bir kez daha vurgulandığını, bu hatırlatmanın yine Allah'ın rahman isminin bir tecellisi olduğunu söyleyebiliriz.

4.1.14. İnsan Kavramı

Sözlük anlamı olarak insan kavramının kökü hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. İnsan, alışmak, yadırgamamak, sevinmek, cana yakın olmak, yalnızlığını

²⁶⁴İsfehani, *Müfredat*, s. 161.

²⁶⁵İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, VIII/75.

²⁶⁶Bekir Topaloğlu, *DİA*, 1991, IV/536.

²⁶⁷Kasas 28/88

²⁶⁸Meryem 44/76; Kasas 49/60; Ta-ha 45/73-127-131; Kehf 69/46; Ala 87/17

²⁶⁹İrvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 665.

²⁷⁰Bakara 2/254

²⁷¹Şerafettin Gölçük, Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya, 1991, s. 203.

²⁷²Metin Yurdagül, *DİA*, 1992, V/359.

gidermek, kaynaşmak gibi anlamlara gelen *üns* ve *enis* kökünden türemiştir²⁷³ diyenler olduğu gibi İbn Manzur, kavramabilinen *adem* ve Allah'a verdiği sözü unutması sebebiyle *unutma* anlamına gelen *insiyan* kökünden türetilmiş bir kelime²⁷⁴ demektedir. İsfehani ise insan kavramının, kaçma uzaklaşma, ürkme manasına gelen *nufur* kelimesinin karşıtı *üns* yahut *neys* kökünden türediğini ve alışmak uyum sağlamak anlamına geldiğini ifade etmektedir.²⁷⁵

Tarih boyunca insan'ın tanımı, ne olduğu, nasıl varlık bulduğu, maddi ve manevi boyutlarıyla bilim, din ve felsefenin en önemli konusudur. Hatta diyebiliriz ki insan kavramı tüm ilimlerin hem öznesi hem de nesnesi konumunda olmuştur. İnsanın varlığı, herhangi gerçeklik odaklı sorunsal konunun zımnen ve mecburen ontolojik zeminini meydana getirmektedir. İnsan çok yönlü bir varlıktır. İnsanın bedensel tekil varlığı biyoloji; düşüncesi felsefe; davranışları psikoloji; kültürü antropoloji; gruplaşmaları sosyoloji; iktisadi faaliyetleri ekonominin konusu olmuştur²⁷⁶ ve insana dair bir çok tanımlama ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın mevcudiyeti de insanın varlığıyla müsemmadır. Çünkü Kur'an, Yaratıcının kelimidir ve bu kelamın muhatabı da insanoğludur. Zira alemlerden müstağni olan Allah, kendi ihtiyacını değil, insanın ihtiyacını gidermek ve ona yol göstermek için vahiy göndermiştir.²⁷⁷

Kur'an'da insan kelimesi, türevleriyle birlikte 330'a yakın ayette geçmektedir.²⁷⁸ Kur'an, insan hakkında konuşurken yalnızca *insan* sözcüğünü kullanmamış bazen *beşer* bazen *ben-i adem* bazen de *nefs* kavramlarını kullanmıştır. Aynı şekilde insan kavramının anlam alanına *ruh* ve *fitrat* sözcüklerinin de dahil olduğunu söylememiz mümkündür. Kur'an semantiği açısından kelimeler, son derece mükemmel planlanmış ve yerleştirilmiş olduğundan Kur'an'da insan olgusunun farklı vecheleri farklı kavramlarla ifadesini bulmuştur diyebiliriz.

Kur'an, insan nedir sorusunu cevaplamaktan ziyade, insanın nasıl olması gerektiği sorusuna cevaplar vermektir. İnsanla ilgili ayetler bu minvalde hareket eder. Kur'an'ın insanın yaradılışından, onun özelliklerinden ve hatta insanın içinde bulunduğu varlık aleminden bahsetmesinin temel amacı da bu olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an'da insan kavramının anlam alanına giren diğer kavramlar ve yer aldığı ayetleri incelediğimizde konuyu iki başlık altında toplamamız mümkündür. Bunlar;

- 1) İnsanın yaradılışı,
- 2) İnsanın mahiyeti ve özellikleri.

4.1.14.1. İnsanın Yaradılışı

İnsan kavramının yer aldığı ayetleri konuya göre gruplandırdığımızda, insanın yaradılışı hakkında Kur'an'ın oldukça geniş ve genel bir dil kullandığını görürüz. Konuyla ilgili ayetler incelendiğinde, insan yaradılışının ilk planda çok karmaşık olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü söz konusu ayetlerde geçen sözcükler farklı farklı olup birbirine tezat gibi gözükebilmektedir. Konunun bu şekilde algılanması, Kur'an'ın bir tanımlama kitabından çok yukarıda işaret ettiğimiz gibi kavramları nerede ve ne

²⁷³ Celal Kırcı, *İslami Kavramlar*, Ankara, 1997, s. 387.

²⁷⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, IV/126.

²⁷⁵ İsfehani, *Müfredat*, s. 104.

²⁷⁶ İbrahim Yenen, *Sosyal Kuram ve Din Bağlamında İslama Göre İnsanın Temel Özellikleri*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015, VIII, (37) s. 650.

²⁷⁷ Mehmet Evkuran, *İnsan Onurunun Teolojik Temelleri Üzerine Kur'an ve İslam Kelamında İnsan Anlayışı*, Kutlu Doğum Haftası Peygamber Ve İnsan Onuru Sempozyumu, DİB Yayınları, Ankara, 2013, s. 121.

²⁷⁸ Abdülbaki, *Mu'cem'ül- Müfhees*, s. 115.

amaçla kullandığıyla alakalı bir durumdur. Kur'an'da insanın yaratılış süreci, Yüce Allah'ın meleklerine “*Yeryüzünde bir halife yaratacağım.*” demesiyle²⁷⁹ başlamaktadır. Sonra insanın hangi maddeden ve nasıl yaratıldığına ilişkin ayetler değerlendirildiğinde konu daha anlaşılır bir hal almaktadır.

Yüce Allah, insanın maddi anlamda yaratılışından bahsederken “*Allah sizi önce topraktan sonra nutfeden sonra alakadan yaratmış.*”²⁸⁰ ifadelerini kullanmıştır. Razi söz konusu ayetin tefsirinde, yaratılışı yedi merhaleye ayırır ve tek tek izahta bulunur.²⁸¹ Yazır, söz konusu ayette geçen kavramların sıralanmasına tekamül demiştir. Ve her bir ifadenin kendisine mahsus bir hayat şekli içinde barındırdıran yaratılış merhaleleri olarak yorumlamıştır.²⁸² Bu ve buna benzer ayetler²⁸³ söz konusu olduğunda, insanın yaratılış sürecinin bir anda olup bitmediğini, birbirine bağlı çeşitli safhalardan oluştuğunu Kur'an'ın bütününden yola çıkarak söylememiz mümkündür.

Kur'an bize insanın biyolojik varlığının yeryüzü menşei²⁸⁴ olduğunu bildirir. İnsan organizmasının ana maddesi toprak ve sudur. Yaratılışıyla ilgili olarak karşımıza çıkan ilk madde toprak (*turap*)tır. Kur'an'da, insanın insan suretine gelene kadar ki geçirdiği evrelerden bir tanesi, toplam 15 ayette zikredilen²⁸⁵ toprak ve toprağın çeşitli halleriyle ifadesini bulmaktadır. Yaratılışın bu evresinde toprağın değişen dönüşen, halden hale giren durumları çeşitli kavramlarla anlatılır. Bu bağlamda toprak *tin* olur yani çamur kıvamına gelir.²⁸⁶ Secde suresi yedinci ayet de bu konuya vurgu yaparak yaratma işinin çamurla başladığını belirtir. *Tin*, kara bir balçık (*Hamein mesnun*)²⁸⁷ olup, yapışkan cıvık (*Tinin- lazip*)²⁸⁸ bir maddedir. Daha sonra başka ayetlerde toprağın değişime uğradığını ve ateşte pişmiş (*salsalin ke'l fehhar*)²⁸⁹ kuru bir çamur (*salsal*)²⁹⁰ halini aldığını görürüz. Sonraki aşamada ise Yüce Allah insanı dayanıksız bir suyulla üretmiş ve O'na şekil verip biçimlendirmiştir.²⁹¹ Yaratılışın bu evresinde Yüce Allah, tasvir ve tesviye sözcüklerini kullanmıştır.²⁹²

İnsanın yaratılışı bağlamında toprakla birlikte su da önemli bir kavramdır. Vahiy, her canlının sudan yaratıldığını²⁹³ belirtir. Canlı bir organizma olan insanın oluşumunu ifade eden kavram ağına baktığımızda Kur'an'ın kullandığı diğer kavramlar *dayanıksız su (ma-i mehin)*,²⁹⁴ *fırlatılmış su (ma-i dafik)*,²⁹⁵ *nutfe*,²⁹⁶ *alaka*²⁹⁷ ve *müdga*²⁹⁸dır. İnsan biyolojik olarak gelişim aşamaları nutfeyle başlar alaka ve müdga ile değişim göstererek devam eder. Yaklaşık 12 ayette²⁹⁹ zikredilen nutfe, saf su bir miktar

²⁷⁹Bakara 2/30

²⁸⁰Hacc 22/5

²⁸¹Razi, *Meftahü'l Gayb*, XXIII/9.

²⁸²Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/ 90.

²⁸³Fatır 35/ 11

²⁸⁴Hud 11/61; Necm 53/32

²⁸⁵Al-i İmran 3/59; Kehf 18/ 37; Hac 22/ 5; Rum 30/20; Fatır 35/11; Gafir 40/67

²⁸⁶En'am 6/2; Araf7/11; Secde 32/7; Sad 38/76

²⁸⁷Hicr 15/26-33

²⁸⁸Saffat 37/11

²⁸⁹Rahman 55/14

²⁹⁰Hicr 15/26

²⁹¹Hicr 15/29; Secde 17/9

²⁹²Bakara 3/6; Naziat 79/28; Teğabün 64/3; Kıyamet 75/38

²⁹³Enbiya 21/30

²⁹⁴Secde 32/8

²⁹⁵Tarık 86/6-7

²⁹⁶Kehf 18/37; Muminun 23/13

²⁹⁷Muminun 23/14; Hac 22/5

²⁹⁸Muminun 23/14

²⁹⁹Kehf 17/37; Hac 22/5; Müminun 23/ 13-14; Fatır 35/11; Yasin 36/77; Gafir 40/27; Necm 53/ 46 vb.

su³⁰⁰ demek olup tefsir terminolojisinde daha çok meni anlamında yorumlanmakla³⁰¹ birlikte farklı bağlamda farklı anlam aldığını görürüz.³⁰² Söz konusu ayetlerin bir kısmında nutfeden kastın dölleyici sperm olduğu aşıkardır.³⁰³ Yaradılışın devamında dölleyici sperm kadın rahminde yumurtayla birleşerek zigot (döllenmiş hücre) vahiy deyimiyle karışık nutfe (*nutfetin emşac*) haline gelir. “*Sonra bu nutfeyi alaka haline getirdik.*”³⁰⁴ ayeti bağlamında yaradılış aşamasının sonraki safhası alakadır. Sözlük anlamı olarak, bir şeye ilişen asılıp tutunan ve donuk kan³⁰⁵ demek olan alaka rahimde aşılmanın meydana gelmesiyle oluşan aluktur.³⁰⁶ Başka bir ifadeyle rahim duvarına yapışmış embriyo demektir. Konuyla ilgili ayetlerin devamında alaka *müdga* haline dönüşür. Sözlükte bir çiğnemlik et manasına gelen müdga, nutfe ve alakadan farklıdır. Müdgaya, henüz bir insan şeklini andırmayan embriyonun doku ve organların oluşum sürecinin devreye girdiği gelişim safhasıdır diyebiliriz.³⁰⁷ Nutfeden itibaren zikrettiğimiz kavramlar, insanoğlunun anne rahmine düştüğü andan itibaren geçirdiği evreleri temsil eder niteliktedir.

Yüce Allah, farklı sure ve ayetlerde insanın yaradılışına ilişkin zikrettiği kavramlarla insanoğlunun tefekkür ufkunu açmıştır. O’nun maksadı insana bilgi vermek değil, varolanın bilgisinden yola çıkarak hakikati bulmanın yollarını göstermektir. Hakikati keşfeden ve hatırlayan insan kainattaki konumuna bakarak, bir yaratanın olduğu bilgisiyle daha mutedil ve makul davranacak, şeytanın düştüğü hataya düşmeyecektir. Yüce Allah’ın, Rahman suresi 14. ayeti zikretmesi de bu yöndedir. Çın çın ses verecek kadar hayattan uzak kurumuş bir çamurken “ey insan seni bu denli³⁰⁸ yaratıcına düşman yapan enaniyet neden” ? demektedir.

İnsanın yaradılışı başlığı altında incelediğimiz konu ve kavramların hepsi insanın maddesel yönünü açıklar niteliktedirler. Bu bağlamda insan kelimesinin anlam alanına giren beşer kavramını Kur’an ayetleriyle kısaca açıklamaya, varsa insan- beşer farkını ortaya koymaya çalışacağız.

Kur’an’da 37 defa geçen³⁰⁹ beşer kelimesi, derinin dış yüzeyi manasına gelmekle birlikte fiil-i mazi halinde müjdeleme, yeme, cinsel ilişkide bulunma, güler yüzlü olma, sevinme ve yer bitkisinin çıkması anlamlarında kullanılır.³¹⁰ İnsana beşer denilmesinin nedeni, derisinin tüysüz olması ve bakıldığında direk derisinin gözükmesidir. Çünkü diğer hayvanların derileri ya yün ya kıl ya da tüylerle örtülüdür.³¹¹

Vahiy perspektifinden kavramı incelediğimizde kavramı oluşturan ve onu tanımlamamıza yardımcı olacak veriler elde ederiz. Bu çerçevede beşer kavramı ayetlerin bir kısmında kafirlerin, peygamberlere itiraz sebeplerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnkarcılara göre nasıl olurda yiyen içen,³¹² yürüyen bir beşer, Allah’ın elçisi olabilir.³¹³ şeklinde tepki göstermişlerdir. Örneğin Hz. Nuh’a “*Sen ancak bizim gibi bir beşersin.*” diyerek Nuh (a.s)’u küçümsemişlerdi. Kafirlerin

³⁰⁰İbni Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, V/726.

³⁰¹Razi, *Mefatihü’l Gayb*, XXIII/9; Kutup, *Fi Zilal*, VII/111; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI/ 90

³⁰²Diyanet, *Kur’an Yolu*, III/713.

³⁰³Necm 23/46; Kıyamet 31/36

³⁰⁴Müminun 23/14

³⁰⁵İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, V/995.

³⁰⁶Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI/134.

³⁰⁷Sırmalı A. Ahin, *Genel Embriyoloji*, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi A.B.D, 2015, s. 2

³⁰⁸Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII/ 90.

³⁰⁹Abdülbaki, *Mu’cemül- Müfrehes*, s. 147.

³¹⁰İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, III/56.

³¹¹İsfehani, *Müfredat*, 142.

³¹²Muminun 23/33

³¹³Yasin 36/15; Şuara 26/54; Kamer 54/ 24; Tegabun 64/6

zihninde, insanın maddesel yanını temsil eden beşer kavramı, ontolojik olarak en üst kademedede yer alan tanrının elçisi olma durumuyla bağdaşmıyordu. Aynı şekilde şeytan da böyle bir itirazda bulunmuş ve beşeri³¹⁴ beğenmemiştir.

Beşer, toprak³¹⁵ ve sudan³¹⁶ yaratılmış, sonu olan³¹⁷ bir varlıktır. O, türeyerek soy sahibi olmuş ve yer yüzüne yayılmıştır.³¹⁸ Söz konusu ayetlerde beşer daha çok insanın fiziksel yapısının vurgulandığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine insanın fiziksel yönüne işaret eden bir başka ayet Yusuf suresi 31. ayettir. Ayette Hz. Yusuf'u gören kadınlar “*Bu bir beşer değil ancak bir melektir.*” ifadelerini kullanarak şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. Bu şaşkınlık Hz. Yusuf'un fiziksel özelliğine yapılan bir vurgudur. Benzer nitelikte olan bir başka olay ise Hz. Meryem kıssasında geçer. Yüce Allah'ın Hz. Meryem'e gönderdiği bir beşerdir. Ruh, O'na beşer olarak gözükmüştür. Yani ruh beşer şekline bürünmüştür. Söz konusu ayetlerde insanın maddesel özelliği beşer kavramıyla anlatılmıştır. İnsan ve beşer tanımlamaları birbirinin aynı değildir, fakat birbirinden bağımsız da değildir. Aksine beşer, insan kavramını tamamlayan, insanoğlunun zoolojik yönü ve tabiata bağlı olan tarafıdır.³¹⁹

Vahiy, insan yerine beşer sözcüğünü kullanmış olsada beşer kavramı insanı tanımlamada yeterli değildir. Çünkü Kur'an mesajın muhatabı olarak beşeri değil insanı görmüştür. İnsan beşer sözcüğünü de kaplayan daha geniş bir anlam örüntüsüne sahiptir.³²⁰ Ali Şeriati insanı *bilmenin* kendisine *özgürlük* bahşeden bir *irade* sağladığı beşer türü olarak tanımlamıştır.³²¹ Ona göre beşer, insandan farklı olarak iki ayağı olan, yeryüzünde yürüyen doğal varlığın ta kendisidir.³²² Bu çerçevede insan ve beşer ayrımı yukarda ifadesi geçen üç özellikte yatmaktadır.

Beşer, insanın yalnız yeryüzündeki varlıklardan ayırt eden bir parçası değildir. İnsanı irade, sorumluluk gibi bilinç düzeyindeki diğer varlık kümelerinden de ayırır. Nitekim Maide suresi 18. ayette yahudi ve hristiyanlar kendilerini Allah'ın oğlu ve melekler gibi görmekteydiler. Bu söylemlerine karşılık Yüce Allah onlara beşerden başka bir şey olmadıklarını hatırlatmıştır. Beşer kavramı, insan kendi cinsinden başka canlı cansız, iradi ya da olmayan diğer varlıklardan ayıran bir kavram olarak da değerlendirilebilir.

4.1.14.2. İnsanın Mahiyeti ve Özellikleri

Yüce Allah insanı şekil ve ruh yapısı bakımından en ideal biçimde yaratmıştır.³²³ Kur'an'ın bütününe baktığımızda aşama aşama gerçekleşen yaratma fiilinin son safhası şekil verme, biçimlendirme ile tamamlanmıştır. Devamında ise Yüce Allah insana ruhundan üflediğini bildirmektedir.³²⁴ Razi, Secde suresi dokuzuncu ayeti tefsir ederken, Allah'ın ruhundan üflemesi hakkında şunları belirtir; söz konusu ayette zikredilen Allah'ın ruhundan üflemesi aynı Allah'ın evi izafesindeki gibidir. Allah

³¹⁴Hicr 15/33

³¹⁵Hicr 15/28; Sad 38/71

³¹⁶Furkan 25/54

³¹⁷Enbiya 21/34

³¹⁸Rum 30/20

³¹⁹Şaban Ali Gündüz, *İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı*, Kelam Araştırmaları, 2006, IV, (2) s. 11.

³²⁰Ömer Arslan, *Kur'an'a Göre Beşer- İnsan Farkı*, Bakü Devlet Üniv. İlahiyat Fak, İlmi Mecmuası, Eylül 2006, s. 59.

³²¹Ali Şeriati, *İnsan*, Fezr Yayınları, İstanbul, 2017, s. 29.

³²²Şeriati, *İnsan*, s. 161.

³²³Tin 95/4

³²⁴Hicr 15/29; Secde 32/9; Sad 38/72

kendi zatından ya da cisminden vermemiştir.³²⁵ Yine Yazır, Sad suresi 72. ayette bahsi geçen Allah'ın ruhundan üflemesi hadisesinin, cüziyet değil şeref için olduğunu söyler. Üfleme tabiri ise maddeye hayat başlangıcının akışını temsil etmektedir. Bu hayat başlangıcı zihin, ilim ve şuurun da başlangıcıdır.³²⁶ Ruh, insanın hem biyolojik varlığının hem de algılayıcı ve bilici özünün kaynağını teşkil ettiği gibi insanın yükümlü kılınmasını sağlayan bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.³²⁷ Bu bağlamda insanın hem maddeye bakan hem de manaya yönelik iki yönü olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu bu iki yön, insanın nasıl bir varlık olduğu sorunsalının temel dinamikleridir. İnsana dair tüm özellikler ve nitelikler, karakter, şahsiyet mizaç vs. gibi tanımlamalar bu iki dinamikten beslenir diyebiliriz. Kur'an'da insan kavramının geçtiği ayetleri inceleyecek olursak, insanoğlunun olumlu ve olumsuz özelliklerini şu şekilde açıklamamız mümkün olacaktır.

4.1.14.2.1. Kur'an'da İnsanın Olumlu Özellikleri

İnsan, Yüce Allah'ın tanımlamasıyla, gerek ruhsal yetenekler gerekse fiziksel olarak en mükemmel ve seçkin bir biçimde yaratılmıştır.³²⁸ Aynı şekilde insan, dünyada Yüce Allah'ın lütfuna ve ikramına en çok mazhar olan, şeref sahibi bir varlıktır.³²⁹ Öte yandan tüm yaratıklar arasında insana en geniş imkanlar verilmiş ve bütün yaratıkların üzerine almaktan korkuyla kaçındığı *emanet* ona verilmiştir.³³⁰ Kur'an'ı incelediğimizde bir çok zaafının olmasına rağmen, atası Adem (a.s)'in Yüce Allah tarafından yaratılması, ona ruhundan üflemesi, kendisine eşyaya dair bilgi verilmesi, en nihayet yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak tanımlanması³³¹ insanın, Allah katında güvenilir bir varlık olduğu bilgisini vermektedir. Vahye göre insan, tüm bu özelliklerini yine artı bir değer olarak sayacağımız akletme yetisiyle kazanmıştır.³³² İnsan, akıllı olması sebebiyle hür, iradesi olan ve sorumluluk sahibi bir varlıktır.³³³

Kur'an, insandan bahsederken onun ahlâki tarafına da vurgu yapar. Hatta Kur'an'da geçen kavramların büyük kısmının ahlaki kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Ahlâkı, insanın kendine ve kendi dışındaki bir varlığa karşı tutumu olarak tanımladığımızda, vahyin bu noktada önemli bir yol gösterici olduğunu görebiliriz. Kur'ani anlayış, Allah'ın ahlâki bir vasıfta olması ve insan üzerinde ahlâki yönden tesirini icra etmesi, insanında kendi cephesinde ahlâki bir tarzda tepkide bulunmasını beklendiğini gösteren ciddi bir imayı taşır. İnsanın Yüce Allah'ın fiiline olan ahlâki tepkisi Kur'ani görüş açısından dinin kendisidir.³³⁴ Bu bağlamda insanın ahlâki bir varlık olması ve ahlâk disiplini geliştirebilecek potansiyele sahip olması, insanoğlunun olumlu nitelikleri arasındadır. Çünkü Yüce Allah, Rum Suresi 30. ayette, İnsan fitratına “İlk yaratılış hali, temiz ve asli tabiat” işaret ederek, din ile fitratın aynı olduğunu bu

³²⁵Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXV/152.

³²⁶Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/150.

³²⁷Maşallah Turan, *İnsan Ruhu Ezeli Olan Tanrısal Bir Öz müdür?*, Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41;(16) s. 126.

³²⁸Diyanet, *Kur'an Yolu*, V/647.

³²⁹Diyanet, *Kur'an Yolu*, III/ 503.

³³⁰Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 84.

³³¹Bakara 2/30; Yunus 10/14

³³²Geniş bilgi için bkz: İbrahim Emiroğlu, *Kur'an'da Akıl Ve İnsan*, D.E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, 1998, (11) s. 69-99.

³³³Yunus 10/108; İnsan 76/29

³³⁴Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 37-39.

sebeple, insanoğlunun kendi potansiyelinin farkına varmasını ve özüne yönelmesini istemektedir. Yine Kur'an, insanın esas itibarıyla iyi olduğuna ısrarla durmaktadır.³³⁵

4.1.14.2.2. Kur'an'da İnsanın Olumsuz Özellikleri

Kur'an, insan kavramını ele alırken insanda bulunan olumsuz özelliklere değinmiş ve bu konuya çeşitli ayetlerde yer vermiştir. Kur'an'ın bütününden hareketle insanın olumsuz özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

1. İnsan ısrarcı ve bu ısrarında aceleci davranan bir varlıktır. Yaratılışında olan bu özellik³³⁶ İsfehani'ye göre, Allah tarafından kınanmış ve kötü görülen bir tutumdur.³³⁷ Hayrı istediği kadar şerri de isteyen³³⁸ insan, istediği her şeyin hemen ve acil olmasını ister ve söz konusu ayetteki durumu insanın kendi zannıyla hareketinden kaynaklanmaktadır. O neticeyi bilmeden aceleci bir tavırlar ister. İşte bu nedenle de Yüce Allah insana halini naif bir şekilde hatırlatır “ *İnsan pek acelecidir.* ”³³⁹
2. Kibri ve ölümsüz olma arzusu: İnsan, gizliden gizliye ölümsüz olma arzusu içindedir. Vahiy, ölümsüzlük arzusunun yıkımını ilk insan Hz. Adem kıssasında dile getirir. “ *Derken şeytan şöyle seslenerek onun kafasını karıştırdı; Ey Adem sana sonsuzluk ağacının ve sonu olmayan hükümlerinin yolunu göstereyim mi* ”³⁴⁰ ? diyerek Hz. Adem ve eşinin ölümsüzlük arzusunu güdülemiş ve onun yanlış karar vermesine vesile olmuştur. Kur'an'da, insanın bu örtülü ihtirası sayesinde çeşitli davranışlarda bulunduğu dair bir çok örnek mevcuttur.³⁴¹ İnsanın kendi eliyle yapıp ettikleri ile maddesel varlığın büyümesine kapılıp, her şeye hakim olma isteği yani kibir, Kur'an'ın şiddetle kınadığı bir özelliktir. Çünkü kibir de diğer zaafiyetler gibi insanın aklını perdeleyen ve hakikati görmesini engelleyen motivasyonlardan biridir. Yüce Allah, Kur'an'da büyüklenme ve üstünlük kurma eğilimini farklı kavramlarla dile getirmiştir.³⁴²
3. Nankör ve unutkan bir varlık: İnkâr sözcüğüyle aynı kökten gelen nankör, vahyin insan davranışlarına yönelik en büyük eleştirilerinden biridir. İnsanın Rabbine karşı yönelimi iki şekilde olmaktadır. Ya Rabbine şükredecek ya da nankörlük edecektir. Yüce Allah insanın nankör olma zaafını pek çok ayette dile getirir.³⁴³ Nankör sıfatını hak eden insan Yüce Allah'ın sevgisinden mahrum olmakla³⁴⁴ birlikte ahirette azaba çarptırılacaktır.³⁴⁵ Kur'an'ın insan hakkında beyan ettiği diğer bir özellik de unutkan bir varlık olduğudur. Unutmanın çeşitli şekillerinden³⁴⁶ bahseden vahiy, temelinde kasıt ve nankörlük olan her türlü unutmayı kötülemektedir.

³³⁵Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 328.

³³⁶Enbiya 21/17

³³⁷İsfehani, *Müfredat*, s. 635.

³³⁸İsra 17/11

³³⁹İsra 17/11

³⁴⁰Ta-Ha 20/120

³⁴¹Şuara 26/129; Hümeze 104/2-3

³⁴²Geniş bilgi için bkz; Kadir Polater, *Kur'an Açısından Kibir Sorunu Ve Sonuçları*, Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2013, XVII (1) s. 63-38.

³⁴³İsra 17/ 67; Hac 22/66; Furkan 25/50; Zuhuruf 43/15; Abese 80/17; Adiyat 100/ 6

³⁴⁴Hac 22/38

³⁴⁵Bakara 2/152; Hud 11/ 9; İbrahim 14/7; Sebe 34/17; Fâtır 35/36

³⁴⁶Bakara 2/44-237; Kehf 18/24; Ala 87/6-7

4. Zalim ve Cahil: Yüce Allah, insan cinsi için zalim ve cahil ifadelerini kullanmıştır.³⁴⁷ İnsan fıtratındaki bu olumsuz özellikler³⁴⁸ zemmedilmiştir. Zalim, zulüm işleyen insana verilen bir sıfattır diyebiliriz. İzutsu, söz konusu kavramı küfür kavramının anlam alanına dahil etmektedir. Zulüm insanda iki şekilde tezahür etmektedir. İlki, insanın bizzat Allah tarafından belirlenmiş sınırlarını çiğnemesi³⁴⁹ durumunda ortaya çıkarken, ikincisinde, toplumun kabul ettiği davranış kurallarını çiğnemesi durumunda ortaya çıkmaktadır.³⁵⁰ İlahi kelim, iki ayette özellikle insanın çok zalim olduğunu beyan eder. Bu ayetlerden ilki *zelumun cehul*³⁵¹ diğeri ise *zelumun keffar*³⁵² terkinde gelmiştir. Yüce Allah'ın, insan hakkında belirttiği diğeri bir özellik, insanın cahil olmasıdır. İzutsu yaptığı Kur'an analizi sonucunda kavramla ilgili şu kanıya varmıştır; Cehl, en küçük bir tahrik karşısında, soğukkanlılığını kaybetmeye ve bunun sonucunda düşüncesizce hareket etmeye meyyal, bu davranışın sonuçlarını hesap etmeyen, tutkularının esiri olmuş, coşkun ve sıcakkanlı bir kişinin tipik davranış kalıbıdır.³⁵³

Kur'an, yukarıda kısa bir şekilde açıklamaya çalıştığımız özellikler dışında insanın dünyayı hırsıyla seven,³⁵⁴ mala düşkün,³⁵⁵ cimri,³⁵⁶ heva ve hevesine uyan,³⁵⁷ hırslı³⁵⁸ bir yapısının olduğunu da bildirmektedir.

4.1.15. Cin Kavramı

Cin sözcüğü c-n-n kökünden türemiş olup, bir şeyin duyu organlarına saklı kalmasıdır.³⁵⁹ Hakiki manada, örtülü, gözle görülmeyen her şey demek olan cin³⁶⁰ kavramı, işaret edildiği manada, içinde melek ve şeytan kavramlarını da barındırmaktadır. Bu bağlamda her melek aynı zamanda cindir ama her cin melek değildir. Cinler ruhani varlıkların sadece bir kısmıdır.³⁶¹ Kur'an'da ruhani varlık olarak cin kavramı, toplam 27 defa zikredilmiştir.³⁶² Kur'an'ın sunduğu cin, şeytan ve melek gibi kavramlarla ontolojik olarak aynı düzlemde yer alan bir kavram olmakla beraber, aynı zamanda görülmeyen aşkın alem, insanın bilgi sahibi olamayacağı başka alem anlamına gelen gayb kavramının içinde değerlendirilecek kavramlardan birisidir.³⁶³ Kur'an, cinlerden bahsederken daha çok kapalı ve net olmayan bir tablo ile karşılaşmaktadır. Örneğin melekler insan suretine bürünürken (Hz. Meryem, Hz. Davut, Hz. Zekeriyya kıssaları) cinlerle ilgili böyle bir şeye rastlanmamaktadır. Hz. Peygamber'in cinlerle olan kıssası ve cin topluluğunun, Hz. Süleyman ile olan

³⁴⁷İbrahim 14/34; Ahzap 33/72

³⁴⁸Diyanet, *Kur'an Yolu*, III/314.

³⁴⁹Bakara 2/229; Talak 65/1

³⁵⁰İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.260.

³⁵¹Ahzap 33/73

³⁵²İbrahim 14/34

³⁵³İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 302.

³⁵⁴Al-i İmran 3/14

³⁵⁵Mearic 70/17

³⁵⁶İsra 17/100

³⁵⁷Nisa 4/135; Sad 38/16

³⁵⁸Mearic 70/19

³⁵⁹İsfehni, *Müfredat*, s. 242.

³⁶⁰İbni Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, V/687.

³⁶¹İsfehni, *Müfredat*, s. 244.

³⁶²Abdülbaki, *Mucem'ül- müfrehes*, s. 220.

³⁶³Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan- Gayb İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul, 1996, s. 120.

münasebeti bağlamında cinlerin bir taraftan insanlar gibi özgür ve sorumlu varlıklar olduğunu diğer taraftan daha insan üstü güçleri olan varlıklar olduğunu³⁶⁴ söyleyebiliriz.

Tarih öncesinden itibaren insanoğlu tanrı inancının yanısıra melek şeytan ve cin gibi ruhani varlıklara da inanmıştır. Hemen hemen tüm kadim dinlerde görülen bu inanç vehim ve kuruntularla dolu batıl bir yöndeilerlemiştir.

Cinlerin varlığına olan inanç, İslam öncesi Arap kültüründe yadsınamayacak bir öneme sahipti. Cahiliye Araplarına göre her putunve şairin bir cini vardı. Cinler kahinlerle konuşur, göklerden haber getirirlerdi. Cinlerle irtibat kuran insanların bir takım önemli özelliklere sahip olmaları gerekiyordu.³⁶⁵ İslam öncesi cin algısı bağlamında, Kur'an'ın bilhassa cin meselesini konu edinmesi, ilk muhatap kitlenin hem zihin dünyası hem de buna paralel olarak sosyal hayatında derin etkileri bulunması ve önemli bir yer teşkil etmesindendir. Değilse cin meselesi Kur'an'ın oluşturmak istediği dünya görüşünün bir parçası değildir ve bu saikle gündeme getirilmiş değildir.³⁶⁶ En basit haliyle örnek verecek olursak, ilahi daveti kabul etmeyen müşriklerin argümanlarından birisi de, Hz. Peygamber'e cinlerin musallat olduğu iddiasıydı.³⁶⁷ Vahyin kaynağına dair bu tarz itirazlar ve Hz. Peygamber'e büyücü ve mecnun gibi sıfatlar yakıştırmalarını, Kur'an gözardı etmemiş ve itirazlara kendine has bir üslupla, var olduklarına dair muhatap kitlenin hiçbir şüphe duymadığı cinlerin ağzıyla gidermiştir.

Kur'an cinlerin dünyada yaşayan, insanlar gibi ağırlık sahibi olup, çok güçlü ve hızlı hareket kaabiliyetiyle birlikte, göz, kulak, kalp (gönül) sahibi olduklarını, bu kabiliyet sayesinde Hz. Süleyman'ın emrine verildiğini ancak yine de gaybı bilemeyeceklerini, İblis'in cinlerden olduğunu, insanların yanında cinlerden de yardımcılarının olduğunu, bunlarında meleklerin konuşmalarını dinlemeye çalıştıklarını ancak buna izin verilmediğini bildirmektedir.³⁶⁸ Onlara da peygamberler gelmiş ve onları uyarmıştır.³⁶⁹ Ayrıca, Cin suresinde bir cin topluluğunun, bizzat Hz. Peygamberle olan münasabetini müşahade etmekteyiz.³⁷⁰ Söz konusu kıssada cinler Hz. Peygamberi Kur'an okurken dinlemişler ve iman etmişlerdir. Yüce Allah, surenin devamında Arapların cinlerden yardım istediğini ve onlara sığındığı³⁷¹ gerçeğini beyan etmektedir. Cahiliye döneminde Araplardan bir kimse sefere çıkıp dışarıda geceleme durumunda kaldığında oradaki cinleri kastederek; sabahlayıncaya kadar ayak takımının şerrinden bu vadinin efendisine sığınıyorum diyerek emniyet içinde yatacağına inanıyordu³⁷² Bu bağlamda vahiy, insanların zihnindeki yanlış cin algısını ve Allah tasavvurunu söz konusu ayetlerle bertaraf etmeyi amaçlamıştır.

Rahman Suresine baktığımızda, Kur'an'ın cin kavramıyla ilgili anlatımlarının özetini elde etmemiz mümkündür. Söz konusu kavram surede toplam beş kez zikredilmiştir. İlk olarak 15. ayette Yüce Allah, "*Cinleride yalın(maric) ateşten yarattı.*" buyurarak onların yaratılış maddesinden bahsetmektedir. Razi, söz konusu

³⁶⁴ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 338.

³⁶⁵ Faruk Çiftçi, *Arap Geleneğinde Şair ve Cin İlişkisi*, Ekev Akademi yıl.6 2002, (13) s. 317.

³⁶⁶ Yaşar Düzenli, *Haberlerde Tedricilik ve Cinlerin Kulak Hırsızlığı Meselesi*, İstanbul Üniv. İlahiyat Fak., 2010 (22), s. 137.

³⁶⁷ Furkan 25/8; Şuara 26/210-212; Tur 52/29

³⁶⁸ Emanullah Polat, *Cin Suresi Perspektifinde Cinlerin Varlığı*, Elektronik Sosyal Bilimler dergisi, 2015, XIV (53) s. 344.

³⁶⁹ Enam 6/130

³⁷⁰ Cin 72/1-5

³⁷¹ Cin 72/ 6-7

³⁷² Emanullah Polat, *Cin Suresi Perspektifinde Cinlerin Varlığı*, s. 356.

ayettekimaric kelimesini karışmış, kızıl sarı ve yeşil alevleri bir birine girmiş, yek pare olmuş, dumanı dahil parçaları ve yerdeki kısımları birbirinden ayırt edilemez hale gelmiş bir ateş türü olarak tanımlamıştır.³⁷³ Yine Kur'an cinlerin yapısındaki ateşin özelliklerinden bahsederken maricin yanı sıra *semum*³⁷⁴ yani bedenin nefes aldığı deliklerden nufus edebilen zehirli, yakan bir ateş formunda olduğunu belirtir. Bu bağlamda cann yani cinin yaratıldığı form, zerrelerin arasından geçebilen, dumanla karışık dalgalanan bir ateş olmakla birlikte nurun biraz yoğunlaşarak aldığı şekildir.³⁷⁵

Rahman suresinin devamında cin kavramının geçtiği diğer ayet surenin 31 ve 33. ayetleridir. Bu ayetler söz konusu kavramın, insanlar gibi Allah'a karşı sorumlu olduklarını³⁷⁶ ve hesaba çekileceklerini ifade etmektedir. Zaten sürenin tamamında hitap insan ve cin topluluğudur. Yüce Allah "*Sizin içinde vaktimiz olacak ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık.*" hitabından sonra tekrar ayetini zikretmiştir. Cinlerinde yaradılış gayeleri Allah'a kul olmaktır. Bunun en açık ifadesi "*Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etmeleri için yarattım.*"³⁷⁷ ayetidir. Cinler, yüce Allah'ın nazarında insanlardan farklı bir konum veya mertebeye sahip değildirler. Onlarda ilahi iradeyle muhatap ve ona karşı sorumlu olduklarını bunun sonucunda mümin cinlerin yanında kafir cinlerin de bulunduğunu ifade etmektedir.³⁷⁸ Rahman suresi 33. ayetinde ise Yüce Allah "*Ey ins -cin toplulukları göklerin ve yerin sınırlarından öteye geçebilirsiniz haydi geçin! Ama tarafımızdan bir güç ve yetki verilmedikçe geçip gidemezsiniz.*" buyurmaktadır. İster dünya hayatında ister ahiret hayatında olsun cinlerin de dahil olduğu tüm varlıklar istisnasız Allah'a karşı yükümlü, O'na kul ve O'nun güç ve kudreti karşısında aciz mahlukattan ibarettir.

Rahman suresinde cin kavramının zikredildiği diğer ayetler ise, surenin 56 ve 74. ayetleridir. Söz konusu ayetlerde, cennet ehlinin, dünya hayatında sergilemiş olduğu olumlu yaşantının bir karşılığı olarak Yüce Allah'ın kullarına ikram ettiği eşlerin özelliğini vurgularken kavram kullanılmıştır. "*Onlara daha önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.*"

4.1.16. Sultan Kavramı

Baskın, üstün çıkma, yetki anlamlarına gelen sultan kavramı, kalplere yapılan saldırıdan dolayı, hüccet/delil manasında kullanılmakta³⁷⁹ olup, kandili tutuşturmak için kullanılan zeytinyağı anlamındaki selit kelimesinden yahut karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak manasına gelen selate masterından türemiş bir kelimedir.³⁸⁰

Asr-ı saadettengünümüze sultan kavramı yaygın olarak, yönetici, hükümdar ve devlet başkanı anlamına gelmektedir. Kelime, İslam dünyasında ilk olarak Abbasiler döneminde siyasi-idareye ünvan olmuş, Selçuklular zamanında da yayılmıştır.³⁸¹ Sultan kavramı zihinlerde her ne kadar bahsedilen manada anlaşılmış olsada vahiy dilinde kullanım alanı farklıdır.

³⁷³Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/ 87.

³⁷⁴Hicr 15/27

³⁷⁵Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2016, İstanbul, s. 83.

³⁷⁶Zariat 67/56

³⁷⁷Zariat 67/56

³⁷⁸Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar*, s. 82.

³⁷⁹İsfehni, *Müfredat*, s.507.

³⁸⁰Mustafa Öztürk, *DİA*, 2009, XXXVII/495.

³⁸¹Mustafa Öztürk, *DİA*, 2009, XXXVII/495.

Kur'an'da 37 defa zikredilen kavram hem delil-hüccet anlamını hem de yetkili otorite, güç anlamını karşılamaktadır. Konunun bütünlüğü açısından Rahman suresini merkeze alarak, kavramla ilgili diğer ayetlerin bağlam ve muhtevalarını bu çerçevede inceleyeceğiz. Kavram, Rahman suresinin 33. Ayetinde “*Ey cin ve insan toplulukları göklerin ve yerin sınırlarını geçebilirsiniz haydi geçin! Ama bir sultan olmadıkça geçemezsiniz.*” şeklinde zikredilmiştir. Derveze (ö.1984) sultan kelimesini, *kişiyi kurtaracak salih ameller* olarak izah eder.³⁸² Kastedilen salih amel kulun kurtuluşuna bir delil hüccettir anlamı çıkarabileceğimiz gibi, salih amelin kulun kurtuluşuna yetkin güç ve kudret olduğu şeklinde de yorumlayabiliriz. Razi, ilgili ayetteki sultan kavramını güç, araç olarak değerlendirmiştir.³⁸³ Kurtubi, Dahhak (ö. 105/723)'tan gelen rivayeti aktararak, sultan kavramına Allah'tan gelen bir delil yahut güç ve imkan manalarını vermiştir.³⁸⁴ Söz konusu kavrama her iki manayı verdiğimizde hesaba çekilmekten ve azap görmekten kaçmak isteyen sorumlu varlıkların, ancak ve ancak *kuvvetli bir delil* ile kurtulabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü kavramın her iki manasında ayetin doğru anlaşılması açısından birbirini destekler niteliktedir.

Kavramla ilgili diğer ayetleri incelediğimizde 23 ayette delil anlamında, 13 ayette ise saltanat, güç ve yetki anlamlarında kullanıldığını görürüz. Kavram, delil manasında kullanıldığında semantik olarak *ayet, burhan, hüccet, beyyine* kavramlarıyla yakın anlamlı bir kelimedir. Zikrettiğimiz kavramlar sultan da dahil olmak üzere türkçeye, delil şeklinde tercüme edilmiştir. Söz konusu ayetlerin büyük bir kısmı, peygamber kıssalarında geçmektedir. Sultan kavramına peygamberler ve onlarla tevhid hakkında tartışma yapan kavim arasında geçen diyaloglarda rastlamak mümkündür.³⁸⁵

Kavram, ilgili ayetlerin sekizinde *apaçık (mübin)* sıfatıyla zikredilmiş³⁸⁶ olup *çok daha kuvvetli delil* anlamına gelmektedir. Özellikle Hz. Musa kıssasının işlendiği ayetlerde,³⁸⁷ sultandan maksat Hz. Musa'ya verilen mucizeler için kullanılmıştır. Bu bağlamda kavramın mucize kavramıyla semantik açıdan ilintili bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Sultan kavramı Kur'an'ın bir kısım ayetlerinde güç, yetki manasında kullanıldığını yukarıda ifade etmiştik. Kavram haksız şekilde adam öldürme karşılığında, ölenin velisine yetki verilmesi³⁸⁸ hükmünü içeren ayette yetki verme/yetkili kılma anlamlarında kullanılmıştır. Müslümanlara savaş açanlara karşılık öldürme fiiline izin verildiği ayette³⁸⁹ de sultan kelimesi, *mübin* sıfatını alarak kesin yetki anlamında zikredilmiştir.

Kur'an'ın, sultan kelimesini şeytan- insan ilişkisini konu edindiği ayetlerde güç nüfuz yetki anlamında kullandığını görürüz. Vahyinde bildirdiği gibi şeytan insanoğlunu Allah'a karşı kışkırtacağına ve onu isyana sürükleyeceğine dair söz vermişti.³⁹⁰ Şeytan bu vaadini gerçekleştirmek için vesvese, nezg(fitlemek, tahrik etmek), aldatma, günahları süslü göstermek üzere çeşitli biçimlerde insana yaklaşıp, insanı kötülük işlemeye teşvik ettiği gibi Allah'a yaklaşırcı fiilleri de engellemektedir. Söz konusu kavramın geçtiği ayetleri baz aldığımızda şeytan, azgınlara, şeytanı dost

³⁸²Diyanet, *Kur'an Yolu*, V/208.

³⁸³Razi, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, XXIX/100.

³⁸⁴el-Kurtubi, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, IX/143.

³⁸⁵Araf 7/71; Hud 11/96; İbrahim 14/10-11

³⁸⁶Nisa 4/153; Hud 11/96; İbrahim 14/10; Müminun 23/45; Neml 27/21; Mümin 40/23; Duhan 44/19

³⁸⁷Nisa 4/153; Hud 11/96; Muminun 23/45

³⁸⁸İsra 17/33

³⁸⁹Nisa 4/91

³⁹⁰Nisa 4/119-120

edinen ve Allah'a şirk koşanların üzerinde yetkin bir güce sahipken; inanan, iman eden, Allah'a tevekkül etmiş ihlaslı kullara yetkin bir güç olamamaktadır.³⁹¹ İlgili ayetlerde sultan kavramının yetkin güç anlamında kullanıldığını düşünebiliriz.

4.1.17. Tekzip Kavramı

Yalan, doğrulukta noksanlık anlamına gelen³⁹² كذب kelimesinden türeyen tekzip kavramı, doğru olanı yalan saymak anlamında kullanılmaktadır.³⁹³ Tekzip, müşriklerin kendilerine indirilen vahye ve Hz. Peygamber'e karşı takındığı tutum ve davranışlardan birisidir. Kur'an, tekzip kavramıyla yakın anlamli olarak iftira, küfr, inkar ve istihza kavramlarını da kullanmıştır. Asılsız isnatta bulunmak, yalan söylemek anlamına gelen iftira, Kur'an'da çoğunlukla Allah hakkında yalan uydurma,³⁹⁴ O'nun birliği, yetkinliği ve aşkınlığı ile bağdaşmayan iddâlar ileri sürme manasında kullanılmıştır.³⁹⁵ Vahyedilene karşı gösterilen olumsuz tavırlar sürecinin en somut biçimi olan küfür³⁹⁶ ise sözlükte, bir şeyi örtmek³⁹⁷ olup, Kur'an'da Allah'ı ve O'nun dinini inkar etmektir.³⁹⁸

Tekzip kavramı, iman etmeyenlere has bir davranış olmakla birlikte, Allah'ı inkarın davranışlara yansıyan şeklidir.³⁹⁹ Dini söylemin en temel kavramlarından biri olan inkarın tekzip kavramıyla oldukça yakın bir bağı vardır. İmam Maturidi (ö. 333/944)'ye göre, kizb imanın karıştıdır. Çünkü iman kalbin tasdikidir.⁴⁰⁰ Yüce Allah'ı inkar edenlerin tekzip kavramının dışında kullandıkları bir başka yöntem ise vahyedilen ayetlerle alay etmeleridir.⁴⁰¹ Hafif yollu dokunma, alaya alma anlamına gelen⁴⁰² istihza kavramı bu bağlamda tekzip kavramıyla aynı konu alanına giren başka bir kavramdır.

Hz. Peygamber'i yalanlama yalnızca o döneme yahut Mekke müşriklerine has bir tutum değildir. Bilakis Allah'ın toplumlara gönderdiği tüm elçilerin karşılaştığı en belirgin davranışlardandır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e tebliğ sonrası muhatapların gösterdiği yalanlama tavrıyla ilk kendisinin karşılaşmadığını⁴⁰³ diğer Peygamberlerinde bu tutuma maruz kaldıklarını Kur'an'ın çeşitli yerlerinde hatırlatmıştır. Müşrikler sadece Peygamberleri yalanlamakla kalmamış üstelik Peygamberleri yalancı saymışlardır. Bu durum "Ey Muhammed eğer seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, senden önce nice peygamberler yalancı sayılmıştır. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür." ayetiyle bildirmiştir.⁴⁰⁴ Söz konusu ayetinde ifade ettiği gibi Hz. Musa,⁴⁰⁵ Hz. Şuayb⁴⁰⁶ ve daha bir çok peygamber inkarcılar tarafından yalancı olarak nitelendirilmişlerdir.⁴⁰⁷

³⁹¹Hicr 15/99; Nahl 16/99-100; İsra 17/65; Sebe 34/21

³⁹²İbn-i Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, I/ 647.

³⁹³İsfehâni, *Müfredat*, s.902.

³⁹⁴Al-i İmran 2/84; Nisa 4/50; Enam 6/21- 93-144

³⁹⁵Mustafa Çağrı, *DİA*, 2000, XXI/ 522.

³⁹⁶Mustafa Aydın, *Kur'ani Kavramlar*, s. 56.

³⁹⁷İsfehâni, *Müfredat*, s.918.

³⁹⁸İbrahim 14/7; İsra 17/89-99; Furkan 25/50 ; Kaf 50/24

³⁹⁹İnşikak 84/22

⁴⁰⁰Hilmi Karaağaç, *Maturidi Düşünce Sisteminde İman Anlayışı*, Ekev Akademi Dergisi, 2011, (49) s. 67.

⁴⁰¹Enam 6/5-10; Tevbe 9/ 64; Hud 11/8;Rad 13/32; Hicr 15/11;Enbiya 21/41;Rum 30/10; Yasin 36/30

⁴⁰²İsfehâni, *Müfredat*, s. 1114

⁴⁰³Enam 6/148; Hicr 15/80; Ta-ha 20/56; Hac 22/42; Sebe 34/45;Sad 38/12; Mumin 40/5; Kaf 50/12;

⁴⁰⁴Fatır 35/4

⁴⁰⁵Mümin 40/23-24

⁴⁰⁶Al-i İmran 3/184; Şuara 26/86

⁴⁰⁷Şuara 26/105-123-140-163; Kamer 54/23-33

Kur'an tekzip kavramını kullanırken, müşriklerin iki hususta yalanlama yoluna gittiklerini belirtir. Birincisi müşrikler Allah'ı ve ayetlerini ve dolayısıyla Peygamberleri yalanlamaktaydılar. İkincisi Ahireti ve cehennem azabını tekzip etmekteydiler.⁴⁰⁸

Müşriklerin, kendilerine okunan ayetleri yalanlamalarının altında yatan birçok psikolojik ve sosyolojik sebepler vardır. Atalara bağlılık ve kabile otoritesi, kabileler arası çekişmeler, toplumsal sınıfların varlığı ve ekonomik çıkarlar⁴⁰⁹ gibi sosyolojik etmenlerin yanısıra yalanlamayı ve inkarı besleyen bir takım psikolojik etmenler de bulunmaktadır. Kur'an bize bu etmenleri açıklamaktadır. Kişiyi inkara götüren psikolojik etmenler hem duygusal hem de bilişsel olmak üzere iki olduğunu söyleyebiliriz. Duygusal etmenler olarak heva, kibir, haset, acelecilik, nankör ve ümitsizlik olarak değerlendirebileceğimiz gibi önyargı cehalet ve zan kavramlarını bilişsel etmenler içersinedahil edebiliriz. Dini yalanlayan kişiler öncelikle nefislerinin arzuları doğrultusunda hareket etmişler, dinin kendilerinden talep ettiği tutum ve davranışlar ısrarla yok saymışlar ve ayetleri yalanlamışlardır.⁴¹⁰ Yine onlar yaşadıkları döneme ait mal, evlat, nüfuz gibi üstünlük alametlerini kendilerinin bir kazancı gibi görmüşlerdi. Toplumun diğer fertlerini küçümsemekle kalmayıp Yüce Allah'a ve O'nun ayetlerine karşı haddi aşarak büyüklük taslamışlardır.⁴¹¹ Halbuki Kur'an'a göre tekebbür ve istiğna yalnız Yüce Allah'a mahsustur.⁴¹² Müşrikler, heva ve heveslerine uyarak⁴¹³ dünyada kendi benliklerini ilahlaştırmışlardır.⁴¹⁴ Söz konusu bu özellikler, müşrikleri Hz. Peygamber'i yalanlamaya sevk etmiştir. Kur'an'a göre müşrikleri tekziye iten bir başka sebep ise onların bilgisiz olmalarıdır. Yunus suresi 39. ayette Allah şöyle buyurmaktadır *"Hayır onlar ilmini kavrayamadıkları ve kendilerini de henüz yorumu gelmemiş şeyi yalanladılar. Onlardan öncekilerde böyle bir bilgisizlikle yalanlamışlardı. Zulme sapanların nasıl bir sonuca uğradıklarına bak"!* Söz konusu ayette, bilgisizliğin nedeni müşriklerin Kur'an'a karşı önyargılı bir tutum sergilemeleridir.⁴¹⁵ Zemahşeri tefsirinde yalanlayanların bilgisizliğini şöyle açıklamaktadır: *"Onlar Kur'an'ı anlamadan, bu nedenle kendilerine inen ayetleri inkar ediyor ve yalanlıyorlardı."*⁴¹⁶ Yukarıda saydığımız etmenlerden dolayı, kendilerine vahyolunan hakikatlere iman etmek yerine O'nu yalanlayanları Kur'an zalim olarak nitelendirmiştir.⁴¹⁷

Yüce Allah, müşriklerin yalanlama tavrına karşı, Hz. Peygamber ve müslümanların nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiğini de belirtmiştir. Onların vahyi inkar ve yalanlamaları kendi eylemleridir, sorumlulukları onlara aittir. Bu hususta zorlanamazlar ve tamamen özgürdürler. Hz. Peygamber yalnızca tebliğini yapmak ve bu görevini sebatla yerine getirmekle mükelleftir.⁴¹⁸

⁴⁰⁸Enam 6/39; Araf 7/ 176; Furkan 25/11; Rum 30/16; Secde 32/120; Sebe 34/142; Rahman 55/43;

Teğabün 64/10; Mülk 67/9; Hakka 69/ 4; Müddesir 74/46; Mutaaffin 83/11-17

⁴⁰⁹Hüseyin Vehbi İmamoğlu, *Mekkeli Müşriklerin İslamla Yüzleşmesi:Tarihi ve Sosyolojik Süreç Analizi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2009, II (9) s. 314.

⁴¹⁰Maide 5/70

⁴¹¹Araf 7/36-40

⁴¹²Haşr 59/23; Tegabün 64/6

⁴¹³Kamer 54/3; Mutaaffin 83/12

⁴¹⁴Furkan 25/43

⁴¹⁵Diyanet, *Kur'an Yolu*, III/104.

⁴¹⁶ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III/138.

⁴¹⁷Enam 6/ 144; Araf 7/37; Yunus 10/17; Nahl 16/116; Saf 61/7

⁴¹⁸Yunus 10/ 41; Ankebut 29/18; Kafirun 109/1-2-3-4-5-6-7

4.1.18. Nimet Kavramı

Nimet kelimesi sözlükte, iyi hal-güzel hayat⁴¹⁹ bolluk, sevinç, iyilik, lütuf, ihsan gibi anlamlara gelmektedir.⁴²⁰ Nimet kavramı, Kur'an'da türevleriyle birlikte 150'ye yakın yerde geçmektedir. Bunlardan 80 tanesi yukarıda belirttiğimiz anlamda diğerleri ise bir grup hayvan ismi⁴²¹ (انعام), olumlu cevap manasında kullanılan evet(نعم) ve "Ne güzel, ne iyi"⁴²² (نعم) anlamlarında kullanılmıştır.

Nimet kavramının sözlük anlamı, onun ne olduğunu açıklasada onun nelerden ibaret olduğunu açıklayamamaktadır.⁴²³ Ku'an'da, nimet kavramıyla yakın anlamlı olarak yiyecek, içecek, faydalanılacak her şey, yağmur, pay nasip⁴²⁴ gibi anlamlara gelen rızık kavramının kullanıldığını görmekteyiz.⁴²⁵ Rızık kavramına, istilahi olarak ister dünyevi ister uhrevi olsun kulun faydalanması için Yüce Allah'ın verdiği her şey⁴²⁶ dememiz mümkündür. Bu bağlamda her rızık bir nimettir. Nimet kavramıyla anlam bağı olan kavramlar ise ihsan, fazl, ikram, lütuf kavramlarıdır. Tüm nimetler, sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah'ın ihsanı, ikramı, lütufu ve fazl'ın varlık alemine tezahürü ve yansımasıdır.

Yüce Allah, "Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir.Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan çok zalim ve nankördür."⁴²⁷ buyurmuştur. Söz konusu ayetin bağlamında nimetlerin genişliği ve çokluğunu düşünsek dahi, Kur'an'ın neleri nimet olarak adlandırdığını kavramın geçtiği ayetleri inceleyerek bir kaniya varabiliriz. Lokman suresi 20. ayette Allah, " Allah'ın göklerde olanları ve yerlerde olanları buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?" buyurmaktadır. Zikredilen ayette nimetlerin zahir ve batın olarak gruplara ayrıldığını görmekteyiz. Razi tefsirinde insan uzuvlarının varlığı ve sağlamlığını zahir nimet, olarak değerlendirirken, organların işleyiş ve kuvvesini batın nimet olarak değerlendirmiştir.⁴²⁸ Suyuti (ö. 911/1505), zahiri nimet kapsamında İslam, yaratılış, kelime-i tevhidi zikretmeyi uygun görmüş, batını nimetlerin ise günahların örtülmesi, ilim ve iman olarak değerlendirmiştir.⁴²⁹ Söz konusu ayetin tefsirine baktığımızda müfessirler farklı nimetler zikretmişlerdir. Bu noktadan hareketle diyebilirizki insanoğlunun beş duyu organıyla algıladığı nimetler zahiri, bunların dışında ilim hikmet gibi duyularla algıladıkları da batın nimetlerdir.

Kur'an'a göre insan nereye bakarsa baksın yığınla nimet⁴³⁰ görecektir. Yeryüzünde bahçeler, bağlar, ekinler ve pınarlar, konaklar ve zevk sefa sürülen her şey nimettir.⁴³¹ Aynı şekilde gölgeler, dağlar, elbise ve zırh da birer nimettir.⁴³² Kısacası insanın faydalandığı ve hoşnut olduğu her şey birer nimettir.

⁴¹⁹İsfehani, *Müfredat*, s. 1071.

⁴²⁰İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, VII/536.

⁴²¹Al-i İmran 3/14; Maide 5/95;Enam 6/142.

⁴²²Bakara 2/271; Sad 38/30 ; Mürselat 77 /23

⁴²³Davut Şahin, *Kur'an'da Genel Anlamlı Bir Kelime:Nimet*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 2016, (20) s. 213

⁴²⁴İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, V/858.

⁴²⁵Bakara 2/3; Al-i İmran 3/169; Vakıa 56/82

⁴²⁶Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 555.

⁴²⁷İbrahim 14/34

⁴²⁸Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXV/133.

⁴²⁹Süyûtî, *ed-dürü'l-mensur*, VI/473-474.

⁴³⁰İnsan 67 /20

⁴³¹Duhan 44/ 27

⁴³²Nahl 16/81

Kur'an'ın nimet olarak değerlendirdiği hususlardan biride risalettir. Hz. Peygamber kasedilerek “*Rabbinin nimeti sayesinde sen mecnun değilsin.*”⁴³³ buyurmuş ve söz konusu ayette nimet, peygamberlik anlamında kullanılmıştır.⁴³⁴ Aynı şekilde “*Sizin için nimetimi tamamladım.*”⁴³⁵ ifadesi, Hz. Peygamberin risaletinin ve İslam dinin de bir nimet olduğuna işaret etmektedir.

Kur'an'ın vahiyle açıklığa kavuşturduğu bir takım ibadetler ve bu ibadetlerin nasıl ve ne şekilde yapıldığına dair açıklamalar da nimet kapsamında değerlendirmek mümkündür. Abdest ve teyemmümün açıklandığı ayetin⁴³⁶ sonunda Allah, “*Sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister.*” buyurmuştur. Yüce Allah'ın, Kur'an'da inananların ibadetlerine yönelik bir takım kuralları zikretmesi nimet kapsamında değerlendirilebilir.

Kur'an, as-ı saadet döneminde ilk müslümanların birbirlerini desteklemeleri, Allah'a ve Rasulüne imandan kaynaklanan gönül birlikteliği, aralarında oluşan iman kardeşliğini de nimet olarak değerlendirmiştir.⁴³⁷

Yüce Allah'ın elbette ki Kur'an'da nimetleri sık sık dile getirmesinin sebebi vardır. Amaç, Allah'ın yeryüzünü neden yarattığını ve yeryüzünün insana temin ettiği fayda, suyu indirip meydana getirdiği canlılık ve bu canlılığın insana kattığı faydalar gibi hayatın devamını sağlayan tabiat kanunlarından açılımlar ve genellemeler yaparak insanı, nihai neticeye ulaştırmaktır.⁴³⁸ Nimetin kaynağı Rahman olan Allah'ın sonsuz rahmeti, ayırım gözetmeksizin yarattıklarının ihtiyaçlarını karşılamak şeklinde tezahür etmektedir. Onun içindir ki bu hakikat, kainat özelinde yaratılmış tüm varlıklara hasredilecek genişlikte “*Kendi üzerine rahmet yazmıştır.*”⁴³⁹ şeklinde hayatiyet bulmaktadır.⁴⁴⁰ Yüce Allah'ın insanoğluna, rahmetinin bir tezahürü olarak nimetleri halk etmesi en nihayetinde şükür gerektirecektir. İnsan nimetlerle imtihan olmaktadır.⁴⁴¹ Ya şükredecek ya da nankörlük edip küfre girecektir. Kur'an'a göre nimetin karşılığı şükürdür. Yüce Allah, bir çok ayette maddi-manevi nimetleri saydıktan sonra “*Umulur ki şükredersiniz.*” buyurmaktadır.⁴⁴²

Rahman suresinde nimet anlamını ٱلنِّمَة kelimesi karşılamıştır. Söz konusu kelime nimet, mükemmel ve şaşılacak kuvvet anlamlarına gelmektedir. Surede “O halde rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz” ? anlamındaki tekrar ayetinde geçen kavram yer aldığı ayet dizimi bağlamında bazen nimet bazen dekudret olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴³ Ayrıca Allah'ın yarattıklarına, kudret ve rahmet nazarıyla bakmasının varlık üzerinde tek tek tezahürü nimet kavramıyla açıklanabilir. Bu bağlamda ٱلنِّمَة kelimesi, Kur'an'da yer aldığı bağlama göre tamamen olmasa dahi anlamı farklılaşan bir sözcüktür. Kelime, Rahman suresindeki tekrarları da saydığımızda toplam 34 ayette zikredilmiştir.⁴⁴⁴ Araf suresi 69 ve 74. ayetlerde “*Allah'ın nimetlerini hatırlayın*” Necm suresi 55. ayette “*Allah'ın nimetlerinden nasıl*

⁴³³Tur 52/29; Kalem 68/2

⁴³⁴Şahin, *Kur'an'da Genel Anlamalı bir Kelime: Nimet*, s. 214.

⁴³⁵Maide 5/3

⁴³⁶Maide 5/6

⁴³⁷Al-i İmran 3/103

⁴³⁸Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, Marmara Üniv.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69.

⁴³⁹Enam 6/12

⁴⁴⁰Namık Kemal Okumuş, *Lutüf Kavramı Dolayımında Şükürün Gerekli Şartları Üzerine Farklı Bir Bakış*, Kelam Araştırmaları, 2004, XII (2), s. 202.

⁴⁴¹İnsan 76/3

⁴⁴²Bakara 2/ 52-56; Al-i İmran 3/123; Maide 5/6, 89; Enfal 8/26; Kasas 28/73; Rum 30/46; Casiye 45/2

⁴⁴³Mevdudi, *Tefhîmu 'l-Kur'an*, VI/70.

⁴⁴⁴Araf 7/ 69-74; Necm 27/55; Rahman 55/ 13

şüphe edersiniz?” ve Rahman süresinde ise *“Allah’ın nimetlerini nasıl yalanlarsınız”* şeklinde gelmiştir. Kelimenin geldiği ayet ve bağlamlarını incelediğimizde Yüce Allah müşriklere seslenmiştir. Söz konusu ayetlerin bulunduğu bağlamda Yüce Allah, kudretine delalet eden nimetleri saydıktan sonra müşriklerin unutkan, hakikata şüpheyile bakan ve onu yalanlayıcı bir tavır içinde olduklarını bildirmektedir. Her ne kadar ilgili ayetlerde müşriklere hitap söz konusu olsa da yukarıda saydığımız özelliklerden dolayı inananlarında bu noktada dikkatli olmaları gerektiğini düşünebiliriz.

4.2. Rahman Suresinde Geçen Muhtelif Konular

Rahman suresini oluşturan ayetlerde geçen bazı kelime ve kavramlardan yola çıkarak, Yüce Allah’ın muradını daha iyi anlamak gayesiyle bir takım konular hakkında yapmış olduğumuz inceleme ve tespitleri bu başlık altında aktaracağız.

4.2.1. Alleme Fiili Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi ve İlim Kavramı

Bir şeyi hakikatiyle idrak etmek manasına gelen⁴⁴⁵ ilim kavramı ve türevleri, Kur’an’da oldukça yoğun kullanılmış olup, 700’ü aşkın sayıda geçmektedir.⁴⁴⁶ İlim kavramı çok geniş bir anlam alanına sahiptir. Kur’an’da ilim kavramına, zan,⁴⁴⁷ heve⁴⁴⁸ cehl⁴⁴⁹ gibi kavramlar zıt; ma’ruf⁴⁵⁰ ve hikmet⁴⁵¹ gibi kavramlar ise yakın anlamlı kavramlardır.

İlim kavramının Kur’an’da bu kadar çok zikredilmesi olağan bir durumdur. Çünkü Allah’a iman ve ilim aynı kaynaktan yani akıl ve ruhtan beslenmektedir. Bu nedenle insan ruhu ve akli Kur’an’a göre ilim fazilet ve üstünlük özelliklerindendir. Kur’an’ın gayelerinden biri de Allah’a iman eden kulların, aklını ve ruhunu kemale ulaştırmaktır. İman, bilişsel bir olgudur. Allah insanlığı dine davet ederken kitabı kullanmış ve ilmin yani bilginin devreye gireceği bir eylemle Hz. Peygamber’e *“oku”!* şeklinde hitap etmiştir.

Evrende zerreden küreye her şey birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Aynı zamanda insan başta olmak üzere tüm varlık Yüce Allah ile de ilişki içersindedir. Kur’an’a göre Yüce Allah evreni ve insanı yarattıktan sonra kenara çekilmemiş, sünnetullah doğrultusunda yaratıcı ve yaratan ilişkisi devam edegelmiştir. Yüce Allah, insana diğer varlıklardan farklı bir şekilde yönelmiştir. İnsanla olan ilişkide en belirgin eylem iletişimdir. Yüce Allah, Hz. Adem’den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’e kadar, tarihin her döneminde insanlığa vahiyle seslenmiştir. Bu iletişimin yaratıcı-yaratılan vasfını da kapsayan Rab-kul sıfatları bağlamında ilerlediğini söyleyebiliriz. İlişkinin iletişim şeklinde ilerlemesi insana ait bir takım özelliklerden kaynaklanmaktadır. Kur’an’da yer alan Hz. Adem kıssası bizlere bu özelliklerden bahsetmektedir. Şöyleki; Yüce Allah, Bakara suresi 30 ile 38. ayetler arasında, yeryüzünde bir halife yaratacağını haber vermiş, bunun üzerine melekler *“Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun”?* şeklinde cevap vermişlerdir. Devamında gelen ayetlerde *“Allah Adem’e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle*

⁴⁴⁵İsfehani, *Müfredat*, s. 719.

⁴⁴⁶Abdülbaki, *Mu’cem’ül-Müfehres*, s. 577.

⁴⁴⁷Enam 6/114-116; Yunus 10/36

⁴⁴⁸Rad 13/37; Müminun 23/71

⁴⁴⁹Nisa 4/17

⁴⁵⁰Bakara 2/89

⁴⁵¹Nisa 4/113

arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.” zikredilen ayetlerde insanı tanımlayan iki önemli özellik olduğunu tespit edebiliriz. Bunlardan birincisi fesat çıkarıp, kan dökecek potansiyele sahip olan bir varlık, ikincisi ise öğrenme kabiliyetine sahip, eğitebilir bir varlık. İnsan bilinç düzeyinde Yüce Allah’ın varlığını algılayabilecek, iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi değerlendirmeler yapabilen ve eğitildiği takdirde fikri ve de ameli noktada olumlu olanı seçme istidadını gösterebilen bir varlıktır. Halık olan Allah, yarattığı insanı en iyi tanıyandır.⁴⁵² Bu sebeple insana rahmet nazarıyla bakmış ve rab sıfatıyla yaklaşarak gönderdiği mesajlarla ona klavuzluk etmiştir. Buradan hareketle Allah’ın insanla münasebetini öğretme bağlamında değerlendirmeye çalışacağız.

علم bir şeyi hakikatiyle idrak etmek manasına gelen علم kökünden türemiş bir fiildir. Nefsin, mana-kavramları tasavvur etmek için uyanması demektir. Ta’lim manasına da gelen bu kelime mana/kavramları tasavvur etmek için nefsi uyandırmak anlamına da gelmektedir.⁴⁵³ Türkçeye bildirmek, belletmek ve öğretmek olarak çevrilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de alleme fiili 40’tan fazla yerde kullanılmıştır.⁴⁵⁴ Bu kullanımlardan Allah’ın fail olduğu ayetleri değerlendirdiğimiz zaman ilki, insanın yeryüzünde bilinçli bir şekilde varlık gösterdiği, Hz. Adem kıssasıyla başlamaktadır. Ayette öğretme fiili şöyle geçer; “*Ve Ademe isimlerin hepsini öğretti.*”⁴⁵⁵ ayette Allah’ın ilk insan Hz. Adem’e mahiyetini tam olarak bilemediğimiz bir takım şeyler öğrettiğini görürüz. Bu ayet bize insanın öğrenebilme kabiliyetinin olduğunu göstermektedir. Yani insan bilinçli ve bilgin bir varlıktır. Melekler ve diğer varlıklardan bu noktada ayrılmaktadır. Allah insana hem ilim yapma hem de sanat yapma özelliğini vermiştir.⁴⁵⁶ İnsan bilgiyani ilim öğrenir, kavrar, üretir, vasıflandırır, çoğaltır ve yorumlayabilir ve de kullanır. Bu özellikler dil yoluyla olmaktadır. Zira Allah rahmetinin ve rabb olması gereği, insana beyanı yani kendini ve idrak ettiği her şeyi ifade etme kabiliyetini bahşetmiştir. Rahman suresi dördüncü ayette Allah, “*O’na beyanı öğretti.*” buyurmuştur. Yine *alleme* fiilinin kullanıldığı bu ayetten hareketle Allah’ın –öğretme- eyleminin, insana dil yeteneğini vermesi demek olduğunu anlayabiliriz.⁴⁵⁷ Yüce Allah, insana *isimleri, beyanı* öğrettiği gibi *O kelimle yazmayı*,⁴⁵⁸ *zırh giyim sanatını*⁴⁵⁹ da öğretmiştir. Aynı şekilde Kur’an’da, Hz. Yusuf’a rüya yorumlamayı⁴⁶⁰ ve babası Hz. Yakub’a ilim⁴⁶¹ öğreten Yüce Allah’tır. Bu saydıklarımız birer kabiliyettir. Allah’ın insana yüklediği bu yetenek ve akıl sorumluluklarını da beraberinde getirir. *O insana bilmediğini öğretmiştir.*⁴⁶² Bilgiyi elde etme yeteneğine sahip her varlık eşyayı kullanma, ona hükmetme nimetine erişir. Bu özelliğiyle yeryüzünde varlık bulan insan oraya hükmedecek, orda medeniyetler kuracaktır.⁴⁶³ İşte bu noktada Allah-insan ilişkisi öğretme bağlamında farklı bir boyut kazanır. Artık Allah, insanın hem yaratıcısı hem de Rabbidir.⁴⁶⁴ İnsan da Allah’ın hem yarattığı hem

⁴⁵²Mülk 67/ 14

⁴⁵³İsfehani, *Müfredat*, s. 719.

⁴⁵⁴Abdülbaki, *Mu’cem ’ül- Müfehres*, s. 582.

⁴⁵⁵Bakara 2/31

⁴⁵⁶Hüseyin Atay, *Allah’ın Halifesi İnsan*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 1970, XVIII/76.

⁴⁵⁷Bkz; Beyan kavramı.

⁴⁵⁸Alak 94/4

⁴⁵⁹Enbiya 21/80

⁴⁶⁰Yusuf 12/37

⁴⁶¹Yusuf 12/67

⁴⁶²Alak 94/5

⁴⁶³Hud 11/61

⁴⁶⁴Rab kavramı, terbiyenin ism-i faili olan mürebbi anlamında kullanılır. Bu rab kelimesinin terbiye ile alakası bulunan, emretme, yasaklama, teşvik, korkutma, ödüllendirme, kınama, yardım manalarını tam

de kuludur. Bu ilişki ilk insan Hz. Adem'den başlayarak *nübüvvet* müessesesi şeklinde kendini göstermiştir. Yüce Allah, insanın rabbi olarak onun hayr ve iyiliğe meyyal fitratını bozmadan yaşam sürdürebilmesi için kitaplar göndermiş böylelikle insanı terbiye etmiştir. Bu terbiye ve eğitim kıyamete kadar devam edecektir.⁴⁶⁵ Allah'ın kullarını peygamberler vasıtasıyla vahiyler gönderip terbiye etmesi (eğitmesi, öğretmesi) epistolojik manada bir terbiyedir.⁴⁶⁶ Örneğin Yüce Allah, insana Kur'an'ı öğretmiştir.⁴⁶⁷ Hz. Muhammed'e kitap ve hikmeti vermiş, O'na bilmediklerini öğretmiştir.⁴⁶⁸ Hz. Peygamber, vahiy gelmeden önce gerek din ve gerekse dünyanın geçmişi, o günü ve geleceği konusunda bilmediği bazı şeyleri sonradan vahiy yoluyla Yüce Allah'tan öğrenmiştir.⁴⁶⁹ Hz. Peygamber, bu öğrendiklerini tüm insanlığa tebliğ etmiştir. Aynı şekilde Allah, Hz. İsa'ya kitabı, Tevratı ve İncili öğretmiştir.⁴⁷⁰ Yüce Allah, peygamberleriyle inananlara ibadet ve taate ait bilgileri,⁴⁷¹ gaybe ait bilgileri (kıyamet, hesap, cennet, cehennem) de öğretmiştir.

Allah'ın öğretmesi, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, temizi pisten, helali haramdan ayırt edecek ilahi kaynaklı bilgilerle, peygamberler vasıtasıyla insanlığı terbiye etmesi demektir. Böylelikle insanoğlu meleklerin itirazlarındaki fesat ve kan dökücü sıfatlarından uzak, dünya ve ahirette huzur ve saadeti yakalamış kamil bir birey ve toplum olarak varlığını, özüne yakışır bir biçimde sürdürebilecektir.

4.2.2. Tekrar Ayeti ve Diğer Ayetlerle Bağlam ilişkisi

Bu başlık altında, surenin üçte ikisini oluşturan tekrar ayeti, tekrarların Kur'an'daki yeri ve surede söz konusu ayetin diğer ayetlerle bağlamsal ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

4.2.2.1. Kur'an'da Tekrarın Kullanımı

Kur'an'ın üslup özelliklerinden birisi de tekrarlardır. Bu bağlamda kısaca tekrar ve Kur'an'da tekrar üslubunun kullanımından bahsedeceğiz.

Allah ve insan ontolojik olarak fakrlı düzlemlerde olmasına karşın, Yüce Allah'ın, insanla iletişim kurarken, insanın anlayabileceği şekilde, onun alışkın olduğu bir dil ve üslup kullandığını söyleyebiliriz. İlahi kelamın ilk muhatapları, şifahi dil geleneğinin hakim olduğu bir toplumdur. Bu bağlamda Kur'an, her ne kadar yazılı bir metin olsa dahi, üslup ve içerik bakımından şifahi hitap özelliklerini taşıdığını ifade edebiliriz. Söz konusu özelliklerden birisi de tekrarlı anlatımdır. Sözün daha iyi anlaşılabilmesi için muhataba bazı kelime ve sözcüklerin tekrar edilmesi veya söylenen sözün önemini artırmak için tekrarlara başvurulması sözlü bir hitapta bulunan bir takım anlatım özellikleridir.⁴⁷² Kur'an'ın tedricen nazil olması, kâfirlerle şiddetli bir mücadeleye girmesi ve mesajlarının yerleşmesini gözönünde bulundurduğumuzda

anlamıyla içermesindendir. Bu durumda rabb, terbiyenin bütün fereklerini taşıyan bir mürebbi demek olurki netice itibariyle rabb, mutlak manada *mürebbi* demektir. (Yazır, *Hak dini Kur'an Dili*, I/124)

⁴⁶⁵ Bakara 2/155; Araf 7/168; Enbiya 27/35; Hud 11/7; Mükl 67/2

⁴⁶⁶ Aydın Temizer, *Kur'an'da Rab Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2013/1, (44) s. 60.

⁴⁶⁷ Rahman 55/2

⁴⁶⁸ Nisa 4/113

⁴⁶⁹ Diyanet, *Kur'an Yolu*, II/109.

⁴⁷⁰ Maide 5/110

⁴⁷¹ Bakara 2/239; Maide 5/4

⁴⁷² Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 208.

tekrarın gerekli bir anlatım özelliği olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁷³ Kur'an, nazil olduğu dönem sözlü kültüre sahip olan Arapların öteden beri alışkın oldukları tekrar üslubunu daha güzel ve daha cazip bir şekilde devam ettirmiştir. Cahiliye insanının Hz. Peygamber ve İslam'a karşı takındıkları inkarcı tutuma cevap olarak verilen tenbih ve sözlerin önem derecesini yükseltmek, hüküm ve ifadelerin kuvvetini arttırmak için kelimelerle ayetlerin tekrarını arttırmaktan daha tabii bir şey olamazdı.⁴⁷⁴

Zerkeşi (ö. 794/1392), *Burhan* adlı eserinde tekrarlar başlığı altında bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde tekrarın belâğat açısından “ uyarı, tekit, terdid ve sözün uzamasından dolayı meramın unutulma riskini ortadan kaldırma” gibi faydalarının olduğunu Kur'an'dan örnekler vererek açıklamaktadır. Tekrarın fesahat üslubundan olduğunu ve Arapların da bu üslubu kullandığını belirtir. O'na göre tekrar faydalıdır.⁴⁷⁵

Kur'an evrensel bir kitaptır. Okunmak, anlaşılacak ve yaşanmak için vardır. Kimi insan ilk okuduğu zaman hemen anlar, hülâsa ve muciz bir kelimayla yetinirken kimi insan da kısa öz konuşmayla yetinemez ve bir kaç defa tekrar edince anlar. Her iki kimse de Kur'an'dan istifade eder. Dolayısıyla tekrarlar, ikinci kategorideki insanların tabiatını tatmin edecek ayrı bir özelliktir.⁴⁷⁶ Kur'an da bazen bir kelime, bazen bir kıssa, bazen de ayet tekrarı yapmıştır.⁴⁷⁷

Kur'an, tekrarlı anlatımieğitsel bir metod olarak kullanmıştır. Yüce Allah'ın, tekrarı kullanım amaçlarından biri, unutma özelliğine sahip insanın dikkatini sürekli arzu edilen yere çekmek, bir diğeri ise bilgilerin insan zihnine yavaş yavaş yerleşmesini sağlamaktır. Sure içinde bir kelime veya bir ayetin tekrarı muhatabın o konuya dikkat kesilmesini sağlarken, tekrardan doğan işitsel ahenkte muhatabın konuya ilgisini arttırmıştır.

Edebiyat açısından tekrarın, anlatım ve dilde önemli bir yeri vardır. Duygu ve düşüncelerin aktarımında güçlü ve etkileyici bir anlatım sağlayabilmek için insanoğlunun bulduğu araçlardan, yararlandığı anlatım yollarından biriside tekrarlardır. Her türlü dil ürününde karşımıza çıkan ses, ek, sözcük vb. gibi tekrarlar, anlatım gücünü arttırıcı bir nitelik taşır. Sözleri hatırd tutabilme, kalıcılık sağlama, kısa yoldan amaca ulaşma, oluşturduğu melodi nedeniyle insana zevk verme gibi nedenlerle tarih boyunca tekrarlarla ahenk sağlanmış; mesajların ezberlenmesi amaçlanmıştır.⁴⁷⁸ Özellikle sözlü dil ve kültürde yaşayan toplumlarda bilgilerin ezberlenmesini kolaylaştıran tekrarların kullanılması normal bir durumdur.⁴⁷⁹

Kur'an'da tekrarları manevi ve lafzî olmak üzere iki başlıkta incelemek mümkündür. Manevî tekrar, bir konuyu muhtelif yerlerde farklı lafızlarla yeniden anlatmaktır. Kıssalar, kıyamet, cennet ve cehennem tasvirleri birer manevî tekrar örneğidir.⁴⁸⁰ Lafzî tekrar ise, Kur'an'daki bir kelime,⁴⁸¹ cümle veya bütün bir ayetin aynıyla yinelenmesidir.⁴⁸² Yüce Allah'ın, Rahman suresinde kullanmış olduğu tekrar

⁴⁷³ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, s. 79.

⁴⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 173.

⁴⁷⁵ Zerkeşi, *el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an*, III/12-38.

⁴⁷⁶ İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 345.

⁴⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, s. 173.

⁴⁷⁸ Kerime Üstünova, *İletişim Açısından Ters Tekrar*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül), s. 3017-3027'de yayımlandı.

⁴⁷⁹ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, s. 75.

⁴⁸⁰ Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Roteriği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 39.

⁴⁸¹ Karia 101/1-2-3; Kadr 97/1-2-3

⁴⁸² Muminun 23/36; Tekasür 102/2-3

uslubunu, Mürselat, Şuara ve Kamer surelerinde belli aralıklarla ayetleri beş ve beşten fazla olmak üzere lafzen tekrar ederek⁴⁸³ kullandığını söyleyebiliriz.

Kur'an, muhataplarını bir taraftan müjdelirken bir taraftan da uyarmaktadır.⁴⁸⁴ Bu noktadan hareketle, ilahi mesajın farklı lafızlarla tekrar ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle inanmamakta ısrar edenleri Allah, birçok kez ayetleriyle ikaz etmiş ve azabın şiddetiyle tekrar tekrar uyarmıştır.⁴⁸⁵ Aynı şekilde cennet tasvirleri de değişik lafızlar ve anlatımlar kullanılarak, sıkça tekrar edilmiştir. Muhatapları iman etmeye özendirici ifadeleri bir çöksurede görebiliriz. Bu şekil tekrarlar manevi tekrar örnekleridir.

Kur'an'da bir ifadenin tekrar kullanım amacı bazen pekiştirme, sözün anlamını kuvvetlendirmek ve vurgulamak için olduğunu görebiliriz. Örneğin İnfitar suresi 17. Ayette Yüce Allah, "*Hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin.*" buyurduktan sonra akabinde gelen ayet, lafzen bir tekrarla sözün anlamını pekiştirmiş ve anlamı kuvvetlendirerek "*Evet, hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin?*" şeklinde tekrar kullanılmıştır. Tekrarın, te'kit amacıyla kullanımını Müddesir suresi 18 ve 19. ayetlerde de görebiliriz.

Kur'an'da sözün uzamasından dolayı unutmaya riskini ortadan kaldırmak yahut sözün önem ve değerinden dolayı sözü yenilemek amacıyla tekrarlar yapılmıştır. Örneğin; Nahl suresi 110. ayette Yüce Allah, "*Bilesin ki Rabbin eziyetlerle sılandıktan sonra yurtlarından göç edenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır. Artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.*" buyurduktan dokuz ayet sonra "*Artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.*" lafzını tekrar etmiştir.

Kur'an'da her bir tekrarın kullanım amacını, içinde bulunduğu ayet grubunun mana bütünlüğünü değerlendirmeden tespit etmemiz söz konusu olmayabilir. Müfessirlerin ayetleri tefsir ederken gözönünde bulundurmaları gereken önemli usullerden birisi de siyak kavramıdır. Tekrar eden ayet veya kelimeleri tefsir ederken, bulunduğu bağlam doğrultusunda değerlendirmek gerekmektedir. Siyak kavramı, sözün öncesine, sonrasına, söyleniş tarzına, söylendiği ortama ve söyleniş şekline bakarak sözün hangi anlamda kullanıldığını tespit etme durumunu ifade eder.⁴⁸⁶ Türkçede siyakın karşılığı bağlamdır. Bağlam, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda birimi etkileyen, onun anlamını değerini belirleyen birim veya birimler bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸⁷ Rahman suresinde, defalarca zikredilen ayetin gereksiz bir tekrar olmadığını aksine Allah'ın bu kadar tekrarı yapmasının amacını görebilmek için; ayet geçtiği bağlamla değerlendirildiğinde ayetin lafzen tekrar edilmesine rağmen bulunduğu bağlamın etkisiyle, her defasında lafızlara canlılık geldiğini, bir önceki ayetin devamı olarak işlevinin farklılaştığını görebiliriz. Çünkü ifade ve kelimelerin her kullanımda anlamını belirginleştiren asli unsur bağlamdır.⁴⁸⁸

Kur'an'da, tekrarlı anlatım hakkında bu genel bilgileri verdikten sonra Rahman suresinde tekrar ayetinin işlev ve amacından hareketle bulunduğu bağlamı da dikkate alarak tespitler yapmaya çalışacağız.

⁴⁸³Şuara 26/9-68-104-122-175; Mürselat 77/15-19-24-28-34-37-40-45-47-49; Kamer 54/ 16-21-30-37-39

⁴⁸⁴Fussilet 41/ 4

⁴⁸⁵Bakara 2/206; Al-i İmran 3/12; Tevbe 9/35; Yasin 36/63 vb.

⁴⁸⁶Ali Bakkal, *Kur'an'ı Anlamada Siyak- Sibakin Önemi*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul, 2009, s.14.

⁴⁸⁷Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1988, s. 128-129.

⁴⁸⁸Guiraund Rierre, *Anlam Bilim*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1999, s.42

4.2.2.2. Rahman Suresinde Ayetlerin Tekrar Amacı ve Bağlam İlişkisi

Rahman suresinde toplam 31 defa zikredilen ayeti incelediğimizde; söz konusu ayettemuhatabın tesniye “كما” kalıbıolduğunu ve ayetin soru formunda geldiğini, ayrıca “ف” bağlacı ile kendinden önceki ayet ya da ayet grubuna bağlandığınıifade etmemiz mümkündür. Daha önceki bölümlerde açıkladığımız gibi surenin nüzul sebebine ilişkin müşriklerin“*Onlara Rahman’a secde ediniz denildiği zaman. Rahman’da neymiş?*”⁴⁸⁹ demiş olmaları surenin ve tekrar ayetini anlamamız noktasında önemli bir ayrıntı olmaktadır. Yüce Allah, kendi varlığını ve birliğini, Rahman ismini şiddetle inkâr eden müşriklere cevaben, söz konusu surede Rahman’ın kim olduğunu beyan etmiş vemüşriklerin başlatmış olduğu tartışmada delillerini ortaya koymuştur. Yüce Allah, surede inkarcıların sorularına ve itirazlarına karşılık,kavli ve kevnî tüm hüccetleriyle varlığını ortaya koymuştur. Her bir delil ve hakikatleri beyan ettikten sonra, davanın şüphe götürmezliğini gözler önüne sermiş ve muhataplarına soru sorarak onlara meydan okumuştur. İlgili ayetin sık sık tekrar edilmesindeki amacın, muhatapların inkar etmekteki ısrarcı tavırlarının şiddetini kırmak ve aynı şekilde karşılık vererek, batılın üzerine giden bir üslupla hakikatleri açıklamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu haklı bir tartışmadır. Kur’an’ın, inkarcılarla tartışma yollarından birisi onların itirazlarına karşı vahiyle sunduğu delillerdir. Bu tartışma, Allah’ın mesajını yeryüzündekilere ulaştırmak ve yapageldikleri itirazları bertaraf etmek, aleyhine yapılan (tertipleri) dağıtmak ve kurulan tuzakları bozmak için yapılması zarurî olan bir iştir.⁴⁹⁰ Rahman’ın varlığı ve birliğini ispat etmek ve bunun tartışmasını yapmak için surede zikredilen deliller, muhatapları düşünmeye davet ederken, sonrasında gelen tekrar ayeti muhatabın beyninde şok dalgası oluşturup Yüce Allah’ınvarlığına iman etmeye ve O’na teşekkür etmeye davet etmiştir. Bunu yaparken “*Rabbimizin nimetleri*” izafesi “أي” soru edatı ile ara ara tekrar edilmiştir. Bunun sebebi soruların, bilinçaltında saklı olan anlamları ortaya çıkmakta ve bilincin etkin olarak harekete geçmesinde, yalın ifadelerden çok daha güçlü olmalarıdır. Birey herhangi bir soruya cevap vermese veya o soruyu düşünmemeye çalışsa dahi bir takım zihinsel süreçlerin etkisinde kalabilmektedir. İşte bu sorgulayıcı etki duyumsal arayışı teşvik etmekte ve değişme bilinçli ve etkin şekilde gerçekleşmektedir.⁴⁹¹ Bu sebepletekrar edilen ayetin soru tarzında gelmesi, muhatap açısından daha etkili olmaktadır diyebiliriz. Sorular, bir düşüncenin sonuca yaklaşmasındayardımcı olabilir. Dikkatlice seçilmiş bir soru, dinleyicinin düşünce süreçlerini hareketlendiren en etkili iletişim unsurlarından birisidir.⁴⁹² Dolayısıyla, soru formunda gelen ayet tekrar edilerek Allah’ın her türlü nimeti hatırlatılırken, inkar ile irtibatlandırılmıştır. Hayret ifadesi ile bu kadar açık delilleri“*nasıl inkâr edilebileceği*”sorusu gündeme getirilmiş ve muhatabın vicdanına, aklına ve hissiyatına rasyonel, ahlâki ve vicdani bir şekilde hitap edilmiştir. Esasen bir sözü etkili ve özgün kılan da onun bu cephesidir.⁴⁹³ Müşrik Arapların “Rahman’da neymiş?” sorusuna cevap olarak nazil olan sure, üslup ve muhteva yönünden baştan sona böyle bir soruya cevabı verir niteliktedir.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹Furkan 25/60

⁴⁹⁰Zahir b. Awad el-Elmai, *Kur’an’da Tartışma Metodları*, çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s.28.

⁴⁹¹Harry Alder, *NLP El Kitabı*, çev. Banu Irmak, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2005, s. 410.

⁴⁹²Sue Knight, *Uygulamalarla NLP*, çev. İpek G. Taffé, Sistem Yayınları, İstanbul, 2001, s.56.

⁴⁹³Gıyasettin Arslan, *Kur’an-ı Kerim’de Eyyu Edatı ve Tercümesi Problemi*, Bilimname, XV, 2008/2, s.97.

⁴⁹⁴el-Kurtubi, *el-Câmi ‘ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, IX/129;Mustafa İslamoğlu, *Kur’an Surelerinin Kimliği*, s. 429.

Genel olarak tevhid hakikatinin delilleri ve Yüce Allah'ın rahmet tecellilerinin anlatıldığı Rahman suresinde; Kur'an, insanın yaratılışı, kendini ifade etme yani beyan kabiliyeti ve Allah'ın o'na Kur'an öğretmesi başta olmak üzere, göklerde ve yerde oluşturduğu sistemden doğan çeşit çeşit nimetler (1-25.ayetler.), Allah'ın azameti(26-30. ayetler), kıyametin kopuşu ve hesap vakti (31-40. ayetler), mücrimlerin, ahiretteki halleri (41-45. ayetler), iyi kulların mükâfatları (46-78. ayetler) konu edilmiştir.

78 ayet olan Rahman suresinin üçte ikisine yakın kısmı tekrar ayetidir. Surenin adı ve ilk ayeti olan Allah'ın er-Rahman ismi, sureyi oluşturan tüm ayetlerle bağlantılı bir yapısı vardır. Hem işaretleriyle hem de fonetiğiyle kendisini takip eden materyallere yön vermektedir.⁴⁹⁵ Buradan hareketle surede tekrar eden ayet, bazen bir ayet grubuyla bazen de yalnızca bir ayetle bağlam oluşturmakta, muhatapların akıl ve idraklerini, soru sorarak onları düşünmeye sevk etmekte ve bu şekilde surenin başında bulunan Allah'ın er-Rahman ismine yönlendirmektedir. Zira surede Rahman isminin tüm ayetlerle kurduğu bağlantıyı sağlayarak canlı tutan lafzen tekrar edilen ayettir. Böylece ayetlerde, insan başta olmak üzere tüm mevcudatın yaşamı için gerekli olan birbirinden farklı nimetler zikredilerek bu nimetlerin yaratıcısı olan Yüce Allah, her defasında tekrar eden ayetle kullara hatırlatılmakta, hafızalarında yer bulmaktadır.

Surenin konu akışına baktığımızda ilk 25 ayet dünyanın faniliğine rağmen, insanoğlunun ve diğer yaratıkların (cin) var olabilmesi ve varlıklarının devam etmesi için gerekli olan nimetlerden bahsetmektedir. Bahsi geçen bölümde, sayılan nimetler aynı zamanda Yüce Allah'ın varlığının ve tevhidindelilleridir. İlk tekrar, 13. ayetin tekrarı olarak 16. ayette zikredilmiştir. Çeşit çeşit nimetler hatırlatıldıktan sonra 16, 18, 21 ve 25. ayetlerde Allah, kudret ve rahmetinin delili olan onca nimet bağlamında muhataplarına “*O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edersiniz*”? sorusunu yöneltmiştir. Müfessirler, bir ila 12. ayetlerin içerisinde zikredilen nimetlerin ehemmiyetini ayrıntılı olarak tefsirlerinde açıklamışlardır. Rahmet ve ihsanı kaynaştırıp duran Allah'ın rahmetinin sonsuz tecellisi olarak bu kadar aşık olan ve “siz ey insan ve cin toplulukları bu nimetlere dalmış durumdayken nasıl olur da, bu nimetleri yalanlayabiliyorsunuz”? bağlamında ayeti tefsir etmişlerdir.⁴⁹⁶ Ayetlerde zikredilen nimetler birer kudret ve rahmet nişanesi yani delilidir. Kulların bu nimetler karşısında iman edip Allah'a şükretmeleri gerekirken onlar inkâr yolunu seçmişlerdir. Alusi, tekrar ayetinin inkarcıları tertip ve kınamaamacıyla geldiği görüşündedir.⁴⁹⁷ Tekrar eden ayette tescilleme, belgeleme ve tanık tutma amacıyla soru sorulmaktadır. Çünkü hiç kimse dili ile yalanlasa bile Allah'ın Rahman sıfatını fiili olarak yalanlayamaz.⁴⁹⁸ 14 ve 15. ayetlerde, hem insan hem de cin'in nasıl bir maddeden yaratıldığını Yüce Allah belirtmektedir.

Bu fasılalardaki tekrar için Sabuni; pekiştirme, uyarma ve teşvik amaçlı olduğunu belirttiikten sonra İbn Kuteybe(ö. 276/889)'den şu yorumu nakletmiştir: “Bu tekrar sadece, nimetlerin farklılığındandır. Her bir nimeti zikrettikçe, ardından bu ayet tekrarlanmıştır. Ayetin tekrar edilmesi azarlamak ve kınamak içindir.”⁴⁹⁹ İlim, hikmet,

⁴⁹⁵ Hayati Aydın, *Esmâ-i Hüsnâ Ve Kur'andaki Bağlam İlişkisi*, İslami Araştırmalar, 2012, XXIII (3) s.120'den naklen; Abdulhalem M.A.S, *Context And internal Relationships: Keys To Quranic Exegeses, a study of Surat er-Rahman/Approaches to The Quran*, Edited by.G.R Hawting And Abdul-kader A Shareef, Newyork, 2002, s.75-76.

⁴⁹⁶ İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, XIV/7641; Alusi, *Ruhu'l- Meani*, XIV/104; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/ 101; Sabuni, *Saffetü't-tefasir*, III/295; Kutup, *Fizılal-il- Kur'an*, XIV/218; Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, VI/76.

⁴⁹⁷ Alusi, *Ruhu'l- Meani*, XIII/104.

⁴⁹⁸ Kutup, *Fi Zilal*, XIV/218.

⁴⁹⁹ Sabuni, *Saffetüt-Tefasir*, III/295.

merhamet ve kemal derecesindeki yaratıcı kuvveti olmadan insanı nasıl yaratabilirdi? Kurtubi'ye göre bu bağlamdaki tekrar; tekid ve ayetlerde sayılan nimetleri, itiraf ettirmekte kullanılan mübalağa içindir. Ayrıca tek tek mahlûkattan onları haberdar etmek suretiyle de onlara karşı delillerini ortaya koymaktadır.⁵⁰⁰

15 ila 25. ayetlere dair müfessirlerin yorumları ise şu şekildedir; yarattığı varlıklar için her türlü uygun ortamı hazırlaması, Allah'ın rahmet, rububiyet ve hikmetidir.⁵⁰¹ Zikredilen nimetlerde cin ve insanlar için sayısız menfaatleri vardır. Bu nimetlerden istifade edip hala nimetleri var eden yaratıcıya iman etmeyenlere şaşkınlık ve hayretle soru sorulmaktadır. Zuhayli (ö. 2015)'ye göre; nimetleri itiraf ettirmek ve bunları inkâr edenleri azarlamak için Allah her nimetin ardından "*O halde Rabbinizin nimetlerinin hangisini yalanlayabilirsiniz?*" ayetini tekrar etmiştir.⁵⁰² Bu imkanlar yalanlanamayacak ve inkar edilemeyecek derecede önemli ve belirgin olduklarından dolayı Yüce Allah yine soruyor: "*Peki, Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?*" İlk 25 ayeti incelediğimizde kozmik deliller, duylara hitap eden deliller ve canlıların menfaatine sunulan nimetler sıralanmıştır. Daha sonra lafzen tekrarlanan ayetin, bulunduğu bağlam doğrultusunda kullanımı değişmektedir. Her defasında Allah'a imanı kabul edip, O'nun varlığını inkâr etmekten kaçınılması gerektiği hatırlatılırken, bazen uyarı bazen kınama bazende nimetlere şükürün kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır.

Yüce Allah, surenin ilk pasajında varlığına ve birliğine dair delilleri sunduktan sonra, 26 ila 30. ayetler arasında kendi ihtişamını ve nüfuzunu gözler önüne sermektedir. Bu noktada, fani âlemin sayfası kapatılıyor. Tüm yaratıkların karartıları gözlerden kayboluyor. Geçiciliğin ve yok oluşun gölgesini gözlemekte olan insan idrakinde *kalıcılık* realitesi yerleşiyor.⁵⁰³ Taberi, yukarda zikredilen ayetleri tefsir ettikten sonra "O halde ey insanlar ve cinler topluluğu, Allah'ın sizin işlerinizi sevk ve idare etmesi ve yaratılanların üzerinde devamlı olarak tasarrufta bulunması nimetlerinden hangisini inkâr edersiniz?" şeklinde ilişkilendirerek, bu bağlamda Rahman'ın güç ve kudretini de nimet kategorisinde değerlendirilmiştir.⁵⁰⁴ Bu pasajdaki ayetlerin tekrar kullanımı, muhatapları uyarma ve şükre sevk etme, amaçlı olabilir. Çünkü Yüce Allah'ın bizatihi kendini, biz insanlara hem kevnî hem de kavli ayetlerle tanıtması nimetlerin en büyüğüdür. Surenin bu bölümünde kendi zatından bahseden Yüce Allah, özellikle kafirlere tekrar hatırlatma yaparak hala inkâr etmelerinin anlamsızlığını vurguluyor. Allah'ın merhameti ve azametinin karşılığında peygamberini yalanlamak yerine Allah'a şükürün ve teslimiyetin gerekli olduğunu belirtiyor. Yazır, bu bölümde ayetin tekrar tekrar kullanılmasının nedenini, kulları nimetlere teşvik etmek olduğunu söylerken şu ifadeleri kullanır; "*Siz kendiniz hep fani olduğunuz halde, sizin yok oluşunuzdan sonra bile size ikram edecekken -O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz-?*"⁵⁰⁵

Surenin 31 ila 40. ayetlerinin geçtiği bölümde dünya nimetleri son bulmaktadır. Allah, hesap gününe ayetlerini şahit tutmaktadır. Daha sonra tevhid hakikatini inkâr edip yalanlayanların sonunu betimlemektedir. Alusi, Rab kelimesine izâf olan "كما" zamirini yukardaki *sorumluluk yüklenmiş iki varlık* (sakaleyn)'e atıfta bulunarak tekrar ayetindeki muhataplar olduğunu söyler.⁵⁰⁶ Aynı görüşü birçok müfessir

⁵⁰⁰ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/134.

⁵⁰¹ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, VI/76.

⁵⁰² Vehbe Zuhayli, *Tefsir'ül- Münir*, çev. H. Aslan, A. Efe, İ. Kutluay, N. Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul, XIV/177-178.

⁵⁰³ Kutup, *Fi Zilal*, XIV/226.

⁵⁰⁴ et-Taberi, *Camî'u'l- Beyan*, VII/103.

⁵⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/108.

⁵⁰⁶ Alusi, *Ruh'ul- Meani*, XIII/104.

desteklemektedir.⁵⁰⁷ 31. ayette hesap sorma vaktinin geldiğini hatırlatan Yüce Allah hemen arkasından tekrar ayetiyle muhataplarını gerçeklerle yüzleştirip, onları uyarmaktadır. 32. ayet ve bu bağlamda tekrar ayetini Yazır, her nereden bakılırsa bakılsın, Yüce Allah'ın egemenlik ve otoritesinin sınırlarından çıkılamayacağı halde, hala O'na karşı nankörlük yapmaya nasıl cesaret edebilirsiniz? şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁰⁸

35 ila 45. ayetlerin kapsamında müfessirler tekrar ayetin bağlamını şu şekilde dile getirmişlerdir; Şimdi alay ettiğiniz günü nasıl yalan sayacaksınız? Birbirinize yardım edemeyeceksiniz! o halde neden inkâr yolunu seçtiniz? Yaptıklarınızın karşılığında cezayı hak etmişken nasıl olurda inkâr edersiniz?⁵⁰⁹ Söz konusu ayetlerde inkarcıların ahirette görecekleri cezadan bahsedilmektedir. Yüce Allah, cezayı hatırlatarak, ceza gerektirecek fiillerden kulları sakındırmak istemiştir ki, bu da bir nimettir. Şimdi Allah'ı ve Rasulünü yalanlayanlar, o gün gelip çatığında şaşkınlık içinde olacaklardır.⁵¹⁰ Tekrar ayetinde Allah'ın celalinden nasıl korkmaz, ikramına nasıl talip olmazda nimetlerine nankörlük edersiniz? Şeklinde uyarı, tehdit ve minnetmevcuttur.⁵¹¹

Surenin ilk (1-25) bölümü, Yüce Allah'ın insan için özenli davrandığını ve dünyanın tüm nimetlerinin, O'nun rahmetinin bir tezahürü olduğunu beyan ederken 45 ila 78. ayetlerin geçtiği son bölümde ise ahiret nimetleri zikredilmektedir. Dünya hayatında bu kadar ikram eden, Rahman'ın acaba kendine inanan, ilahi mesajı yalanlamayan ve O'na teslim olarak şükrünü göstermiş kullarına uhrevi ikramı nasıl olacak? İşte Rahman suresinin bu bölümünde Yüce Allah'ın, ihsan sahibi kullarına ikram ve cömertliği sahnelenmiş, görsel duyulara hitap eden bir üslupla anlatılmıştır. Yüce Allah, ahiret nimetlerini tek tek açıkladıktan sonra, sanki bu ikrama mazhar olmuş kullarına yönelerek *“Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz”* ?sorusunu soruyor. Dünyada hakke'l yakın iman eden kullar artık Allah'ın onlara vaadi olan ahiret nimetleri ayne'l yakın olarak görebiliyorlar. Cennet nimetlerinin anlatıldığı bu bölümde inkârın imkânsızlığı sabit oluyor. Yüce Allah, ahiret nimetlerinin dünya nimetlerinden daha değerli ve asıl gayret edilesi nimetlerin ahiret olduğunun bir nevi altı çizmek istiyor. Surede bahsedilen nimetler yalanlamayı ve inkârı değil aksine hamd ve şükrü gerektiriyor.⁵¹² Bu bağlamda Yüce Allah, muhataplarına tekrar tekrar soruyor; *“Peki, Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?”* şekline zikrederek muhataplarını düşünmeye davet ediyor ve sonradan pişman olacakları şeyleri yapmamaları için uyarıyor diyebiliriz.

Rahman suresi, içerik ve üslup yönünden nazil olduğu dönemin tüm özelliklerini taşımaktadır. Söz konusu sure, sözlü bir hitap şeklindedir. Sureye giriş, konu akışı, fasılalardaki uyum ve tekrarların verdiği ahenk surenin dikkat çeken özelliklerindendir. Kur'an'ın en fazla tekrarı olan *“O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz”*? ayeti tam 31 defa tekrar edilerek sureye her defasında bir canlılık katmış, muhataplarına doğru düşünmeyi anımsatmak amacıyla sürekli yinelenmiştir. Sure boyunca zikredilen iman delilleri ve tekrarlanan ayet, muhatap kitleyi iman etmeye ve tefekküre davet

⁵⁰⁷Taberi, *Camiu'l- Beyan*, XIII/153; Razi, *Mefatih'ul-Gayb*, XXIX/99; el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/134; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/99; Kutup, *Fi Zilal*, XIV/218.

⁵⁰⁸Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/111.

⁵⁰⁹Alusi, *Ruh'ul- Meani*, XIII/109; Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VI/80.

⁵¹⁰Kaf 50/5

⁵¹¹İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, XIV/ 7657; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/110-111.

⁵¹²Zuhayli, *Tefsirü'l- Münir*, XIV/171.

ederken, bir yandan da iman ehlinin inanç motivasyonlarını canlı tutmayı amaçladığını söyleyebiliriz.

Surenin bir parçası olan tekrar ayetleri lafzen tekrar edilmiştir. Bulunduğu ayet grubunun bağlamında farklı amaçlara hizmet etmiştir. Suresinin anlam örüntüsüne baktığımızda Yüce Allah'ın varlığı ve tevhid hakikatleri tek tek delillendirilerek Allah'ı ve peygamberini inkar etmenin ne vahim bir hata olduğu beyan edilmiştir. Bir kısım müfessirler ayeti bulunduğu bağlamla ilişkilendirerek her tekrarda tefsir ederken, bir kısım müfessirler ise ilk tekrarı tefsir ettikten sonra açıklamasını yapmamışlardır.

Tekrar ayetleri, içinde bulundukları bağlamlarıyla değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir.

1. Tekrar ayeti surenin ilk bölümünde, bulunduğu bağlamda inkârcıları kınama ve tertip amacıyla kullanılmakla birlikte tüm insanları derin düşünceye davet ettiğini söylenebilir.
2. Ayetlerde beyan edilen nimetler bağlamında tekrarın kullanım amacı farklılaşmaktadır. Bazen amaç, nimetlerin sahibinin Allah olduğu vurgusu yapılırken bazen de nimetler sıralandıktan sonra tekrar eden soruylamuhataplar hakikate şahit tutulmuşlardır.
3. Yüce Allah'ın, kendi azamet ve ihtişamını zikrettiği bölümde tekrarın pekiştirme ve anlamı tekit etme amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Bu bölümde inkâr edenler bir kez daha akli selim düşünmeye davet edilirken, tekrar eden ayet iman eden kullar için, Allah'a şükür noktasında bir teşvik olmaktadır.
4. Ceza ve hesap gününün zikredildiği ayetler bağlamında tekrar, muhataplara vaad edilen günü hatırlatma amaçlıdır. Allah ve Rasulu'nu yalanlamanın cezası kısa ayetlerle açıkladıktan sonra uyarı ve tehdit amacıyla tekrar ayeti yinelenmiştir.
5. İhsan sahibi kullara verilecek ahiret nimetlerinin anlatıldığı son bölümde ise bazı ayetler, cenneti tasvir ederken farklı lafızlarla mana tekrarı yapıldığını söyleyebiliriz. Lafzen yapılan tekrar ödülün büyüklüğünü ve vaadin gerçek olduğunu vurgularken, yinelenen ayetin ahiret nimetlerine teşvik amacıyla tekrar edildiği söylenebilir.

4.2.3. İki Doğu ve İki Batının Rabbi

Yüce Allah, surenin ilk fasılasında kudret ve rahmetinin tezahürü olan yer ve gökyüzü nimetlerinden bahsetmiştir. Hemen sonra 17. ayette iki doğu ve iki batının Rabbi olduğunu bize bildirmektedir. Söz konusu ayetin, iki doğu ve iki batının rabbi terkinde geldiğini görürüz. Kur'an'da, dört ayet daha aynı formdagelmektedir. Bu ayetlerden ikisi⁵¹³ *doğu, batının ve arasındakilerin Rabbi*, Saffat suresi beşinci ayette *doğuların Rabbi* ve Mearic suresi 40. ayette ise *doğuların ve batıların rabbine yemin ederim* terkinde gelmiştir. Yine Bakara suresi 115 ve 142. ayetlerde doğu ve batının Allah'a ait olduğu beyan edilmektedir.

Rahman suresinde söz konusu ayette yer alan iki doğu ve iki batı kavramlarından kastın ne olduğuna ilişkin müfessirlerin belli başlı yorumları şunlardır:

- a) Güneşin ve ayın doğuş ve batış yerleri,⁵¹⁴

⁵¹³Müzzemmil 73/9; Şuara 26/28

⁵¹⁴Razi, *Mefatih'ul-Gayb*, XXIX/88; el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, IX/ 136; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/101.

- b) Güneşin kış ve ilkbahar mevsimleriyle yaz ve sonbahar mevsimlerinde doğup battığı iki uç nokta,⁵¹⁵
- c) Güneşin ve diğer gök cisimlerinin doğuş ve batış yerleri,
- d) Güneş gibi maddi, akıl gibi manevi ışık kaynaklarının doğuş ve batış noktaları veya ışıyıp sönmeleri.⁵¹⁶

Yukarıda işaret ettiğimiz yorumlardan da anlaşılacağı üzere, iki doğu ve batının ne anlama geldiğine dair mana birliği olmadığını söyleyebiliriz. Söz konusu ayette doğu ve batıdan kasıt yön olduğudur. Doğru, bulunduğumuz yerin çevren (ufuk) üzerinde gündüz-gece eşitliği sıralarında güneşin doğduğu yerdir. Batı ise bu sıralarda ufuk çizgisinde güneşin battığı yerdir. Dünya güneşin etrafında batıdan doğruya doğru döndüğü için, bize güneş doğudan batıya doğru yer değiştiriyor gibi görünür.⁵¹⁷ Dünya güneşin etrafında dönerken güneşe nisbetle aldığı konum doğudur. Karanlıkta kalan kısmı batıdır. Ayrıca kendi eksenini etrafında 24 saatlik dönüşü esnasında güneş ışığının geldiği boylamlar değiştiğinden bir anda birden fazla doğu ve batı oluşur. Ayetlerdeki doğular ve batılar bu gerçeği ifade edebilir. Dünyanın hem kendi etrafında hem de güneşin etrafında meydana gelen iki türlü hareketinden dolayı oluşan konumu itibarıyla de Rahman suresi 17. ayette söz konusu iki doğu ve iki batı kavramına ulaşılır varsayımında bulunabiliriz. Gök yüzünde bir hesapla oluşan bu hareketler ve sonuçları Yüce Allah'ın varlık nişaneleridir. İlgili ayet, “*Kur'an'da göklere ve genellikle semavi fenomenlere yapılan çok sayıdaki göndermelerden yalnızca birisidir. İnsanlığın bu devresindeki son din olarak islam aynı zamanda asli anlamda primordiyal geleneğe (ed-dini el-hanif) bir dönüştür. Kur'an'ın bir çok ayeti 'kainat kitabı' veya bakir tabiattan başka bir şey olmayan primordiyal vahye bir dönüşe işaret etmektedir. Kur'an'ın göstergeleri (âyât) Kur'an'ın sayfalarında bir kez daha aşikar hale gelmektedir. Bu yüzden bir yandan insanla öte yandan saf prensipler alanıyla ilgili olan ayetleri tamamlamak üzere sürekli kainata göndermelerde bulunulmuştur. Zaten kainat tekvini Kur'an, vahiy ise tedvini Kur'andır.*”⁵¹⁸ Bu bağlamda Yüce Allah'ın ayetleri gönderme amacına uygun olarak bizim de Kur'an'a yönelmemiz gerekmektedir. Bu yönelişin en güzel örneğini yine Kur'an'da bulmamız mümkündür. En'am suresi 75 ve 78. ayetlerde Hz. İbrahim yıldız ay ve güneşe bakarak tefekkür etmiş ve bu gök cisimlerini inceledikten sonra “*Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*”⁵¹⁹ demiştir. Yüce Allah, doğu ve batının ve de bu ikisi arasındaki her şeyin yegane rabbidir. Doğru ve batının değişmesinde, gece ve gündüzün, mevsimlerin oluşmasında insanlarda dahil tüm yeryüzü varlıkları için bir yarar vardır. Böyle olduğu halde Rabbimizin nimetlerinden hangisini yalan sayabiliriz. Her şey tek olan Allah'ın varlığına delil olurken akli selim ve düşünen insan için birer şükür ve teslimiyet sebebidir.

4.2.4. İki Deniz ve Berzah Kavramı

Yüce Allah Rahman suresinde insanın varlık bulabilmesi için yarattığı tüm nimetleri ayet ayet sıralamıştır. Öncelikle göklerden, arkasından insanın yurt edindiği yeryüzünden bahsettikten sonra 19 ila 24. ayetler arasında sıra denizlere gelmiştir. Kur'an'ın bütününe baktığımızda denizlerin Allah'ın varlığına delil olarak

⁵¹⁵et-Taberi, *Camiu'l- Beyan*, XXII/197; Zuhayli, *Tefsirü'l- Münir*, XV/ 76.

⁵¹⁶Diyanet, *Kur'an Yolu*, VII/203.

⁵¹⁷Hilmi Demirkaya, Turhan Çetin, Halil Tokcan, *İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerine Yön Kavramı Öğretiminde Kullanılabilecek Metodlar*, Gazi Eğitim Fak. Dergisi, 2004, XXIV (3) s. 41.

⁵¹⁸Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Bilim*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 91.

⁵¹⁹Enam 6/79

kullanıldığını görürüz.⁵²⁰ Biz konumuzu surenin 19 ve 20. ayetleriyle sınırlandıracağız. Söz konusu ayette Yüce Allah, iki denizi birbirine kavuşmak üzere salı verdiğini ama aralarında bir engel olduğunu beyan etmektedir. Kur'an'da aynı hususun zikredildiği ilgili ayet dışında toplam üç ayet daha bulunmaktadır. Bunlardan Fatır suresi 35/12. ayette Yüce Allah, iki denizin su yapılarından ve farklılıklarından bahsetmektedir. Diğer üç ayette ise iki denizin kavuştukları yerde birbirlerine karışmamaları için bir engel olduğu bildirilmektedir.⁵²¹ Söz konusu ayetlerden Furkan 53. ayette بِرَزْخٍ وَجُجْرًا Rahman suresi 19 ve 20. ayetlerde بِرَزْخٍ Neml suresi 61. ayette ise بِرَزْخٍ kelimeleri engel anlamını karşılamaktadır. *Berzah* kelimesi, iki şey arasını ayıran sınır, perde, engel ve geçite verilen addır.⁵²² Konuyla ilgili diğer *haciz* kelimesi de iki şeyin arasına bir şey koyarak onları birbirinden ayırmak anlamına gelmektedir.⁵²³

Şimdi Rahman suresi ve konuyla ilgili diğer ayetlerin ne anlama geldiğini inceleyeceğiz. Ayetteki iki deniz hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Gök ve yerin denizi, biri tatlı ve diğeri tuzlu deniz ki buna delil olarak Fatır suresi 35/12. ayet gösterilmektedir.⁵²⁴ Birinci su birikintisi ile deniz ve okyanuslar, öbürü ile akarsu ve nehirler kastedilmektedir.⁵²⁵

b) Yeryüzünü etrafından kuşatmış olan dış denizle, yeryüzünün kıtaları arasındaki iç deniz ki, bu iki deniz karşılaşır ama kara parçaları aralarında bir engel gibi kalır.

c) *İki doğu iki batıda* geçtiği gibi acı- tatlı, iç-dış, göksel-yersel ve hatta gerçek-mecaz *her iki çeşidiyle deniz* demek de olabilir.⁵²⁶

“İki denizi birbirine kavuşmak üzere salı vermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirlerine karışamazlar.” ayetlerinde Razi, karışma ve kavuşma ayrılmaz vasıfları olduğu halde salıverdi, fakat o ikisini tabiatlarında mevcut olan özellikten (karışmadan) alı koyarak salı verdi yorumunu yapar⁵²⁷ ve bu olayın Yüce Allah'ın kudretini ortaya koyduğunu ifade eder. Yazır, söz konusu ayetteki *berzah*ın coğrafi tanımını yaparak iki deniz arasındaki kara parçası olarak yorum getirmekle birlikte iki deniz لا يبغيان yani o engel (بِرَزْخٍ) i aşta diğerrinin yerini kapacak, özelliklerini yok edecek bir haksızlık ve saldırı yapmazlar, yapmaya meydan bulamazlar şeklinde açıklamıştır.⁵²⁸ Müfessirlerin bu hususta yapmış oldukları açıklamaları da göz önünde bulundurarak, söz konusu ayette günümüz deniz araştırmalarının ortaya koyduğu bilimsel bir gerçeğe işaret olduğu söylenebilir. Deniz ve okyanus akıntılarının oluşmasında konumuzla alakalı iki akıntı şekli dikkat çekmektedir. Bunlardan biri termohalin akıntılar diğeri ise boğaz akıntıları. Termohalin yani okyanus sularında oluşan sıcaklık ve tuzluluk değişimleri yoğunluğu etkilemesiyle bölgesel farklılıklar akıntılara sebep olmaktadır. Isınan ve yoğunluğu azalan su genişleyerek soğuk tarafa akacak, karşı yüzde soğuyan ve yoğunluğu artan su kütlesi dibe çökecek ve bu döngü devam edecektir. Yani iki su kütlesi arasında Yüce Allah'ın ayette zikrettiği gibi birbirine kavuşacak ama karışmayacaklardır. Bir diğerr akıntı boğaz akıntıları ise denizler ve okyanusları birbirine bağlayan boğazlarda meydana gelmektedir. Bazı istisnalar dışında genel kural boğazlardaki büyük su akıntıları birbirine zıt iki akıntı sisteminden oluşur. Bu iki akıntı

⁵²⁰Nahl 16/14; Lokman 31/31; Casiye 45/12.

⁵²¹Furkan 25/53; Neml 27/ 61; Rahman 55/19.

⁵²²İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, II/ 413; İsfahani, *Müfredat*, s. 135.

⁵²³İsfahani, *Müfredat*, s. 267.

⁵²⁴Razi, *Mefatih'ul-Gayb*, XXIX/88; Zuhayli, *Tefsiru'l Munir*, XV/76.

⁵²⁵Kutup, *Fi' Zilal*, XIV/ 485.

⁵²⁶Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/102.

⁵²⁷Razi, *Mefatih'ul- Gayb*, XXIX/89.

⁵²⁸Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/103.

bir ara yüzey tarafından ayrılmıştır.⁵²⁹ Böylelikle büyük denizlerin birleşim noktalarında oluşan doğal bir engel bunların terkibi özelliklerinin karışıp bozulmasını önlemekte, bu da kendilerin özgü bitki türlerinin ve hayvan türlerinin korunmasını sağlamaktadır.⁵³⁰ Bu bağlamda Yüce Allah'ın kudretiyle konulmuş bu engel karşımıza yine Yüce Allah'ın koyduğu bir tabiat yasası olarak çıkmaktadır.

Rahman suresi 19 ve 20. ayetler bağlamında iki denizin birbirine karışmasını engelleyen *berzah* kavramıyla ilgili Kur'an'ın diğer ayetlerini incelediğimizde söz konusu kelimenin farklı anlamda yorumlandığını söylememiz mümkün görünmektedir. Berzah kavramı Kur'an'da toplam üç yerde geçmektedir. Bunlardan Rahman suresi 20 ve Furkan suresi 53. ayetlerde iki denizin kavuştuğu yerde birbirlerine karışmasına engel manasında kullanılmıştır. Kavramın geçtiği diğer ayet ise Muminun suresi 100. ayettir. Söz konusu ayette kavram, müşriklerin ölüm kendilerine ulaştığında "*Rabbim der beni geri gönder! Taki boşa geçirdiğim hayatımda iyi işler yapayım*" Hayır bu onun ağzından çıkan boş bir laftan ibarettir. Onların gerisinde ise yeniden diriltilecekleri güne kadar bir engel (*berzah*) vardır." şeklinde geçmektedir. İlgili ayetten hareketle Kurtubi berzahı ölüm ile diriliş arasında bir engel bir ara yer olarak tanımlar. Ayrıca berzah alemiyle ilgili bir ayrıntıyı İmam eş-Şa'bi'den yaptığı şu nakili anlatır; İmam eş-Şa'bi(ö. 104/722)'nin yanında bulunan bir adamın "filan adama Allah rahmet etsin, o artık ahiret ehlinden oldu" demesi üzerine İmam eş-Şa'bi, "o ahiret ehlinden olmadı fakat berzah ehlinden oldu o artık ne ahiret ne de dünya ehlidir diye cevap vermiştir."⁵³¹

Istahi anlamda berzah, ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye (ba's) kadar sürecek olan ara dönem, dünya ve ahiret arasındaki alem, kabir alemi demektir.⁵³² İbn Kesir söz konusu ayeti tefsir derken kabir ve kabir azabıyla ilgili rivayetlerden bahsederek, berzah'ın kabir hayatı olduğunu belirtmiştir.⁵³³ Bu bağlamda ölümün gelmesiyle, ahiret hayatı başlayan insanın, ilk karşılaşacağı manzara berzah olarak nitelendirilmektedir.

Hz. Peygamber'in, hadislerinde mümin,kafir yahut günahkar olarak ölen kimselerin kabre girince karşılaşacakları durumlarla ilgili tafsilatlı açıklamalar mevcuttur. Bu açıklamalar, kabir suali, sorgu melekleri, kabir azabı ve kabir azabının çeşitleri, kabir nimetleri ve çeşitleri ve de kabir ehlinin salih amellerden yararlanmasıyla ilgili konular üzerinedir.⁵³⁴ Hz. Peygamber'in berzah alemiyle ilgili açıklamaları olmakla birlikte bu nevi ayrıntılar Kur'an'da bulunmadığı için, berzah hayatı ve kabir ahvaline dair meseleler, itikadi mezheplerin bir konusu olmuştur.⁵³⁵ Kur'an'ın inzali sonrasında kabir hayatı (berzah) diriliş hadisesinin bir parçası görülmüştür.Ölümle birlikte insanın yok olmayıp başka bir şekilde hayata devam ettiğikabul edilince, ölüm ve diriliş arasında yaşantı da bir problem olarak kendini göstermiştir.⁵³⁶Söz konusu problem, berzah aleminin varlığı veya yokluğuyla ilgili olup konumuzu aşmaktadır. Berzah aleminin var olup olmamasıyla ilgiliöne sürülen delillerin, kesin bir hüccete mi yoksa mebni bir hüccete mi dayanıp dayanmadığının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

⁵²⁹ Milli Eğitim Bakanlığı, *Fiziksel Oşinografi*, Meb., Ankara, 2011, s. 20

⁵³⁰ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tsz, IX/190.

⁵³¹ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, VI/454.

⁵³² Cüneyt Gökçe, *DİA*, 1992, V/525.

⁵³³ İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XI/5672.

⁵³⁴ Buhari, *Cenaiz*, No:68,82, 88, 89; Tirmizi, *Kıyamet*, No:14, *Zühd*, No: 2308, *Tefsirü'l Kur'an*, No: 3355 vb.

⁵³⁵ Cüneyt Gökçe, *DİA*, 1992, V/525.

⁵³⁶ İskender Şahin, *Kur'an'a Diriliş Gerçeği*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2013, s. 341.

4.2.5. Rahman Suresinde Kıyamet Tasvirleri

Kıyâmet kelimesi kalkmak, dikilip ayakta durmak mânasındaki kıyam kökünden isim veya masdar olup *dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma*⁵³⁷ yahut *bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması* anlamına gelmektedir.⁵³⁸ Kur'an'da kıyamet kavramı saat,⁵³⁹ yevmu'l bas,⁵⁴⁰ yevmüddin,⁵⁴¹ daru'l ahira,⁵⁴² yevmüttenad,⁵⁴³ daru'l karar,⁵⁴⁴ yevmü'l fasl,⁵⁴⁵ yevmü'l cem,⁵⁴⁶ yevmü'l hisap,⁵⁴⁷ vaid,⁵⁴⁸ yevmü'l hulud,⁵⁴⁹ yevmü'l huruç,⁵⁵⁰ vakıa,⁵⁵¹ hakka,⁵⁵² tametü'l kübra,⁵⁵³ sahha,⁵⁵⁴ ezife,⁵⁵⁵ karia⁵⁵⁶ şeklinde terkip ve isimlerle ifade edilmektedir. Dünya hayatının son bulmasından ahiret hayatına geçişi ve sonraki olacak olayları ifade eden kıyamet kavramı çok geniş kapsamlı bir kavramdır. Kıyamet olgusunu Kur'an'ın temel ve en önemli konusu olan, ahiret kavramından ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Bu kavramların içiçe geçmiş iki kavram olduğunu Kur'an'ın bütününe baktığımızda görmekteyiz. Kıyameti, ahiret kavramının anlam örüntüsünü tamamlayan bir alt kavram olarak değerlendirmek mümkündür. Ahiret hayatını cennet ve cehenneme yerleşme öncesi ve sonrası şeklinde iki merhalede düşünersek; bu haliyle kıyamet kavramının, ahiret hayatının birinci merhalesi olan cennet ve cehenneme yerleşme anına kadar olan süreye dalalet ettiğini⁵⁵⁷ söyleyebiliriz.

Yüce Allah, kıyametle ilgili bir çok anlatım ve tasvirlerde bulunmuştur. Kur'an'da kıyamet tasvirlerini üç kategoride ele aldığımızda, ilki kıyametin vukundan önceki durumla ilgilidir ki bu aşamada daha çok kıyamet alametleri, kıyametin ne zaman kopacağı ve Sûr'un mahiyeti değerlendirilir. İkinci kısım kıyamet tasvirlerinde insan ve diğer varlıkların yaşayacağı değişimden hareketle gelişen olaylar ve kozmolojik değişim anlatılmaktadır. Üçüncü kısımda ise ahiret hayatının başlangıç aşamasına ilişkin akli varlıklarla hesaplama ve sorgulama sahneleri gözler önüne serilmiştir.⁵⁵⁸

Rahman suresinde yer bulan kıyamet tasvirleri 31 ile 40. ayetler arasında geçmekte olup, yukarıda işaret ettiğimiz ikinci kısma girmektedir. Surede kıyamet hadisesiyle ilgili ayetlere baktığımızda, kainatta hüküm süren kozmolojik düzenin

⁵³⁷ İbni Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, IV/447.

⁵³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, 2001, XXIV/524.

⁵³⁹ Gafir 40/59

⁵⁴⁰ Rum 30/56

⁵⁴¹ Fatıha 1/13

⁵⁴² Ankebut 29/64

⁵⁴³ Gafir 40/ 32

⁵⁴⁴ Gafir 40/39

⁵⁴⁵ Saffat 37/12

⁵⁴⁶ Şura 42/7

⁵⁴⁷ Sad 38/53

⁵⁴⁸ Kaf 50/ 20

⁵⁴⁹ Kaf 50 /34

⁵⁵⁰ Kaf 50 4/2

⁵⁵¹ Vakıa 46/ 1

⁵⁵² Hakka 69/ 1-3

⁵⁵³ Naziat 79/34

⁵⁵⁴ Abese 80/33

⁵⁵⁵ Necm 53/57

⁵⁵⁶ Karia 101/ 1-3

⁵⁵⁷ Ali Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim'de Yevm/ Gün Kavramıyla Zikredilen Ahiret İsimleri*, Atatürk Üni.

İlahiyat fak. Dergisi, 2001, (16), s. 148

⁵⁵⁸ Abdullah Emin Çimen, *Kur'an-ı Kerim'de Bazı Kıyamet Sahneleri*, Din ve Hayat Dergisi, 2012, s. 31

olumsuz şekilde değişimi ve iradi varlık olan insan ve cin topluluklarının çaresiz durumlarına şahit olmaktadır.

Söz konusu ayetlerin ilkinde Yüce Allah, “*Ey insan ve cin toplulukları! Sizin de hesabınızı ele alacağız.*” buyurmaktadır. Bu ayette Allah’ın kullarına hesap gününü hatırlattığını ve bunu yaparkende tehditkar bir ifade kullandığını görmekteyiz.⁵⁵⁹ Ahiretten gafil olma⁵⁶⁰ ve kıyamet gününü unutup ondan habersiz kalma⁵⁶¹ insanoğlunun yanılgısı olduğunu düşündüğümüzde, söz konusu ayet bu bağlamda inananlara sorumluluk anlayışını arttırma gayesine yönelik uyarı içermektedir. Arkasından “*İş bu halde iken hala neden Rabbinizin nimetlerini yalanlamaktasınız*” tekrar ayeti gelmektedir. O dehşetli gün geldiğinde, Yüce Allah “*Ey cin ve insan toplulukları! Göğlerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.*” buyurmaktadır. Yüce Allah bu hitabında ölümden ve ilahi huzurda verilecek hesaptan kaçışın mümkün olmadığını bildirmektedir.⁵⁶² Mükellefler için kaçışın imkansız olduğunu, her nereye kaçmaya çalışılırsa çalışılsın yine Allah’ın mülküne yolun çıkacağı gerçeğini ilgili ayette ifade bulmaktadır. Buna rağmen “*Hala neden Rabbinizin nimetlerini yalanlamaktasınız*”? ayetiyle Allah, insanları bir kez daha, ileride başına gelebilecek olayları hesaba katarak yaşaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Kur’an’da kıyamet olaylarının anlatıldığı ayetlerin hemen hemen hepsinde Yüce Allah’ın, veciz tasvirler kullandığını görürüz. Bu tasvirli anlatımlar, kıyametin astronomik boyutlarda hızlı olmakla beraber belli bir zaman sıralaması içinde ve insanlar tarafından safha safha algılanacak korkunç bir olaylar zinciri şeklinde meydana geleceğini göstermektedir.⁵⁶³ Yukarıda işaret ettiğimiz ayetlerden biriside, surenin 35. ayetidir. Söz konusu ayet, kıyametin fiziki olarak nasıl olacağına dair bir takım ipuçları vermektedir. Yüce Allah, ayette “*Üstünüze ateşten yalın bir alevle (Şuvaz) kıpkızıl bir duman (nuhas) gönderilir de kendinizi koruyamazsınız.*” buyurmaktadır. Yazır söz konusu ateşi, öyle bir zehirli duman ki alevi yakar, dumanı boğar şekline tarif etmiştir.⁵⁶⁴ Dahhak, bu ateşin büyük ve kapsayıcılığını anlatmak için ateş seli tabirini kullanmıştır.⁵⁶⁵ Ateş insan ve cinleri kuşatınca, kaçmak ve kurtulmaya çalışmanın anlamsız olduğunu ayet bize bildirmektedir. Söz konusu ayetin akabinde “*Gök yarıлта, kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman.*”⁵⁶⁶ O vakit şu dünya hayatında, Hz. Peygamber’i ve vahiy nimetini yalanlamak kolaydı. Ama gök yarıлта gül gibi açıldığında inkarcılar için yalanlamak gerçekten kolay olacak mı?

Yüce Allah, Kur’an’ın genelinde kıyamet hakkında söz ederken, aynı Rahman suresinde olduğu gibi göğlerin yarıılacağından bahsetmektedir.⁵⁶⁷ Bu bağlamda yakın semada surenin beş ve yedinci ayetlerinde zikredilen hesap ve denge unsurlarının sarsılıp bozulacağını söyleyebiliriz.

⁵⁵⁹ el-Kurtubi, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Şur‘ân*, IX/141.

⁵⁶⁰ Rum 30/7

⁵⁶¹ Secde 32/14

⁵⁶² Diyanet, *Kur’an Yolu*, VIII/208.

⁵⁶³ Şakir Kocabaş, *Kur’an ve Hadislerde Kıyamet Günü*, Divan Dergisi, 2001, (2) s. 138.

⁵⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII/111.

⁵⁶⁵ İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur’an Tefsiri*, XIV/7753.

⁵⁶⁶ Rahman 55/37

⁵⁶⁷ Tur 52/39; Mürselat 77/8-9; İnfitar 82/ 1; İnşıkak 84/1

4.2.6. Rahman Suresinde Cennet Ve Cehennem

Yüce Allah'ın, Rahman suresinde beyan ettiği konulardan biri cehennem diğeri de cennet anlatımlarıdır. Bu bağlamda cehennem ve cennet konu ve kavramları hakkında Kur'an'ın'ın bütünlüğü içinde bilgiler verdikten sonra sure özelinde konuyla ilgili tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

4.2.6.1. Rahman Suresinde Cehennem Tasviri

Cehennem sözlükte Allah'ın ahirette, cezayı hak etmiş kullarına uygulayacağı azap verici ateşin isimlerinden biri olarak geçmektedir. Kelimenin etimolojik kökeni hakkında farsçadan arapçaya geçtiği söylenmekle birlikte bu durum tartışmalıdır.⁵⁶⁸ Cehennem kavramının, Kur'an'da ceza, azap ve nar (ateş) kavramlarıyla anlam bağı vardır. Söz konusu kavramlar, aynı konu içersinde birbirlerini bütünleyen kavramlardır. Cehennem kavramına karşıt kavram ise cennet kavramıdır.

İstilahî olarak cehennem, dünya hayatında iman etmeyenlerin sürekli olarak, iman ettiği halde salih amel işlemeyen kimselerinde günahları ölçüsünde, cezalandırılmak üzere kalacakları ceza ve azap yeridir.⁵⁶⁹

Kur'an'da 77 yerde geçen cehennem kelimesi, azabı hak edenlerin iskan mahalli (mesva-meva)⁵⁷⁰ olarak tasvir edilmiş, dar'ul-bevar (helak yurdu), su'ud-dar (kötü yurt), bi'sel-karar⁵⁷¹ (ne kötü karargah), bi'sel-masir⁵⁷² (ne kötü bir dönüş yeri) ve bi'sel-mihad⁵⁷³ (ne kötü bir yatak) gibi terkip ve tahvif ifade eden ünlemlerle nitelenmiştir.⁵⁷⁴ Cehennem, mücrim kulların dünya hayatında yaptıklarına karşılık görececekleri azap mekanı olmakla birlikte İslam alimleri azabın şiddetine göre cehennemi tabakalara ayırmışlardır. Cehennemdeki azap derekeleri en hafiften şiddetliye doğru, cehennem, leza, hutame, sa'ir, cahim ve haviye şeklinde sıralamışlardır.⁵⁷⁵

Kur'an'da cehennem kavramının geçtiği ayetlerden yola çıkarak cehennemi hak eden suçluların, Allah'a iftira edenler,⁵⁷⁶ Allah'ı inkar edenler,⁵⁷⁷ Allah'tan sakınmayanlar,⁵⁷⁸ münafıklar⁵⁷⁹, müşrikler⁵⁸⁰ şeytana uyanlar,⁵⁸¹ servet biriktirenler⁵⁸² ve kasten bir mümini öldürme⁵⁸³ gibi özellikleri taşıdıklarını görürüz. Bu tür özelliklere sahip kullar için cehennem vait olunan yerdir.⁵⁸⁴

Cehennemde ebedi kalma meselesi tartışmalı bir konu olmakla birlikte kavramın geçtiği ayetlerde devamlı olan bir azaptan bahsedilmektedir.⁵⁸⁵ Kur'an, cehennem

⁵⁶⁸ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, VII/103; İsfahani, *Müfredat*, s. 250.

⁵⁶⁹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.87

⁵⁷⁰ Al-i İmran 3/162; Nisa 4/97-121; Tevbe 9/73-95; Nahl 16/29

⁵⁷¹ İbrahim 13/29

⁵⁷² Al-i İmran 3/12

⁵⁷³ Bakara 2/206; Sad 38/56

⁵⁷⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an'da Uhrevi Azap Figürleri*, İslamiyat, 2002, V. (1) s. 92.

⁵⁷⁵ Bekir Topaloğlu, *DİA*, 1993, VII/230.

⁵⁷⁶ Hud 11/35

⁵⁷⁷ Al-i İmran 3/12; Nisa 4/115-140; Tevbe 9/49; İsra 17/18; Kehf 18/102-106; Zümer 39/32

⁵⁷⁸ Bakara 2/106

⁵⁷⁹ Enfal 8/36; Tevbe 9/73; Mücadile 58/8; Tahrim 66/9

⁵⁸⁰ Fetih 48/6

⁵⁸¹ Araf 7/18

⁵⁸² Tevbe 9/35

⁵⁸³ Nisa 4/169

⁵⁸⁴ Hicr 15/43; Yasin 36/63

⁵⁸⁵ Nahl 16/29; Ta-ha 20/74; Müminun 23/103; Furkan 25/65; Fatır 35/36; Mümin 40/76; Beyyine 98/6

azabının ebediliğini daha çok *huld* kavramıyla toplam üç ayette ifade etmiştir.⁵⁸⁶ Cehennemim ebedi olup olmaması gibi şuan mevcut olduğu, işleyişi gibi konular İslam alimleri arasında kelami bir problem olarak varlığını sürdürmektedir.

Kur'an'da, cehennemin tasvirleriyle ilgili ayetler, onun yapısından çok işleyişini konu edinmiştir. Örneğin Allah'ı inkar eden ve cehenneme girmeyi hak eden günahkarlara yönelik cehennem ateşinin yakıcı (harik), acıklı (elim), alçaltıcı (muhin), büyük (azim), şiddetli (şedid-eşedd), sürekli (mukim-ebka) ve uzun süreli (huld) gibi özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁷

Rahman suresinde cehennem ile ilgili ayetlerin öncesinde Yüce Allah, kıyametin kopuşundan ve sorumluluk sahibi kulların hesaba çekileceğinden bahsetmektedir. Ayetlerin sıralamasından hareketle hesaptan sonra Allah, dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olarak öncelikle cehennem azabını hak etmiş kulların halini gözler önüne sermiştir. Rahman suresi 41 ila 44. ayetlerde vurgulanan cehennem sahneleri, surede bulunan cennet sahnelerine kıyasla çok az zikredilmiştir.

“ O gün suçlular, simalarından tanınırlar da alınlarından ve ayaklarından yakalanı verir.” manasına gelen surenin 41. ayeti, cehennemdeki vahamet içeren durumun ilk habercisidir. Yüce Allah söz konusu ayette, günahkarları mücrim kelimesiyle ifade etmiştir. Mücrim kesmek, meyveyi dalından koparmak olan ⁵⁸⁸ج-ر-م kökünden türetilmiş, suç cinayet yalan vb. her türlü çirkin, zulüm ve günah olan fiilleri işleyen kimseye denir.⁵⁸⁹ Kur'an'a göre insanoğlunun en ağır suçu ya da günahı, insanın gece gündüz yararlandığı nimetlerin sahibi olan Allah'ı inkar etmesidir.⁵⁹⁰ Bu nedenle vahiyle bağını kesmiş ve sure boyunca zikredildiği gibi Allah'ı, O'nun verdiği nimetleri yalanlayarak suç işlemiş kimselerin, karşılıklarına yine kendi kazançları olarak cehennem çıkacaktır ve o mücrimler *simalarından tanınacaktırlar*. Kurtubi, “ Biz o gün günahkarları gözleri morarmış şekilde hasrederiz.”⁵⁹¹ ayetini hatırlatarak suçluların yüzlerinin nasıl bir halde olacağını tarif etmiştir.⁵⁹² Zuhayli ise mücrimlerin tanınma alametlerini, siyah yüzlü mavi gözlü olmaları,derin hüznün ve karamsarlık içinde olmalarıdır.⁵⁹³ şeklinde tefsir etmiştir. Mücrimler, yaşamları boyunca yalanlayıp durdukları cehennem azabıyla karşılaştıklarında korkudan gözleri gömgök olacaktır. Daha sonra onlar, alınlarından (perçemlerinden) ve ayaklarından yakalanacaklar ve cehenneme sürükleneceklerdir.⁵⁹⁴ Mücrimler, işledikleri suçun ağırlığı nisbetince hak ettikleri şekilde itilip kakılarak⁵⁹⁵ kınanmış ve Allah'ın rahmetinden uzak kalarak⁵⁹⁶ ve de boyunlarında halkalarla⁵⁹⁷ alınlarından ve ayaklarından yakalanıp derdest edildikten sonra cehenneme itileceklerdir. Söz konusu ayette Yüce Allah'ın, simalarından tanınacak olan suçluların nasıl yakalanacaklarını haber vermesi, onların nasıl bir zillet içersinde cezaya maruz kalacaklarını anlatmak içindir.⁵⁹⁸ İş bu haldeyken yani hakikatleri vakti geldiğinde bi zatihi yaşayacakken “Artık rabbinizin nimetlerinden

⁵⁸⁶ Nisa 4/169; Ahzap 33/65; Cin 72/23

⁵⁸⁷ Öztürk, *Kur'an'da Uhrevi Azap Figürleri*, s.93.

⁵⁸⁸ İsfahani, *Müfredat*, s.229.

⁵⁸⁹ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 484.

⁵⁹⁰ Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VI/81.

⁵⁹¹ Ta-Ha 20/102

⁵⁹² Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, VI/222.

⁵⁹³ Zuhayli, *Tefsir'ül- Münir*, XIV/189.

⁵⁹⁴ Meryem 19/86

⁵⁹⁵ Tur 52/13

⁵⁹⁶ İsrâ 17/18

⁵⁹⁷ Mu'min 40/71

⁵⁹⁸ Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/ 106.

hangisini yalanlaya bilirsiniz”? ayeti tekrar edilmek suretiyle suçlulara halihazırdaki inkarcı tutumlarını gözden geçirmeleri tembihlenmekte ve bir taraftan da tehdit edilmektedirler. “*Mücrimlerin yalan söyledikleri cehennem işte bu*”! anlamına gelen surenin 43. ayetinde suçluların nasıl bir yüzleşme yaşadıkları anlatılmaktadır. Artık yalanladıkları cehenneme çok yakındırlar⁵⁹⁹ ve “*onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler.*” Cehenneme sürüklenen mücrimler ateşin azabından dolayı serinlemek ve rahatlamak isteyeceklerdir. Bu sebeple de su arzulayacaklar fakat görüp görebilecekleri yalnızca *hamim* olacaktır. Surenin 44. ayetinde geçen *hamim* kelimesi kaynaması en ileri derecede olan su manasına gelmektedir.⁶⁰⁰ Günahkarlar, ateşten imdat umuduyla kaçtıkları vakit *hamim* ile *cahim* arasında çeresizce gidip geleceklerdir.⁶⁰¹ *Hamime* ulaştıklarında susuzluk illetine tutulmuş develerin su içmesigibi içecekler,⁶⁰² onu yutmaya çalışacaklar fakat boğazlarından geçiremeyeceklerdir.⁶⁰³

Yukarıda işaret olunduğu gibi Yüce Allah’a karşı suç işlemiş kimselerin cehennemde akıbetleri pek acıklı ve aşağılayıcıdır. Allah’ın ayetlerini inkar ve yalanlamak gibi büyük bir hata yapanlar yalnızca yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Söz konusu ayetler bizlere suçluların çeresizliğini hatırlatmaktadır. Allah’ın insanoğluna lütuf ve rahmetinden hasıl olan sayısız nimetlerin karşılığında, insanın O’nu inkar edip nankörlük etmesi bir seçenektir. Asıl olan ise insanın, Allah’a iman edip O’nun nimetlerinin karşısında şükretmesidir. Sure boyunca sıralanmış kevnî ayetler, insanı tefekküre davet eder. Kur’an, argümanlarını takip edip akıl yürütme yetimizi kullanmamızı, böylece verilmek istenen mesajı özümseyerek⁶⁰⁴ insanoğlu için kaçınılmaz sona hazırlanmamızı ister. Bu bağlamda iman etmeyenlerin ulaştıkları son, tamamen kendi tercihleridir. Onlar hakikatleri idrak etmek istememişlerdir.

4.2.6.2. Rahman Suresinde Cennet Tasviri

Günahkar ve mücrim kullar için hazırlanmış cehennemın vahameti karşılığında, Kur’an’da iyilerin mükafat görecekleri mekan olan cennet kavramı, sözlükte bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe⁶⁰⁵ manasına gelmektedir. Tekil, ikil ve çoğul şekilde yer alan cennet kavramı toplam 147 defa zikredilmiştir.⁶⁰⁶ Cennet kavramının geçtiği yerlerden 25 tanesi dünyadaki bahçe manasında, altı tanesi Hz.Adem ve Havva’nın yerleştiği mekan manasında ve diğer yerlerde ise uhrevî mükafatın gerçekleşeceği yer manasında kullanılmıştır.

Kur’an, cennet kavramını ifade etmek üzere bir çok kelime kullanılmıştır. Kur’an ayetlerini incelediğimizde, cennetin özellikleri kapsamında şu isimlerin kullanıldığını görebiliriz.

1.Cennet: Ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur’an’ın kullandığı isimlerin başında gelen cennet, diğer isimlendirmelere göre daha çok çoğul formunda gelmiştir. Bu durum kelimenin saadet yurdunun bir bölgesini değil, tamamının ismi olduğunu gösterir.⁶⁰⁷

⁵⁹⁹ Razi, *Mefatihü’l Gayb*, XXIX/106.

⁶⁰⁰ Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/147.

⁶⁰¹ Razi, *Mefatihü’l Gayb*, XXIX/107.

⁶⁰² Vakıa 56/55-54

⁶⁰³ İbrahim 14/17

⁶⁰⁴ Temel Yeşilyurt, *Dini Bilginin İmkânı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 68.

⁶⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VII/693.

⁶⁰⁶ Abdülhakî, *el-Mu‘cemü’l-Müfreh*, s. 222.

⁶⁰⁷ Bekir Topaloğlu, *DİA*, 1993, VII/367.

2. Cennet'ün-naim: İnsana mutluluk veren maddi ve manevi tün güzelliikleri ifade eden naim cennete isim olmuş bir kelimedir. 11 ayette naim kelimesi cennet ile birlite zikredilmiştir.⁶⁰⁸ İlk dönem Mekki surelerden Mutaaffin suresi 22 ve İnfitar suresi 13. Ayetlerde, naim ismi tek başını cennetin diğeri bir ismi olmuştur.

3.Adn: Adn, karar kılınan yer anlamında⁶⁰⁹ olmakla birlikte kelimenin ibrancide mutluluk anlamına gelen *eden* olduğunu söyleyenlerde mevcuttur.⁶¹⁰ Kur'an'da toplam 11 yerde cennetle birlikte zikredilmiştir.⁶¹¹

4.Firdevs: Farsçadan Arapçaya geçtiği muhtemel olan Firdevs kelimesi, içinde üzüm bağı bulunan bahçe anlamında⁶¹² olup iki ayette zikredilmiştir. Kehf suresi 107. ayette ahiret cenneti anlamında tek başını zikredilmiştir. Firdevs isminin yer aldığı diğeri ayet ise Muminun suresi 11. ayettir. Söz konusu ayette, cennet kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

5. Hüsna: Dünya hayatında Yüce Allah'ın rızasını gözeterek iyilik yapanlara, ahirette Allah tarafından daha güzel bir iyilikle karşılık verileceğinin ifade olan cennetin bir diğeri ismidir hüsna'dır. Kur'an'da toplam dokuz yerde cennet Hüsna ismiyle anılmıştır.⁶¹³

6. Rahmet: Şefkat gösterip lütufda bulunma manasına gelen rahmet kelimesi, iki ayette cennet kavramının yerine kullanılmış⁶¹⁴ esenlik yurdunun isimlerindendir.

Kur'an, cenneti tanımlamak için yukarıda saydığımız isimlerin yanı sıra, esenlik yurdu⁶¹⁵ (Dar'ul-selam), Ukbetü-dar,⁶¹⁶ mefaz⁶¹⁷ (başarı), Cennet'ül-meva,⁶¹⁸ İlliyyun⁶¹⁹ gibi kelime ve kavramları da kullanmıştır.

Cennet dünya hayatında, Allah'ın, mümin⁶²⁰, müttaki⁶²¹ güzel ve faydalı amellerde bulunan⁶²², gayesi Allah rızası olan ve O'na hakkıyla boyun eğip sakınanlara dinlenmeyi,⁶²³ ebediliği,⁶²⁴ nimetleri ve zevkleri,⁶²⁵ adn cennetlerini, kurtuluşu ikamet evini, gerçek hayatın durağını,⁶²⁶ emin yurdu, hoş kabulü,⁶²⁷ ve güzel bir yer hazırladığı⁶²⁸ mükafat mekanıdır. Kur'an'da Allah kullarına bu vaadini dile getirirken

⁶⁰⁸ Maide 6/65; Tevbe 9/21; Yunus 10/9; Hac 22/56; Şuara 26/85; Lokman 31/8; Saffat 37/ 43; Tur 52/17; Vakıa 56/12 ;Kalem 68/34; Mearic 70/38

⁶⁰⁹ İsfehani, *Müfredat*, s. 682.

⁶¹⁰ Thomas J. O'shaughnessy, *Kur'an Cenneti*, çev.Ömer Kara, Yüzüncü Yıl İlahiyat Fak. Dergisi, 2000, III s. 416.

⁶¹¹ Tevbe 9/72; Rad 13/23; Nahl 16/31; Kehf 18/31; Meryem 19/61; Ta-Ha 20/76; Fatr 35/33; Sad 38/50; Mumin 40/8; Saff 61/12; Beyyine 98/8

⁶¹² Bekir Topaloğlu, *DİA*, 1993, VII/ 377.

⁶¹³ Nisa 4/95; Yunus 10/26; Rad 13/18; Nahl 16/62; Kehf 18/87; Fussilet 41/50; Hadid 57/10; Leyl 92/6

⁶¹⁴ İnsan 76/31; Casiye 45/30

⁶¹⁵ Enam 6/127

⁶¹⁶ Rad 13/42; Enam 6/135

⁶¹⁷ Nebe 78/ 31

⁶¹⁸ Necm 53/ 15

⁶¹⁹ Mutaaffin 83/18

⁶²⁰ Muminun 23/11

⁶²¹ Al-i İmran 3/113

⁶²² Nisa 4/124; Hud 11/ 23; Mümin 40/40

⁶²³ Necm 53/15

⁶²⁴ Furkan 25/15

⁶²⁵ Yunus 10/9

⁶²⁶ Şuara 26/64

⁶²⁷ Yunus 10/2

⁶²⁸ Salih Suphi, *Ayet Ve Hadislerde Ölümünden Sonra Diriliş- Cennet- Cehennem*, çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 14.

bizatihi cennet kavramını kullanmamıştır. Cennet yerine, mükafat yahut karşılık olarak ecr, ceza, nüzül, rızık, ukba ve sevap ifadelerini kullanmıştır.

Cennet kavramı hakkında bu genel bilgileri verdikten sonra Rahman suresinde geçen cennet sahnelerini merkeze alarak, cennette hayatın nasıl olduğuna ilişkin Yüce Allah'ın ikram ve lütfunu açıklayacağız. Surede cennet hayatıyla ilgili anlatımlar 46. ayetle başlamakta ve surenin sonuna kadar devam etmektedir. Yüce Allah, surenin bu bölümünde iki defa iki cennetten (جنتان) bahsetmektedir.

Cennetle ilgili ilk ayet surenin 46. ayetidir. “*Rabbinin makamından korkan kimse için iki cennet vardır.*” Söz konusu ayette korku anlamı taşıyan kelime *havf* sözcüğüyle dile getirilmiştir. Havf, kişinin zelil ve güçsüz oluşunu bilerek bir şeyden korkmasıdır.⁶²⁹ Rabbinin makamında kasıt ise Allah'ın her şeyi görüp gözetmesi ve O'na hiçbir şeyin gayb olmaması manasındadır. Yani kulun, Allah'ın kendini gözettiğinin farkında olmasından dolayı havf duyup kendine dikkat etmesidir ki bu kimse için iki cennet vardır. Cennet insana imtihan sonucunda vaat edilen bir karşılıktır. Dünya da Allah için sorumluluk almayan ve fedakarlık yapmayanlar imtihanı kaybederler. Bunu en güzel şekilde “*Ey iman edenler sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?*” ifade eden Bakara suresi 214. ayettir. Ayrıca Allah'ın sonsuz cömertliğini ve rahmetini yaydığı ahiret nimeti olan cennet, alelade kazanılacak bir yurt değildir. Bu bağlamda cenneti hak etmek bedel ödemek gerektirir. “*Allah müminlerden mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın almıştır.*” Tevbe suresi 111. ayetinde de olduğu gibi ödül için fedakarlık ve emek gerekir. Hele ki Allah'ın varlığını tasdiklemek yerine yalanlayanlar cennete asla giremeyeceklerdir.⁶³⁰

Yüce Allah, ayette iki cenneti nekra olarak zikretmiştir. Razi bunun sebebini cennet derecelerinin çokluğuna ve sınırsız nimetlerin fazlalığına bağlar.⁶³¹ “*İkisinde de çeşit çeşit emsalsiz nimetler bulunur.*” surenin 48. ayetine geldiğimizde Yüce Allah, bu iki cennetin özelliklerinden birinin rengarenk ve çeşit çeşit olduğunu beyan etmektedir. Razi, *efnan* kelimesini dünya hayatında olduğu gibi ihtiyacen değilde zevk için meyvesi olan dallı budaklı ağaçlar olarak yorumlamıştır.⁶³² İkrime, Abdullah b. Abbas ve Mücahit ayette zikredilen şeylerin ağaç dalları, Dahhak rengarenk meyveler olduğunu söylemişlerdir. Katade ise bu iki cennetin diğerlerine göre geniş olduğunu belirtmektedir.⁶³³ Bu iki cennet nasıl olduğuna dair diğer ayet şöyle devam eder: “*İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır.*” Bir taraftan çeşitli ve rengarenk meyveler, ağaç dallarıyla bezenmiş duvarlar bir taraftan akıp giden kaynak sular.. Hasan Basri (ö. 110/728) ve İbn Abbas'a göre bu iki tatlı su kaynağının birinin ismi tensim⁶³⁴ diğerinin ise ismi selsebil⁶³⁵ dir.⁶³⁶ Kur'an cennette var olan suları zikrederken bazılarının pınar (عين),⁶³⁷ bazılarının ise nehir (نهر)⁶³⁸ olduğunu beyan etmiştir. Her birinin, akan ve insanı hem görsel olarak mest eden hem de tattığı vakit ferahlatan su kaynakları olduğunu anlıyoruz. Bunun dışında klasik tefsir kitaplarında cennette bulunan suların tadı, görüntüsü, nasıl aktığı, uzunluğu vb. gibi ayrıntılara girilmiş ve farklı yorumlar

⁶²⁹ Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/108.

⁶³⁰ Araf 7/ 40

⁶³¹ Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/108.

⁶³² Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/108.

⁶³³ el-Kurtubi, *Camii'l Ahkami'l-Kur'an*, IX/150.

⁶³⁴ Mutaaffifin 89/27-28

⁶³⁵ İnsan 76/18

⁶³⁶ el-Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/150; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/116.

⁶³⁷ Saffat 37/45; Duhan 44/52; Gaşiye 88/12

⁶³⁸ Yunus 10/9; Bakara 2/25-74; Al-i İmran 3/15- 136-195-198; Nisa 4/122

yapılmıştır. Kur'an bu suların hiç bozulmayan süt ırmakları, leziz şarap ve bal ırmakları olduğunu⁶³⁹ beyan etmektedir. Bizce bu husus gaybi bir hadise olup en iyisini Allah bilir.

Cennet ehli için “İkisinde de her meyveden çiftler çiftler vardır.” Kur'an'da cennet nimetleri anlatılırken meyve فاكهة kelimesi sıklıkla zikredilmiştir. Cennet tasvirlerinde¹²'ye yakın ayette meyve ibaresi yer almaktadır. Bu meyveler çeşit çeşit, cennet ehlinin canlarının çektiği, tükenmeyen ve yasaklanmayan meyvelerdir.⁶⁴⁰

Pınarların ve çeşit çeşit nimetlerin bulunduğu cennette, Yüce Allah'tan korkan kimseler, “İçleri atlasla dokunmuş sergilerin üzerine kurulmuşlardır. Bu iki cennetin meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır.” Surenin 54. ayeti olan ilgili ayette cennet ehlinin ordaki hallerinden haber vermektedir. Ayette zikredilen atlasın cinsi kalın ipektir. Yumuşak dokulu, kıymetli olan bu ipek⁶⁴¹ yalnızca Rabbinden korkan kimseler için hazırlanmış bir cennet nimetidir ve bu döşemelere yaslanmış kullar hiç zahmetsizce diledikleri meyvelerden alırlar.

Surenin 56. ayetinde ise Yüce Allah şöyle devam eder: “Orada eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.” Eşlerinden başkasını görmeyen ve eşlerinin dışında hiç kimseyle birlikte olmamış hanımlar cennetin bir diğer nimetidir. Söz konusu ayetin akabinde cennet kadınlarını tasvir ederek “onlar sanki yakut ve mercandır.” buyurmaktadır. Yani bu kadınların yakut gibi arı bir durulukta ve mercan gibi tenleri bembeyazır.⁶⁴²

Surenin 60. ayetinde Yüce Allah “İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir.” demek suretiyle cennet nimetinin, iman etmiş kullarına kendisinin bir ikramı olduğunu belirtir. Enes'ten gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber bu ayeti okuduktan sonra “Rabbimizin ne buyurduğunu biliyor musunuz?” Ashab-ı kirama sormuş, onlarda “Allah ve rasulu daha iyi bilir” diye cevaplamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Kendisine tevhit nimetimi ihsan ettiğim kimseye cennetten başka bir karşılık yoktur.” açıklamasında bulunmuştur.⁶⁴³ Dünya hayatında Allah'ın ayetlerini yalanlamayıp tasdik ederek güzel ve iyi iş yapanlar ahirette Allah tarafından rızıklandırılacaklardır. Cennet onlara yaklaştırılır⁶⁴⁴ kapılar açılır ve onlara: *Selam size hoş geldiniz! Temelli olarak buraya giriniz!* denilir. Cennet ehlinin her bir ferdinin ruh halini o gün Yüce Allah şöyle tarif eder: “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O senden hoşnut olarak rabbine dön! Artık has kullarımın arasına sende katıl, Cennete gir.”⁶⁴⁵ Söz konusu ayette ifadesini bulan mükaafat, Allah'a iman edenler için en büyük ihsandır dememiz mümkündür.

Yukarıda Rahman suresinde yer alan cennetin ilk tasvir edildiği ayetleri tahlil ettik. Surenin 60. ayetinden sonra Yüce Allah, bizlere ikinci defa iki cennetten bahsetmektedir. İçerik olarak ayetleri karşılaştırdığımızda bu ayet grubu içerisinde biraz daha ayrıntılara girildiğini görürüz. Bu bağlamda ilk cennet tasvirinde meyvelerden bahseden Yüce Allah, surenin 68. ayetinde cenneti ikinci kez zikrettiği tasvirde “Her ikisinde türlü meyve hurma ve nar var.” diyerek ayrıntı bir bilgi vermiştir. İbn Kesir, nar ve hurmanın zikredilme nedenini bu iki meyvenin diğer meyvelerden üstün olduğuna bağlamışlardır.⁶⁴⁶ Mustafa Öztürk ise nar ve hurma gibi meyvelerin, vahyin

⁶³⁹Muhammed 47/15

⁶⁴⁰Yasin 36/57; Duhan 44/55; Vakıa 56/32

⁶⁴¹Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XXIX/111; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/ 116.

⁶⁴²Kurtubi, *el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/152.

⁶⁴³Kurtubi, *el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX/153.

⁶⁴⁴Tekvir 81/13

⁶⁴⁵Fecr 89/27-28-29-30

⁶⁴⁶İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, XIV/ 7665.

ilk muhatapları Arapların zevkleri, bilgileri ve mahalli özellikleri göz önünde tutularak zikredildiğini belirtir.⁶⁴⁷

“ *Orada huyu güzel, yüzü güzel kadınlar vardır.*” Cennet kadınlarının içinde hayır ve güzel huy, dışında ise fiziksel güzellikle bezenmiş kadınlar da cennet nimetlerindendir.⁶⁴⁸ Onları Allah seçmiştir ve kendi seçimi ile eşsiz bir güzellikte yaratmıştır.⁶⁴⁹ Dahası “ *Çadırlarına kapanmış huriler var.*” Surenin 72. ayetinde geçen huri kelimesi, sözlükte iri gözlü, ceylan gibi gözleri olan güzel kadın demek⁶⁵⁰ olup, Kur’an’da dört yerde geçmektedir. Huriler, saklı inciler gibi iri gözlü kadınlardır ve cennet ehli onlarla evlenecektir.⁶⁵¹ Bu dünyada ihsan sahibi kullara bu bir ödüdür. Günümüzde tartışmalı olan huri meselesine bu bağlamda değinmemeyi konumuzun uzamaması açısından uygun görüyoruz. Yüce Allah’ın ayetleriyle beyan ettiği cennet nimetleri, ödül ve mükafatın dünyaya dil aracılığıyla yansıyan halidir. Yine “ *Onlardan önce kendilerine ne bir insan eli ne de bir cin dokunmuştur.*” Sözkonusu bu ayet surenin 56. ayetinin tekrarı niteliğindedir. Kurtubi bunun sebebini, çadırlara kapanmış hurilerin tıpkı gözü eşinden başkasını görmeyen kadınlara benzetilmesinden kaynaklandığını belirtir.⁶⁵²

“ *Yeşil harikulade yastıklara yaslanmışlardır.*” Surenin 76. ayetinde geçen refref, iyice parlayan anlamına gelmektedir. “ *Koyu yeşildirler.*” 55/64. ayetine uygun olarak onlar güzel yeşilliklere, bahçelere ve güzel döşeklere yaslanmışlardır. Refrefin bir diğer anlamı ise kuşun inmek istediği yerin etrafında süzülüp dolanmasıdır. Bu anlamdan hareketle cennet ehli yüksekte süzülen halıların üstündedirler.⁶⁵³ Kelimenin manası nasıl olursa olsun dünya hayatında Yüce Allah için sıkıntılara göğüs germiş ve rahat bir yaşam sürmemiş ihsan sahipleri için asıl yurt olan cennette rahatlık ve istirahat vardır. Mutluluk ve sevinç yüzlerinden okunur.⁶⁵⁴ Bulundukları yerde sevinç ve lezzete içindedirler⁶⁵⁵ ve etrafları saltanatla kuşatılmıştır.⁶⁵⁶

⁶⁴⁷ Mustafa Öztürk, *Kur’an’ın Cennet Betimlemelerinde Yerel Ve Tarihsel Motifler*, 2001, İslamiyat IV (1) s. 154.

⁶⁴⁸ Razi, *Mefatihü’l Gayb*, XXIX/118.

⁶⁴⁹ el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/156.

⁶⁵⁰ İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, III/206.

⁶⁵¹ Duhan 44/54; Tur 52/20; Vakıa 56/22

⁶⁵² el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/158.

⁶⁵³ Razi, *Mefatihü’l Gayb*, XXIX/118.

⁶⁵⁴ Mutaaffin 83/24

⁶⁵⁵ Rum 30/15

⁶⁵⁶ İnsan 76/20

SONUÇ

Sure ekseninde, konulu tefsir ve kavram analizi yöntemiyle incelediğimiz Rahman suresi, üçte ikisini oluşturan tekrar ayetleriyle birlikte kapsamlı bir muhteva yapısına sahiptir. Bunun sebebi sureyi oluşturan ayetlerin lafız ve anlam olarak Kur'an'ın ana konu ve kavramlarını ihtiva etmesidir. Zira Kur'an'ın konu ve kavramları İslam dinine mensup toplumların kültür ve medeniyet inşasında temel değerlerdir. Bu sebeple ilahi kelamın nazil olduğu dönemin dil ve lafızlarında vücut bulması ve Yüce Allah'ın bu dil ve kelimelere yüklediği anlam, muhatapları açısından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda asıl olan ilahi mesajı doğru anlamak ve canlı tutmaktır.

Yüce Allah, Rahman suresine uluhiyyet ve rahmaniyyet vasıflarının ifadesini bulduğu Rahman ismiyle başlamıştır. Bu başlangıç ve devamında gelen ayetler, inkarcı muhatapların nezdinde tüm insanlığa yönelik bir hitap içermektedir. Sureyi oluşturan ayetlerden murad olunan manaların daha iyi anlaşılması açısından söz konusu ayetlerdeki odak kavramları Kur'an'ın bütününden hareketle araştırdığımızda bir takım veriler elde ettik. Öncelikle Allah'ın, Rahman ve cin kavramlarında olduğu gibi o dönem toplumunun tasavvurlarından tamamen ayırıştırıp yeniden vahiy eksenli bir mana inşa ettiği tespit edilmiştir. Rahman suresi çerçevesinde analiz ettiğimiz Kur'an kavramı başta olmak üzere bir çok kavramın, diğer surelerde yer alan ayetlerde dahil rastgele yerleştirilmediğini ve belli bir olay-olgu dizgisi içinde vahyin inzal olduğu gördük.

Özellikle beyan, insan, hüsban gibi kavramlarla Yüce Allah'ın varlığına delil getirdiği iki doğu-iki batı ve iki denizden bahseden ayetleri araştırırken kaynak olarak klasik tefsirlere müracat ettik. Söz konusu tefsirlerde, yapılan izah ve değerlendirmelerin birkaç paragraftan oluştuğunu saptadık. Hali hazırda yaşadığımız çağ, bir taraftan üst düzeyde ilimlerin alt katagorilere ayrıştığı, bir taraftan insanların bilgiyi elde etme ve işleme koyma araçlarının arttığı bir dönem olduğundan klasik tefsirler, çalışmamıza vahyin inzal olduğu dönemi tanımamız ve ayetleri anlamamız açısından ziyadesiyle faydalı olmuştur. Fakat Yüce Allah'ın surede beyan ettiği manaların ehemniyeti ve idraki açısından günümüz insanı için yeterli olmadığı kanaatine vardık.

Surede ele aldığımız kavramlar içinde “sakaleyn” ve Yüce Allah'ın “Zü'l-celali ve'l-ikram” esmasının yalnızca Rahman suresinde yer aldığı tespit ettik. Ayrıca kavram analizi sonucu mizan, sultan ve berzah gibi lafızların, tarihi süreçte Kur'an'daki asıl manalarından uzaklaştığı ve anlam kaymasına uğradığını saptadık. Secde, tuğyan ve ihsan gibi kavramların, Kur'an bütünlüğünde lafız manalarını korumakla birlikte, yer aldıkları ayetlerde bağlam ve terkibe göre anlamlarında kısmen farklılıklar gösterdikleri tespit edilmiştir.

Tefsir ilminin özelliklerinden birisi de ayetlerdeki hikmeti kavrama ve değerlendirme olduğundan Rahman suresindeki belağatın en belirgin tarafı olan tekrarlı anlatımın olası amaç ve faydaları hakkında yapmış olduğumuz inceleme sonucu, Kur'an retoriğinde belirgin bir şekilde mana tekrarlarının, Rahman suresi ve bir kısım surelerde de lafız tekrarlarının olduğunu tesbit ettik. Malum olduğu üzere vahyin, ilk muhatapları sözlü hitap geleneğine sahip bir toplumdur. Bu bağlamda Rahman suresinde tekrarlı anlatımı ziyadesiyle kullanılmasının nedeni, ayetlerde ifadesini bulmuş nimetlerin öneminin altını çizmek, muhatapları Allah'a tefekkür ve teşekkürle yönlendirmek olduğunu gördük. Ayrıca Rahman da neymiş? sorusuyla bir tartışma başlatan inkarcı muhatapların, surede bu soruya delilleriyle cevap veren Yüce Allah, her defasında “O halde Rabbinizin nimetlerini nasıl yalan sayarsınız”? ayetiyle meydan okumuştur.

Son olarak sure konuları arasında yer alan kıyamet, cennet ve cehennem tasvirleri, Kur'an perspektifinden tanımlanmış, böylelikle kıyamet ve cehennemin azameti ile cennetin olağan üstü güzelliği aktararak ceza ve mükafat vurgusu daha da belirgin hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ABAY, A., 2016. Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 292s.
- _____, 2017. "Algı ve Yorum", İslam ve Yorum III, TDV Baskısı, Ankara, ss. 337-354
- _____, 2018. "Kur'an'ın Bireye ve Topluma Kazandırdığı Ahlaki Değerler", Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu II, ss. 635- 648
- ABDULBAKİ, Muhammed Fuâd Sâlih el-Mısırî, 2001. el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Darul- Hadis, Kahire, 871s.
- AKYÜZ, V., 1998. Kur'an'da Siyasi Kavramlar, Kitabevi, İstanbul, 516s.
- ALBAYRAK, H., 1996. Kur'an'da İnsan- Gayb İlişkisi, Şule Yayınları, İstanbul, 300s.
- ALDER, H., 2005. NLP El Kitabı, Çev.: Irmak B., Kariyer Yayınları, İstanbul, 467s.
- EL-ALÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd, 2005. Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 16c.
- ARNALDEZ, R., 2007. "Kur'an'da Yaratma Kavramıyla İlgili Ayetler Hakkında Semantik Bir Tahlil", Çev.: Kılıç S., Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Erzurum, (28), ss. 1-12
- ARSLAN, G., 2008. "Kur'an-ı Kerim'de Eyyu Edatı ve Tercümesi Problemi", Bilimname, XV, ss. 69-97
- ATAY, H., 1970. "Allah'ın Halifesi İnsan", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XVIII/ (1), ss. 1-22
- ATEŞ, S., Trs. Kur'an-ı Kerim'in Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 12 c.
- AYDIN, H., 2012. "Esma-i Hüsnâ ve Kur'andaki Bağlam İlişkisi", İslami Araştırmalar, XXIII (3), ss. 109-133
- AYDIN, M., 2010. Kur'ani Kavramlar, Pınar Yayınları, İstanbul, 206s.
- BAKIR, M., 2013. Kur'an Dilinin Analizi, el-Mustafa Yayınları, İstanbul, 534s.
- BAKKAL, A., 2009. Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul, ss. 11-48
- BAYRAKLI, B., 1999. "Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları", M.Ü.İ.F Vakfı Yayınları, İstanbul, 262s.
- BİRİŞİK, A., 2002. DİA, İstanbul.
- BUHARİ, Muhammed B. İsmail B. İbrahim Ebu Abdullah el- Cufi, 1992. el- Camiu's-Sahih, Daru Sahnun- Çağrı Yayınları, İstanbul, 9c.
- BULUT, A., 2005. "Cahiliyye Şiirinde Bazı Dini Motifler" , On dokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı:18-19, Samsun, ss. 213-235
- CERRAHOĞLU, İ., 2011. Tefsir Usulü, TDV Yayınları, Ankara, 352s.
- CEVİZCİ, A., 2010. Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1896 s.
- ÇAĞIL, N., 2008. "Kur'an Işığında Çevre Gerçeği ve Çevre Bilinci", Ekev Akademi Dergisi, (36), ss. 15-42
- ÇAĞRICI, M., 1998. DİA, İstanbul.
- ÇİFTÇİ, F., 2002. "Arap Geleneğinde Şair ve Cin İlişkisi", Ekev Akademi yıl; 6 (13), ss. 315-324

- ÇİMEN, Abdullah E., 2012. “Kur’an-ı Kerim’de Bazı Kıyamet Sahneleri”, Din ve Hayat Dergisi, İstanbul, ss. 30-34
- DALGIN, N., 1999. “İslam Hukuku ve Evrenselliği”, Mehîr Dergisi, (3)
- DEMİRKAYA, H., ÇETİN, T., TOKCAN, H., 2004. “İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerine Yön Kavramı Öğretiminde Kullanılabilecek Metodlar”, Gazi Eğitim Fak. Dergisi, 24 (3), ss. 39-70
- DERVEZE, İ., 1997, et-tefsir’ul- Hadis, Ekin Yayınları, İstanbul, 7c.
- DİYANET (DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI) KARAMAN, H., ÇAĞRICI, M., DÖNMEZ, İ., GÜMÜŞ, S., 2014. Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, DİB Yayınları, Ankara, 7c.
- DUMAN, Z., 1999. Beş SureninTefsiri, Fecr Yayınları, Kayseri, 366s.
- DUMLU, Ö., 1992. Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri, Tefsirin Dünü Bugünü Sempozyumu, Samsun, ss. 139-172
- _____, 2009. “Konulu Tefsir Metodu Bir Usul Sayılabilir mi ve Bunun Kur’an’ı Anlamaya Katkısı”, Tarihten Günümüze Kur’an ilimleri ve Tefsir Usulu Sempozyumu, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, Ankara, ss. 107-112
- DÜZENLİ, Y., 2010. “Haberlerde Tedricilik Ve Cinlerin Kulak Hırsızlığı Meselesi”, İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. (22), ss. 125-154
- EBU ZEYD, Nasr H., 1994. Kur’an Vahyi, Çev.: Maşalı Mehmet. E., Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 6 (8).
- EL-ELMAİ, Zahir b. Awad, 2011. Kur’an’da Tartışma Metodları, Çev.: Elbinsoy E., Pınar Yayınları, İstanbul, 510 s.
- EMİROĞLU, İ., 1998. “Kur’an’da Akıl ve İnsan”, D.E.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, (11), ss. 66-99
- ERSÖZ, İ., 1998. DİA, İstanbul.
- EVKURAN, M., 2013. “İnsan Onurunun Teolojik Temelleri Üzerine- Kur’an ve İslam Kelamında İnsan Anlayışı”, Kutlu Doğum Haftası Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu, DİB Yayınları, Ankara, ss. 115-126
- FAZLURRAHMAN, 2000. Ana Konularıyla Kur’an, Çev.: Dağ M., Aydın M., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 368s.
- GEZER, S., 2015. Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 319s.
- GÖKKIR, B., 2010. “ Konulu Tefsir: Hedef, İmkan ve Sınırları”, Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar, İlim Yayma Vakfı, Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, ss. 156-166
- GÖLCÜK, Ş., TOPRAK S., 1991. Kelam, Selçuk Üniv., Konya, 510s.
- GÜR, S., 2016, Kur’an’a Göre Tuğyan ve Tağut, Rağbet Yayınları, İstanbul, 204 s.
- GÜNDÜZ, Şaban A., 2006. İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı, Kelam Araştırmaları 4 (2), ss.11-38
- GÜVEN, Ş., 2014. Konulu Tefsir Metodu, Denge Yayınları, İstanbul, 244s.
- HACİMÜFTÜOĞLU, H., 2013. “Kur’an’da ve Hadislerde ‘Rab’ Sıfatının ve ‘Ruku’ ve ‘Secde’ Fiillerinin Tahsisi”, Bilimname, 24, ss. 101-124
- HALEFULLAH, M. A., 2012. Kur’an’da Anlatım Sanatı, Çev.: Karataş Ş., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 444s.

- HANEFİ, H., 1999. “Konulu Tefsir Metodu”, Çev.: Kutlu S., İslami Araştırmalar, 9 (1,2,3,4), ss. 157-166
- HARMAN, Ömer F., 1995. DİA, İstanbul.
- HATEMİ, H., 1996. İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet kavramı, Doğuda ve Batıda İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası 1993-1994), Ankara.
- HOCAOĞLU, D., 2007. “Dil Üzerine Notlar: İnsan’ın ve Dilin Sıfır Noktası”, S.D.Ü Fen. Edeb. Fak. Dergisi, (13), ss. 5-36
- IŞIK, Ş., 2014. “Rahman suresi 7-9. Ayetlere Dair Bağlamsal Çerçeve Bir Meal Çalışması”, Ekev Akademi Dergisi, (58), ss. 157-170
- IZUTSU, T., 2017. Kur’an’da Allah ve İnsan, Çev.: Atalar M.K., Pınar Yayınları, İstanbul, 368s.
- _____, 2011. Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, Çev.: Ayaz S., Pınar Yayınları, İstanbul, 384s.
- İBN-İ KESİR, Ebu’l Fida’, Trs. Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri, çev.:Çetiner B., Karlığa B., Çağrı Yayınları, İstanbul, 16c.
- İBN MANZUR, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, 1971. Lisânü’l-‘Arab, Daru’l- Kütübü’l İlmiye, Beyrut, 10 c.
- EL-İSFEHANÎ, R., 2012. Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü, Çev.: Güneş A., Yolcu M., Çıra Yayınları, İstanbul, 1216s.
- İSLAMOĞLU, M., 2012. Kur’an Surelerinin Kimliği, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul, 662s.
- _____, 2012. Esmâ-i Hüsnâ, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2c.
- İMAMOĞLU, Hüseyin V., 2009. “Mekkeli Müşriklerin İslamla yüzleşmesi: Tarihi ve Sosyolojik Süreç Analizi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (9), ss. 307-322
- KARAAĞAÇ, G., 2009. Dil, Tarih ve İnsan, Kesit Yayınları, İstanbul, 406s.
- KARAAĞAÇ, H., 2011. “Maturidi Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, Ekev Akademi Dergisi, (49), ss. 65-80
- KARAÇAM, İ., 1987. Sonsuz Mucize Kur’an, Çağ Yayınevi, İstanbul, 876s.
- KOMİSYON, KARAGÖZ İ., (edt), KARAMAN F., PAÇACI İ., CANBULUT M., GELİŞGEN A., URAL İ., 2010. Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB Yayınları, Ankara, 744 s.
- KASAPOĞLU, A., 1997. Kur’an’da Kişilik Psikolojisi, İz Yayıncılık, İstanbul, 214s.
- KIRCA, C., ATİK, K., TOKSARI A., POLAT, S., BARDAKOĞLU, A., 1997, İslami Kavramlar, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara, 764s.
- KNIGHT, S., 2001. Uygulamalarla NLP, Çev.: Taffe İ., Sistem Yayınları, İstanbul, 304s.
- EL-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, 2002. el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân, Daru’l Hadis, Kahire, 12c.
- MALATYALI, E., YILMAZ, K., 2010. “Yapılandırıcı Öğrenme Sürecinde Kavramlar ve Önemi; Kavramların Pedagojik Açından İncelenmesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (14), ss. 320-331
- EL-MEVDUDÎ, Ebü’l-A’la, 1996. Tefhîmu’l-Kur’an, İnsan Yayınları, İstanbul, 7c.
- _____, 2014. İslami Kavramlar, Çev.: S. Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul, 205s.

- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, 2011. Fiziksel Oşinografi, Meb., Ankara, 41s.
- MÜSLİM, M., 1998, Kur'an Çalışmalarında Yöntem, Çev.: Özer S., Fecr Yayınevi, Ankara, 119s.
- NAMAZİ, M., 2012/2. "Kur'an Tefsirine Konulu Yaklaşım", Çev.: Başar S., Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 14 (26), ss. 201-211
- NASR, Seyyid H., 2000., İslam ve Bilim, Çev.: Kutluer İ., İnsan Yayınları, İstanbul, 263s.
- OKUMUŞ, Namık K., 2004. "Lutuf Kavramı Dolayımında Şükrün Gerekli Şartları Üzerine Farklı Bir Bakış", Kelam Araştırmaları, 12 (2), ss. 201-252
- O'SHAUGHNESSY, Thomas J., 2000. "Kur'an Cenneti", Çev.:Kara Ö., Yüzüncü Yıl İlahiyat Fak. Dergisi, 2000, 3, ss. 397-428
- ÖNKAL, A., 1997. Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu, Esra Yayınları, Ankara, 480s.
- ÖZDEMİR, A., 2007. Lebid b. Rebia el- Amiri ve Divanı, Araştırma Yayınları, Ankara, 287s.
- ÖZSOY, Ö., GÜLER, İ., 2005. Konularına Göre Kur'an, Fecr Yayınları, Ankara, 816s.
- ÖZTÜRK, M., 2015. Kur'an Dili ve Roteriği, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 270s.
- _____, 2016. "Kur'an Perspektifinden Yaradılış", ÇÜİFD, 14 (1), ss. 1-35
- _____, 2001. "Kur'an'ın Cennet Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler", İslamiyat, 4 (1), ss. 145-162
- PAK, Z., 2005. Allah- İnsan İletişimi, İlahiyat Yayınları, Ankara, 253s.
- PEKER, H., 2001. "İbn-i Sina'nın Kavram Anlayışı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, 10 (1), ss. 165-176
- POLAT, E., 2015. "Cin Suresi Perspektifinde Cinlerin Varlığı", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (53), ss. 337-365
- POLATER, K., 2013. "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 17, ss. 335-360
- ER-RAZİ, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, 2003. Mefatihü'l Gayb, Daru'l Kitab El- İlmiyye, Beyrut, 33c.
- RİERRE, G., 1999. Anlam Bilim, Çev.: Vardar B., Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 142s.
- ET- TABERİ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî, 2002. Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l- Kur'an, Daru İbn Hazim, Beyrut, 15c.
- TDK (TÜRK DİL KURUMU), 1988. Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2c.
- TEMİZER, A., 2013. "Kur'an'da Rab Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", M.Ü İlahiyat Fak. Dergisi, (44), ss. 36-66
- TİRMİZİ, Muhammed B. İsa Ebu İsa es-Sülemi, 1992. Sünen, Daru Sahnun- Çağrı Yayınları, İstanbul, 5c.
- TOPALOĞLU, B.,1997. DİA, İstanbul.
- TURAN, M., 2016. "İnsan Ruhu Ezeli Olan Tanrısal Bir Öz müdür?", Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fak.Der., 41 (16), ss. 103-130
- ULUDAĞ, Celal S., 1991. DİA, İstanbul.
- ÜSTÜNOVA, K., 2004. "İletişim Açısından Ters Tekrar", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 2, ss. 3017-3027
- ES- SABUNİ, M. Ali, 1981. Saffetü't-tefasir, Daru'l- Kur'an-ı Kerim, Beyrut, 3 c.

- SEYYİD KUTUB, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, Trs, Fi Zılali'l-kur'an, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 10c.
- SOYSALDI, M., 2011. "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekat, Oruç ve Hac Uygulamaları", 8.Tefsir Akademisyenleri Buluşması, İstanbul, ss. 147- 170
- SUPHİ, S., 2014. "Ayet ve Hadislerde Ölümünden Sonra Diriliş- Cennet- Cehennem", Çev.: Gölcük Ş., Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 208s.
- ES-SÜYUTİ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, 2001. ed-Dürrü'l-Mensur fit-Tefsiri bil Mesur, Daru'l İhya-i Terasü'l-Arabi, Beyrut. 8c.
- _____, 2002. el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an, Daru'l İbn Kesir, Beyrut, 2c.
- _____, 2006. Lübabü'n-nukul Fi Esbabü'n- nüzul, Daru'l Kitabi'l Arabi, Beyrut, 272s.
- ŞAHİN, D., 2017. "Kur'an'da Genel Anlamalı Bir Kelime:Nimet", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20 (2), ss. 207-233
- ŞAHİN, İ., 2013. Kur'an'da Diriliş Gerçeği, Ekin Yayınları, İstanbul, 444s.
- ŞEN, E., 2015. "Çağdaş Bir Tefsir yöntemi Olarak Konulu Tefsir Ekolu ve Örnek Bir Konulu Tefsir Denemesi, Kur'an'da Fetih Kavramı", IV. Türkiye Lisans Üstü Çalışmalar Kongresi Bildirimler Kitabı, Kütahya, ss. 161-177
- YALOM, I., 2001. Varoluşçu Psikoterapi, Çev.: Babayiğit Z., Kabalcı Yayınları, İstanbul, 768s.
- YAVUZ, Yunus V., 1998. DİA, İstanbul.
- YAZIR, Muhammed H., 2015. Hak Dini Kur'an Dili, Akçağ Yayınları, Ankara, 10c.
- YENEN, İ., 2015. "Sosyal Kuram ve Din Bağlamında İslama Göre İnsanın Temel Özellikleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (37) 650s.
- YEŞİLYURT, T., 2003. Dini Bilginin İmkânı, İnsan Yayınları, İstanbul, 300s.
- YILDIRIM, E., 2006. "Hz. Peygamberin Evren Tasavvuru", Hadis Tetkikleri Dergisi, 4 (1), ss. 69-90
- YILDIRIM, S., 1980. "Rahman Vasfının Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı", Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi, (4), Ankara.
- YILMAZ, A., 2001. "Kur'an-ı Kerim'de Yevm/Gün Kavramıyla Zikredilen Ahiret İsimleri", Atatürk Üni. İlahiyat Fak. (16), ss. 141-171
- YURDAGÜL, M.,1992. DİA, İstanbul.
- EZ-ZEMAHŞERİ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, 1998. el-Keşşaf, Mektebetu'l Ubeykan, Riyad, 6c.
- ZERKEŞİ, Bedrettin Muhammed Abdullah, 2006. el- Burhan Fi Ulumi'l- Kur'an, Daru'l Hadis, Kahire, 1232s.
- ZUHAYLİ, V., 2005. Tefsirü'l- Munir, Çev.: Aslan H., Efe A., Kutlay İ., Yıldız N., Risale Yayınları, İstanbul, 15c.
- EZ-ZÜRKANİ, M. A., 2015. Menâhilü'l-'irfân, Çev.: Aldemir H., Beka Yayıncılık, İstanbul, 2c.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad- soyad : Deniz Doğan
Doğum yeri ve Tarihi : Elbistan / K. Maraş 29.04.1980

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi: K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Tefsir
Anabilim Dalı

Doktora Öğrenimi:
Bildiği Yabancı Diller:
Bilimsel Faaliyetler:

İş Deneyimi

Stajlar:
Projeler:
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E- Posta Adresi : dnzxdgn@gmail.com
Tel. : (0543) 8784826
Tarih : 25-06-2019